

УНИВЕРЗИТЕТ "КИРИЛ И МЕТОДИЈ" – СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ

м-р Нелко Стојаноски

**ОСНОВНИТЕ ДЕТЕРМИНАНТИ
НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**

– ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА –

ментор: проф. д-р Блага Петроска

СКОПЈЕ – 1993 ГОД.

СОДРЖИНА

В О В Е Д	1
I. ОПШТЕСТВЕНАТА И НАУЧНАТА ОПРАВДАНОСТ ЗА СОЦИОЛОШКО ПРОУЧУВАЊЕ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ . . .	6
II РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ ВО СОВРЕМЕНОТО ОПШТЕСТВО	18
III. ДЕФИНИРАЊЕ НА ОСНОВНИТЕ ПОИМИ И ТЕОРЕТСКА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	26
1. Бракот како општествена и правна институција	27
1.1. Поим и дефиниција на бракот	31
1.2. Поим за разводите на бракот	40
2. Детерминантите што го условуваат обемот и динамиката на разводите на бракот	44
2.1. Економски фактори	47
2.2. Културните детерминанти за разводите на бракот	54
2.3. Психо-социјални детерминанти на разводите на бракот . . .	61
IV. МЕТОДОЛОШКО-ХИПОТЕТСКА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО	67
1. Предмет на истражувањето	69
2. Цели на истражувањето	70
3. Хипотетска рамка на истражувањето	72
4. Методолошки пристап	74
4.1. Техники и мерни инструменти	74
4.2. Обем на истражувањето	75
4.3. Примерок на истражувањето	76

IV. ОБЕМОТ И СТРУКТУРАТА НА РАЗВЕДЕНИТЕ БРАКОВИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	78
2. Разводите на бракот според возраста на сопружниците	84
3. Разведени бракови според образованието на сопружниците	86
4. Разведени бракови според занимањето на сопружниците	88
5. Разведени бракови според националноста на сопружниците	90
6. Разводи на бракот според бројот на децата	91
VI. ОСНОВНИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	93
VI.1. ЕКОНОМСКИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ	95
1.1. Материјална положба на семејството и разводите на бракот	96
1.2. Станбеното прашање и разводите на бракот	102
1.3. Вработеноста и разводите на бракот	111
1.4. Миграции и разводите на бракот.	117
VI.1. КУЛТУРНИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ.	124
Влијанието на културната традиција на разводите на бракот	124
2.1. Најзначајни причини за развод на бракот во минатото и нивното актуелно влијание	130
2. Општествените ставови за разводите во минатото и денеска	148
3. Урбаната и руралната средина како фактор за разводи на бракот	155
4. Религијата и разводите на бракот	157
5. Етничката хетерогамија како фактор за разводи на бракот	164
6. Степенот на образованието и разводот на бракот	172

VI.3. ПСИХОСОЦИЈАЛНИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ	179
1. Зрелоста за стапување во брак	183
2. Должината на познавање пред стапување во брак	203
3. Мотивите за склучување на бракот и разводите на бракот	203
4. Занимањето (професијата) на брачните другари и разводите на бракот	210
5. Брачната (не) толеранција и разводите на бракот	214
6. Влијанието на љубомората на разводите	227
7. Присуство на лични девијации и разводите на бракот	231
Алкохолизмот и разводите	232
VII. ПОСЛЕДИЦИ ОД РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ	244
(Некои социјални импликации)	244
1. Правни последици на разводот на бракот	244
2. Последици од разводот на бракот врз брачните другари	245
3. Последици од разводот на бракот врз децата	247
ЗАКЛУЧОЦИ	251
БИБЛИОГРАФИЈА	

В О В Е Д

Во македонската социологија на бракот и семејството не им е посветено соодветно внимание, односно не се целосно и систематски проучени. Одделни студии и истражувања кои се однесуваат на проучување на овие институции повеќе претставуваат одредени парцијални зафати, било да ги разгледуваат од теоретски или емпириски аспект, при што посебно е занемарен проблемот на разводите на бракот од социолошки аспект. Разводите главно се проучувани од правни аналитичари и теоретичари. Денеска посебно е интересен проблемот со порастот на разводите на бракот во современите општества, што укажува на неопходноста од проучување на влијанието на бројни нови фактори врз семејниот живот, правејќи ја најинтимната заедница на човекот многу полесно раскинлива од порано.

Имајќи предвид дека бракот и семејството имаат големо значење за човекот како институции кои се трудат да овозможат услови за постигнување на лична среќа и благосостојба на секого, се покажува за потребно да се проучи на кој начин тие можат да ја реализираат својата задача, како во однос на сопружниците, така и во однос на оние кои доаѓаат на свет како последица на брачната врска – децата. За човекот е неизмерно вредно покрај себе да има суштество кое многу ќе го сака, ќе го разбира во сите прилики, кое ќе делува

поттикнувачки во работата, ќе соработува во надминувањето на проблемите и заеднички ќе ја споделува со него срќата и задоволството. Сеуште се покажува за вистинита старата максима дека семејството е последното пристаниште каде човекот може да најде засолниште и мир од сите олуи на кои е изложен во општеството. Ништо не може да го надомести задоволството кога човек ќе се врати уморен од работа да го пречека топол дом, интимен другар и пријател кој ќе разбуди нови надежи и со кој ќе се прават нови планови за иднината. Тоа на секого му влева посебна сила и полет. Така закрепнат човекот е посposобен за работа, борба и творештво. Брачната заедница исполнета со таква љубов, взаемно разбирање и солидарност, претставува најдобар поттик за корисен живот и творештво, што укажува на големото индивидуално и општествено значење на овие институции. На склучувањето на бракот и заснивањето на брачната заедница, на семејните односи и родителската функција оддамнина се укажувало на нивното значење за човековиот живот и заради тоа тие до денешен ден се проследувани со одредени ритуали.

Бракот претставува доброволна заедница на мажот и жената која по правило е од трајна природа, но тоа не значи дека е нераскинлива, посебно ако не успее да реализира некоја од целите и задачите кои од него се очекуваат. Тоа со други зборови значи дека законодавецот со Законот за брак предвидел и можност брачната заедница да се разведе. Таков исход можат (но не мораат) да имаат оние бракови каде од објективни или субјективни причини не успеале да се реализираат очекувањата од таквата заедница. Изневерувањето на очекувањата во современото општество се сè почести, а препреките очекувањата да се исполнат се сè поголеми. Заради тоа во брачните

односи наместо љубов и разбирање се појавуваат односи пропратени со бурни емоционални реакции, вербални па дури и физички конфликти меѓу партнерите. На површина излегуваат многу потиснати чувства, нереализирани планови, одредени навреди и за се сè обвинува брачниот партнер. Често повеќе не е можен отворен и искрен дијалог меѓу сопругниците и објективно проценување на состојбата. Конфликтните состојби очигледно кај некој парови не можат да се санираат. Тогаш неминовно се наметнува развод на таквата брачна заедница и барање среќа и благосостојба со друг партнер.

И во нашата Република бројните и значајни општествени промени повлекоа и одредени пробразби на бракот и семејството. Особено беа изразити промените кои го зафатија македонското семејство после II Светска војна. Брзата трансформација на која тоа беше изложено доведе до слабеење на емоционалната поврзаност меѓу членовите на семејството, зајакнаа егоизмот и индивидуализмот. Овие, како и низа други фактори, им дадоа нов квалитет на брачните врски и во услови на релативно слабеење на поранешните фактори кои влијаеја на кохезивност и стабилност на семејството, зачести и појавата на бракоразводи. Разводите на бракот се општествена појава која според поголем број истражувачи претставува едно од најтешките душевни оптеретувања, од која е посилен само болката што ја чувствува човек со смртта на некое многу сакано суштество. Тие носат потполн пресврт во човековиот живот, ги менуваат насоките на животните цели и создаваат проблеми кои се провлекуваат низ целиот живот.

Во ова истражување се прави напор да се објаснат причините за разводите од социолошки аспект. Се потврдија сознанијата дека се работи за една извонредно сложена појава на која свое

влијание пројавуваат бројни фактори, често пати во една сложена комбинација. Таквата сложеност како и делувањето на одредени посебни фактори карактеристични за нашата Република, во недостиг на други слични истражувања кај нас, не дозволува делувањето на сите детерминанти јасно да се согледаат само преку едно истражување. Меѓутоа во овј труд е направен сериозен напор во значајна мерка да се расветли оваа појава.

Во трудот најпрво се укажува на општествената и научната оправданост за проучување на разводите на бракот од социолошки аспект. При тоа е значајно да се истакне големото значење што бракот го има во општеството и проблемите што на личен и општествен план ги носи појавата на зголемен број разводи.

Втората глава дава преглед на состојбата со разводите на бракот во светот и се укажува на проблемите со кои се сретнуваат земјите со најголем број разводи, како и причините за нив според досегашните истражувања. Тоа треба да послужи за компарација со состојбите во Македонија.

Теоретската рамка на истражувањето поаѓа од фактот дека бракот е општествена и правна институција и се даваат социолошки и правни дефиниции за бракот и разводите на бракот, како и операционалната дефиниција за разводите на бракот. Даден е и поим за детерминантите што ги условуваат обемот и динамиката на разводите на бракот во Македонија.

Во методолошко хипотетската рамка на истражувањето дадени се неопходните известувања за предметот, целите, хипотетската рамка на истражувањето и користените методи.

Петтиот дел дава преглед на состојбата со разводите на бракот во Македонија и анализа на нив според некои карактеристични белези, како би се утврдиле нивните карактеристики и специфичности.

Шестиот дел се однесува на емпириското истражување за основните детерминанти на разводите на бракот во Република Македонија. Во овој дел од анализата вниманието е насочено кон три групи фактори кои остваруваат посебно влијание врз оваа појава: економските, културните и социо-психолошките.

На крајот на трудот е укажано на социјалните импликации од разводите на бракот.

I. ОПШТЕСТВЕНАТА И НАУЧНАТА ОПРАВДАНОСТ ЗА СОЦИОЛОШКО ПРОУЧУВАЊЕ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ

Разводите на бракот, како пропратна појава на современиот брак, стана еден актуелен и акутен проблем што се појави во општеството, пред се заради нивниот брз пораст и заради последиците што ги оставаат. Карактерот на меѓусупружничките односи влијае на тоа дали сопрузите се задоволни со животот, какви односи ќе воспостават со децата и со другите членови на општеството и дали бракот ќе се одржи или растури. Од тоа недвојбено произлегува дека тие односи треба да се поставени на едно коректно рамниште со присуство на толеранција и разбирање. Меѓутоа кај многу бракови таква толеранција не може да се воспостави од различни причини и бракот кој се склопил да трае се до крајот на животот се разведува. Така последните неколку децении во целиот свет се шири талас на разводи. Таа појава посебно е изразита во поразвиените земји, во земјите со највисок животен стандард, но не ги заобиколува и земјите во развој во кои спаѓа и нашата Република.

Многу брзите промени со кои последните децении беше зафатена Македонија, остварија свое влијание и доведоа до одредени промени и во најинтимната човекова врска – бракот, но влијаеја и на едно од најсложените прашања поврзани со него – прашањето за раз-

водот, односно за раскинливост на брачната врска. Во минатото браковите во Македонија се разведувале исклучително ретко и овој проблем и не се поставувал. Меѓутоа со општествените промени настана и редефинирање на целите и функциите на бракот и семејството и воопшто смислата и целите на бракот во општеството. Всушност ставот спрема разводите е поврзан со прашањето на стабилноста на бракот и семејството и со можноста овие институции да ги реализираат основните функции и да ја оправдаат својата смисла. Оттука прашањето за раскинливоста на брачната заедница е другата страна на прашањето како и на кој начин да му се обезбеди на бракот да одговори на својата цел, задоволувајќи ги интересите на брачните другари, како индивидуи и интересите на општеството како целина.

Зборувајќи воопштено можеме да констатираме дека разводот бил вечен следбеник на бракот, или како што вели Волтер, тој настанал истовремено со бракот. Притоа Волтер саркастично додал дека „сепак требало да поминат неколку недели додека исчезнале првите чари на бракот и неколку недели на меѓусебни караници и оптужувања да би се дошло до првиот развод”.¹ Досегашните проучувања покажуваат дека кај сите познати цивилизации во минатото постоела институцијата развод. Но треба да се констатира и тоа дека кај сите нив не постоел единствен став спрема разводот. Различните гледања на разводите на бракот и ставовите за тоа во голема мерка се разликуваат и тоа не само кога појавата се посматра во историска ретроспектива, туку и во ист временски период кај различни народи постоела различна практика и различни ставови, што било последица

¹⁾ Наведено според: Mladenović M.: Razvod braka i uzroci za razvod braka, Rad, str.7, Beograd, 1974 god.

од општествените услови на живот и промените на ставовите кои тие услови ги детерминирале.

Основниот мотив при стапувањето во брак и најчесто посакуваната желба на младенците е тие да бидат среќни, бракот вечно да трае и да може да ги совлада сите препреки кои пред него ќе искр-снуваат. Брачната среќа меѓутоа никој не може да им ја додели и со сигурност да им ја обезбеди. Среќата, заедно со љубовта, од која претпоставуваме е склопена брачната заедница, расте или умира според волјата на двајцата партнери. Меѓутоа не само од нив туку судбината доста често на брачната заедница, дали ќе биде среќна и стабилна, или ќе западне во криза, па ќе се распадне, во голема мерка е детерминирана и од екстерни фактори, кои се појавуваат во различни форми. Со запаѓањето во криза се оневозможува реализацијата и на индивидуалните и на општествените интереси.

Во минатото, кога не бил набуен индивидуализмот, не се полагало многу на личната среќа, туку бракот требало да задоволи други цели и потреби. Разводот тогаш се случувал многу ретко и ако не била исполнета некоја од виталните функции на бракот. Народот најчесто имал негативно мислење за него, го третираше како несреќа, за која не треба дури да се зборува, односно претставувал во голема мерка табуизирана појава. Таквиот однос, односно цврсто вкоренатиот став за вечност на брачната врска, најцелисходно одговарало на патријархалните односи и сфаќања за бракот. Нераскинливоста на брачната врска, освен во исклучителни случаи, била правило, а разводот исклучок и тоа во многу стеснети услови. Дури и кога имало сериозни причини да се раскине брачната врска, скоро секогаш настанувале конфликти и проблеми, како меѓу сопружниците исто така и меѓу нивните

блиски и пријатели. Оставената жена била голема навреда за членовите на нејзиното семејство. Таквата состојба била последица на големата улога што ја имал бракот во традиционалното општество. Коако потврда на неговото значење е и реткоста на целибатерството, кое било присутно во исклучителни случаи, најчесто принудно, а немажените или неженетите се посматрале со сожалување како маченици.²

Промените од општествено-економска природа условија и промени во семејните односи, промени во свеста и ставовите за низа прашања, па и за односот кон разводите на бракот. Општествените промени, заедно со променатите ставови за разводите на бракот доведоа да значаен пораст на разводите на бракот, особено после II Светска војна во светски рамки, при што како што беше спомнато најразвиените земји имаат и највисоки стапки на развод. На тој начин современото општество се најде пред еден сериозен проблем. Постојаниот пораст на разводите и тенденцијата за натамошно зголемување, доведе до низа семејни и општествени проблеми, со што се наложи потребата од сериозно истражување на причините кои ја детерминираат оваа појава. Беше неопходно да се откријат факторите кои имаат толку силно дејство и влијание, што една стабилна и емоционално поврзана група ја разрушуваат, дури доста често создавајќи трајно непријателство меѓу сопружниците. А бидејќи со прекинувањето на брачната врска, со разводот на бракот, не се прекинуваат сите врски, посебно оние кои се во врска со децата, сосема е јасно дека тие можат да бидат посебни жртви на родителската нетолерантност. Ако децата претставуваат иднина на општеството, ако тоа прави напори детството

²⁾ Шапкарев истакнува дека немажени и неженети имало само заради некои болести кои не дозволувале женидба, а не по волја на младите. Избрани дела, Мисла, Т.4, стр.176, Скопје

и развојот да им го направи што е можно подобар, тогаш во никој случај општеството не може да не пројавува интерес за таквата ситуација. Меѓутоа конфликтите што настануваат со разводите се не пријатни и не пожелни и за самите сопрузи и за нивната поблиска околина.

Семејството во животот на човекот се појавува како посебна општествена институција која треба да ги задоволи и емоционалните и природните потреби на човекот, потреби кои во голема мерка можат да се означат како примарни. Тоа доаѓа од таму што во семејството се стекнуваат првите знаења за луѓето, за светот, за нормално и пожелно однесување, за морал и слично, односно се пренесува културата на даденото општество. Заради тоа општеството е посебно заинтересирано за здраво и стабилно семејство, бидејќи со тоа е поврзана иднината на човековото општество, односно од тоа како семејството ги обавува своите функции зависи социјалниот квалитет на новите поколенија. Имајќи го предвид фактот дека браковите што се разведуваат во голема мерка се дисфункционални и подолго време со нарушена нормална комуникација, не треба посебно да се истакнува логичната претпоставка дека остваруваат негативно влијание врз младите.

Големиот пораст на разводи на бракот во светот, но и трендот на пораст на разводите во нашата Република, загрижува уште од еден аспект. Имено меѓусебните односи меѓу сопружниците се повеќе слабеат, што укажува на фактот дека оние елементи кои семејството го правеле цврста и хомогена група губат во сила, а наспроти нив јакнат тенденции на егоизам и индивидуализам, кои при непостоење на посилен интегративен фактор можат да имаат негативен одраз на општеството, дури и потешки последици. Егоизмот и индивидуализмот

во минатото кај нас не беа изразити, што беше последица на специфичниот општествен развиток, на востановениот систем на семејни односи зачувани со традицијата, а вероватно делумно и на национален менталитет. Меѓутоа егоизмот и индивидуализмот се појавија и забрзано се развиваа паралелно со индустрискиот развој. Релативно брзиот општествено-економски и културен развој што Република Македонија го оствари после II Светска војна услови промени и во брачните и семејни односи, трансформирајќи ги од патријархално-авторитарни кон современи, демократски. Во услови на промена на моделот на брак и семејство и нивна адаптација на новите услови за живот, нов начин на задоволување на материјалните потреби, нова (екстерна) поделба на трудот, нов начин на воспитување и образование на децата (со вклучување на различни општествени институции), се градеа и нови семејни односи, на што влијаеше и новата општествена положба на жената. Сето тоа не остана без своевиден одраз и на цврстината на брачната врска. Несомнено дека промените во брачните и семејните односи не се одвиваат со исто темпо како промените во економската, правната, моралната, вредносната и другите сфери од животот. Во Македонија се чини уште долго ќе се почитуваат традициите, врежани во колективното паметење на нашиот народ, ќе се пренесува поранешниот модел на однесување на новите генерации. Една од посебните вредности на брачната заедница беше и нејзината стабилност и трајност. Меѓутоа и покрај сите отпори што ги правеше традицијата спрема современоста, растеше брачниот индивидуализам и постепено стариот традиционален модел ја губеше својата подлога. Така постепено но постојано започна тренд на пораст на разводите на бракот и во Македонија, која во однос на поранешните југословенски републики и во

однос на другите земји беше исклучок, пред се по многу ниската стапка на разводи. Бројот на разводи, кои се последица на разновидни сукоби што ги нарушуваат брачните односи и од променетиот општ негативен став кон нив, во став на одобрување и толеранција, може да го изостри овој проблем и кај нас. Заради нивната поголема зачестеност и заради проблемите што тие ги оставаат, во последно време се повеќе го привлекуваат вниманието за проучување од истражувачи од различни профили, но најчесто се проучуваат од правен аспект.

Несомнен е фактот дека разводот на бракот, како последица на неподносливиот заеднички живот и неможноста повеќе сопрузите да живеат заедно, претставува законски дозволена и во најголем број случаи општествено оправдана постапка. Разводот најчесто претставува лек како би се решиле конкретни проблеми на еден брак. Меѓутоа кога ваквата појава ќе стане масовна и кога постојат знаци дека има тенденции на понатамошно зголемување, тоа неминовно станува и општествен проблем за кој треба да се заинтересираат и науката и општеството. Меѓутоа општествената реакција ќе биде можна, во смисла на превенирање на несакани последици, или санирање на состојбите онаму каде настанале конфликти, ако појавата сестрано се проучи и се осветли не само од правен, туку од еден поширок социолошки аспект.

Имајќи го предвид ставот дека само складна брачна заедница може да ги исполни своите општествени функции, да ја исполни својата цел и задача, тогаш како нормална се наложува заложбата за една поширока лепеза од општествени акции и мерки однапред да се влијае во елимирањето на факторите кои оневозможуваат конституирање на здрава и складна брачна заедница. Тоа значи дека

бракот, како најсложена и најинтимна заедница во човековиот живот, не ќе може адекватно и во целина да се проучи само преку законските прописи, ниту пак со семејното законодавство можат да се елиминираат несаканите пропратни појави. Очигледна е нужноста од организирана општествена акција, особено преку специјализирани институции (како што се брачните советувашишта), кои би делувале превентивно во смисла на елиминирање на факторите на ризик кои можат разорно да делуваат на бракот и семејството. Според досегашните сознанија и уверувања, акцијата би требало да се започне да се води во смисла на запознавање на младите пред да стапат во брачна заедница со суштината на бракот и семејството, да им се укаже што значат тие за нив, каква е нивната „добивка“, но и какви се нивните одговорности. На ваквиот став во прилог му оди и фактот што е голем бројот на разведени бракови со деца (околу 60% од разведените бракови, се бракови со деца), а сите истражувања покажуваат дека децата се особено заинтересирани семејството да биде комплетно, зошто на тој начин на најадекватен начин може да го обезбеди нивниот развој.

Уште еден аргумент, кој ние не го истакнуваме на преден план, но кој е присутен во нашата реалност, е неповолните последици што ги остава разводот на бракот врз жените. Иако општествената положба на жените е радикално изменета, иако нејзината вработеност оди кон изедначување со мажите, сепак сите проблеми со нив не се надминати, како во материјалното обезбедување, а исто така и во релативно понеповолната општествена реакција спрема разведените жени. Дури може да се констатира дека негативната општествена реакција влијае на извесен број жени, кои не се задоволни од состојбата во својата брачна заедница и од постапките на своите мажи,

не се одлучуваат на развод (иако бројот на жени на чие барање бракот се разведува е се поголем), односно се откажуваат од тоа сметајќи дека е подобро да се биде во било каков брак, отколку да бидат распуштеници, како што во народот најчесто се именуваат.

Потребата и значењето од еден социолошки приод во истражувањето на разводите на бракот се наметнува уште од една причина. Преку званичната статистика и преку проучување на судските досијеа за разводите на бракот не е можно подлабоко навлегување и откривање на вистинските причини за разводите. Кога партнерите (или едниот од нив) ќе одлучат да се разведат тие најчесто се разведуваат спогодбено (најголемиот број разводи се водат како спогодбен развод на бракот), или пак се наведува некоја причина, која според законот ќе им овозможи на наједноставен начин да ја реализираат таа цел. Меѓутоа вистинските причини кои довеле до разведување на брачната заедница најчесто остануваат непознати. Токму тоа за науката е од посебен интерес и заради тоа во ова истражување се прави напор да се навлезе што е можно подлабоко и да се откријат факторите кои навистина влијаеле да се распадне брачната заедница, а кои за судот најчесто остануваат непознати. На тој начин би се дал одреден придонес кон попотполно расветлување на оваа појава. Таквата цел се наметнува и од недоволната истраженост на оваа појава во Република Македонија. Меѓутоа некои тенденции и закономерности што се појавуваа во светски рамки, не можеа да го одминат и македонското семејство, а кои се во добар дел расветлени. Така беше докажано дека преминот од традиционално во индустриско општество го следат промени на семејството, кое од патријархално се трансформира во современо-демократско. Тој процес на индивидуализација на семејството

беше проследен и со слабеење на солидарноста, намалување на бројот на неговите членови, бројот на децата, но и со темелна преобразба на внатрешните односи. Семејните односи во новите услови се засноваат на нови вредности и норми.

Преминот од традиционално во современо семејство во Македонија не е довршен и затоа проблемите со кои ќе се судрува и своевидната криза на трансформација сеуште не е надмината. Таа криза конкретни манифестации има во несогласувања во бракот, кавги, незадоволства и зголемен број разводи. Таа до некаде е и резултат на променетите аспирации на луѓето. Во современи услови во поголема мерка од порано се инсистира на лична среќа и задоволство. Ако во бракот постојат незадоволства, тогаш има голема вероватност бракот да се разведе. Во минатото не постоело нагласено барање за лична среќа, среќата не се сметала за едина цел на бракот. Вероватно и во минатото имало несреќни бракови, но тие немале таква можност како денеска таквата ситуација да ја прекинат. Денеска бракот кој не ги задоволува потребите се смета за нефункционален и во голем број случаи не се одржува. Бидејќи констатиравме дека промените во семејството се наоѓаат во тесна врска со општествените промени, се поставува прашање како влијае општествената криза, во која се наоѓа Македонија подолго време, на разводите во бракот. Дали општествената криза води до поголем број разводи? Иако е логично да се претпостави дека со влошувањето на условите за живот ќе доаѓа до нарушување на семејните односи, до почести конфликти на таа основа, сепак бројот на разводи стагнира. Како да се објасни таа појава? Можниот одговор на таквата состојба би требало да се побара во досега вкоренатите ставови дека семејството претставува последно

сигурно пристаниште каде што човекот може да го пронајде својот мир и спокојство. И досега се потврдувало дека во кризни периоди, во периоди на општествена нестабилност посилно заживувале примарните врски меѓу луѓето. Наместо општествената криза да резултира со нараснатата нестабилност и девијантност кај семејството, напротив таквата ситуација семејната група ја прави покомпактна, што произлегува од потребата за сигурност, која е посебно нагласена во кризни периоди. Да би овозможило семејството стабилност на своите членови, тоа самото мора да се зацврсти. Луѓето се повеќе ќе се ослонуваат на семејството не само да би ги задоволиле материјалните проблеми, туку и да би задоволиле други потреби. Така општествената криза од една страна влијае на зголемување на општествените проблеми и води кон дестабилизација, но од друга страна влијае и на стабилизација на „семејниот круг“.

На ова место сметам за потребно да го изнесам и мојот став за разводите на бракот. Имено иако може да се стекне заклучок дека разводите спаѓаат во семејната патологија, дека се негативни и дека оставаат сериозни последици и на одделни индивидуи и на општеството, посебно кога стануваат многу масовна појава, мора да се нагласи дека разводите ги сметам за една демократска и цивилизаторска придобивка, дека нивната природа значи е по малку противречна, односно тие се истовремено и позитивна и негативна појава. Паралелно со конституирањето на новиот семеен систем, на кој во основа се наоѓаат нови цели и вредности, се појавува и потреба да се раскине онаа брачна заедница која нив не може да ги реализира. Бракот повеќе не се доживува како „брачен јарем“ кој не може да се напушти и на кој мора да се робува и кога е потполно дисфункционален

и не може да ги оправда очекувањата од него. Заради тоа укажувањето на одредени проблеми, кои настануваат со зголемениот број разводи, треба да се сфати како одреден придонес за преземање на одредени практични мерки за обезбедување стабилност и кохезија на семејството. Стабилни и среќни семејства создаваат стабилни и среќни луѓе, што е една од целите на општеството.

II РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ ВО СОВРЕМЕНОТО ОПШТЕСТВО

Разводите на бракот во повеќе земји, особено во поразвиените, забрзано се зголемуваат во овој век, а посебно после ИИ Светска војна. Нивната бројка е толкава што тие претставуваат сериозен општествен проблем. Стапката на разводи е највисока во САД, со тенденција на натамошен пораст. Таа од 1965 до 1980 г. пораснала од 2,5 на 5,3 на 1000 жители. Покрај САД најмногу разводи има во Швetsка и Данска, каде што може да се очекува секој втор брак да се разведе. Во В. Британија стапката пораснала од 0,5 во 1960 г. на 2,3 во 1983 г., а во СССР од 1,3 во 1960 г. на 3,5 во 1983 г. Висок пораст се забележува и во Австрија, Канада, Нов Зеланд и др. земји. Единствено од високо развиените земји исклучок претставува Јапонија, каде оваа појава стагнира, што се објаснува со влијанието на специфичноста на културата, како препрека за пораст на разводите. Покрај тоа и законската регулатива се појавува како посебна бариера за развод, бидејќи на жените после разводот не им се доделува алиментација и тие економски пропаѓаат затоа што нив им се доделуваат и децата.³ Но и покрај се и таму се отвараат советувашишта за брачни проблеми, кои позитивно влијаеле на намалување на стапката на разводи.

³⁾ Look Japon, Divorce no.9, Tokio, 1992

Ако како показател за обемот на оваа појава се земе односот на склопени и разведени бракови во некоја земја за период од една година може да се забележи дека САД во 1983 г. на 100 новосклопени бракови имале 50 разведени, во СССР имало 40, додека во некои други развиени европски земји се разведувал секој четврти или секој трети брак.

За подобар преглед како се движат разводите на бракот ќе дадеме напореден преглед за некои индустриски развиени земји.

Табела бр. 1

Напоредни стапки на развод во некои индустриски развиени земји

земја	година	број на разводи на 1000 бракови
Австралија	1977	430,6
Белгија	1979	205,2
Канада	1979	315,7
Данска	1978	454,5
Германија	1978	98,9
Финска	1978	348,4
Франција	1978	205,5
Италија	1978	30,9
Холандија	1978	249,8
Норвешка	1979	263,7
Шведска	1978	540,5
Швајцарија	1978	326,8
Англија	1978	345,1
САД	1979	505,9
СССР	1978	326,5

Извор: наведено според Капор–Стануловиќ Н.: Породица и њена репродуктивна функција, Социјална политика, Београд, бр. 11/12, 1987 година.

Да би се добила попрегледна слика за брзиот пораст за разводите на бракот во развиените земји ја даваме табелата бр. 2

Табела бр.2

Процент на разводи на 1000 склучени бракови

држава	1900	1960
САД	73,3	259,0
Германија	17,6	88,7
Англија	2,2	69,5
Белгија	11,9	70,4
Норвешка	12,6	88,5
Данска	30,0	186,5
Шведска	12,9	174,6
Франција	26,1	82,4
Холандија	21,5	57,7

Наведено според Andree Michel: Sociologie de la famille et du mariage,

P.U.F. Paris, 1972 p.155

И покрај одредените флукуации во индустриските општества стапките на разводи се наоѓаат во постојан пораст. Така во Англија драматично е зголемен бројот на разводи. Од 25400 разводи во 1961 година на 120500 во 1975 год. Во Франција бројот на разводи нараснува од околу 30000 во 1968 год. на повеќе од 40000 во 1970 год и на 51000 во 1973 година, при што барањата за развод достигнале до 70000 годишно.

Паѓа во очи ниската стапка на разводи во Италија, која исто така спаѓа во развиените земји. Таа појава можеме да ја објасниме со делување на културни фактори и со силното влијание на католицизмот, кој до неодамна ги забрануваше разводите.

Ваквите релативно високи стапки на разводите на бракот во индустриски развиените земји го предизвика научниот интерес како за причините, исто така и за последиците на брачната нестабилност. Посебно внимание на овој проблем ме се посветува во САД, каде излегува и специјализирано списание за проблемите на разводот (*Journal of Divorce*), односно кој настојува да ги објасни проблемите на брачната нестабилност. Меѓутоа заради бројните специфичности на таа земја сознанијата до кои се доаѓа таму не можат да се користат, токму заради постоењето на некои битни специфични фактори за брачната нестабилност на нашето подрачје. Меѓутоа сепак некои причини, кои порастот на разводите го прават закономерна појава, можат да се согледаат како заеднички. Нив би можеле да ги групираме во три групи: Правни причини, во кои влегува пред сè либерализацијата на семејното законодавство и можноста полесно да се раскине брачната заедница, второ, општествено економски причини, каде се истакнува влијанието на променетите услови од економско-социјалното подрачје (брза урбанизација, миграции, решење на патријархалните односи и промена во менталитетот на жените, каде доминира тежнението за индивидуализација, како променетите ставови кон сексуалниот живот) и трето психолошки причини, при што посебно се истакнува масовната невротизација во современи услови која оневозможува соодветно прилагодување, без што нема успешен брак. Меѓу последните причини уште се истакнуваат и неодговорниот однос при склучува-

ње на бракот, без да се создадени одредени претпоставки кои би овозможиле складни брачни односи и често пати недоволна емоционална зрелост на партнерите, што оневозможува еластичност и меѓусебно прилагодување.

Зошто во западните индустриски општества разводите се во пораст не се откриени најзначајните причини според Ботомор⁴ Меѓутоа сепак меѓу позначајните тој ги наведува многу раното влегување во брак, сексуалното незадоволство, тешкотии во адаптацијата на заедничкиот живот, избрзани и непромислени одлуки за влегување во брак (не постоела љубов и други неопходни елементи таквата врска да се одржи).

За Шепард⁵ причините за порастот на разводите можат да се бараат во следните насоки: колку порано некој влегува во брак, толку е поголема вероватноста бракот да се разведе и колку подолго еден пар е во брак, толку можноста да се разведе е помала (најголемиот број бракови што се разведени се разведуваат во првите години од заедничкиот живот). Освен тоа за него разводот е поврзан со природата и квалитетот на брачните односи. Имено како мошне значајно се истакнува брачното прилагодување, кога се усогласуваат интересите и активностите, меѓусебната комуникација, а се укажува на неразвиеното чувство за заедништво.

Кенет Сил ги сумирал причините за развод на општествено ниво. Прво се покажало дека стапката на разводи расте во периоди на економски просперитет, а опаѓа за време на економски рецесии и депресии. Економскиот просперитет им дава на луѓето можност да

⁴) Bottomore спомнат труд стр. 176

⁵) Shepard M. John: Sociology, West Publishing Company, New York, p. 278, 1981

се сконцентрираат на прашања кои што не се поврзани со опстанокот, преокупирани се со прашањето за лична среќа, а не со бракот. Второ, зголеменото учество на жените во работната сила значи нивна зголемена економска независност, така што жените сега почесто пристапуваат кон развод на лошиот брак отколку во минатото. На крајот се истакнуваат и променетите ставови и вредности за бракот и разводот, бидејќи повеќе не е присутна стигмата за промашеност поврзана со разводите.

Според Бисан во брачниот живот се појавуваат различни проблеми кои водат кон развод. Најзначајните од нив се поврзани со раѓањето на децата и ако се одржи бракот во првите седум години има можност да се одржи до крајот на животот. Наведувајќи ги другите причини за развод посебно ги истакнува следниве: Непочитување на семејниот ред (тешкотии околу договарањето), припадноста на различни култури, религии, годините во кои се стапува во брак, образовните и расните разлики и слично.⁶

Андре Мишел смета дека социологијата на разводите не е многу развиена и затоа оваа појава до крај не е разјаснета. Сепак, констатира таа, две тенденции (една на долг и една на краток рок) ги карактеризираат разводите во западните земји. Првата тенденција е покачување на стапката на разводите, при што се забележуваат различни флукуации. Како појава на краток рок, стапката на разводи ја следи стапката на склучени бракови: двете опаѓаат во економска депресија и нараснуваат во периоди на економски полет. (Циникот би констатирал дека бракот е причина за развод). Меѓутоа, забележува таа,

⁶) Biesanz M. and J. Introduction to sociology, New York, USA 1978

исто така зголемена е стапката на оние кои стапуваат во повторен брак после разводот и според некои сознанија премажените и преженетите се позадоволни од повторниот брак (вероватно првиот брак им ја олеснил адаптацијата за вториот). Според неа, најчести причини за развод се: афективна незрелост, романтични концепции за бракот, недоразбирање со родителите, алкохолизам, социјална мобилност, економски тешкотии и слично.

Бидејќи Македонија до скоро се наоѓаше во составот на СФР Југославија се наметнува потребата од изнесување на некои основни сознанија. Имено во Југославија во 1983 година од 100 склопени бракови се разведуваа 17. Меѓутоа тоа беше просек за целата држава, а во нејзини рамки постоеја големи осцилации и разлики меѓу различните републики и покраини. Но во секој случај таа спаѓаше во групата земји со пониска стапка на диворцијалитет, со што се доближуваше до католичките земји каде од скоро време разводот на бракот не беше дозволен. Меѓутоа во поголемите градови од поразвиените републики стапките на развод беа блиски на оние во развиените земји. Така во 1985 год. стапката на Белград беше 32,4 во Загреб 33,6 а во Љубљана 34,1. Со тоа односот меѓу склопените и разведените бракови во најголемите градови, каде што е најмногу присутна индустријализацијата, не заостануваат зад другите земји каде стапката на разводи е висока, и просечната стапка на тие земји многу повисока отколку за цела СФРЈ. Поинаку кажано големите градови го следеа трендот на стапката на разводи од економски најразвиените земји. Во понеразвиените средини под влијание на традицијата браковите беа доста стабилни. Така најмногу разводи беа присутни во Словенија, Србија, Вој-

водина и Хрватска, а со ниски БиХ, Црна Гора и Македонија, додека стапката беше најниска на Косово.⁷

⁷⁾ За ова погледај во прилогот „Разводи и разведеност“ од Р. Петровиќ во книгата „Домаќинство, породица и брак“, Институт за социолошка истражувања, Филозофског факултета у Београду, 1981 г. Тоа ја потврдува тезата дека разводите се поприсутни во поразвиените региони и обратно. Македонија и Косово како понеразвиени подрачја имаа и најниски стапки на разводи.

III. ДЕФИНИРАЊЕ НА ОСНОВНИТЕ ПОИМИ И ТЕОРЕТСКА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Вовед

Според податоците што ги нуди званичната статистика, во нашата Република годишно се склучуваат околу 16000 бракови, а се разведува скоро секој шеснаесети. Тоа во споредба со некои држави, каде стапката на разводи е доста висока и каде се разведува секој втор, или секој трет брак, не претставува знак за алармирање. Заради тоа на проблемите на разводот на бракот во нашата Република, според наше мислење и не му е посветено соодветно внимание. Отсуствуваат посериозни социолошки, психолошки и други истражувања кои би утврдиле што доведува ова појава и кај нас постепено да е во пораст. Кои се факторите од општествено-економски, психолошки, културен, правен или друг карактер што го детерминираат нивниот обем и динамика? Дали заради постојната традиција, која во разводите гледа како на големо зло и несреќа и во голема мерка се табуизирани, тие беа скоро на периферијата на научниот интерес? Недвојбена е оценката дека се работи за појава која како поради причините, така и заради последиците треба посериозно да се расветли. Нашата културна средина е доста специфична во споредба со други развиени средини, што

остава различни последици на сферата на брачните односи. Заради тоа сознанијата од други подрачја и не се многу корисни и применливи, туку е неопходно оваа појава конкретно да се проучи кај нас со сета нејзина комплексност и специфичност. Затоа е потребно на појавата на разводите на бракот да и се обрне поголемо внимание од научен, стручен, институционален и практичко–политички аспект.

1. Бракот како општествена и правна институција

Бракот претставува една од најстарите форми во која се одвивал, а и денес се одвива, заедничкиот живот на луѓето. Со појавата на децата (најчесто) тој продолжува во семејство каде се вклучени повеќе поколенија.

Бракот претставува единствен нормален начин на живот на возрасни лица⁸ Целибатерството и во минатото и денеска во нашата Република⁹ се сметало за одредна девијација и најчесто било последица на некој (ментален или физички) недостаток на лицето што не заснивало брак. И тоа и неговото семејство се третираше со сожалување, а понекогаш и со презир, ако на момчето или на девојката не им се обезбеди соодветен партнер. Самечкиот живот не бил погоден ни за вдовиците и вдовците, со таа разлика што на вдовците животот им е потежок и тие почесто стапуваат во нов брак од жените. Жените пак во нов брак почесто стапуваат од економски причини, посебно во минатото, кога повторното мажење било скоро единствен начин да

⁸⁾ Milić A, Berković E, Petrović R: Domaćinstvo, porodica i brak, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Beograd 1981 g.

⁹⁾ Шапкарев К.: Собрани дела т.4 Мисла, 1981 Скопје стр.193

преживеат. Но тоа се однесувало на помлади жени кои од некоја причина (развод или смрт на сопругот) останале сами. Додуша разводот бил поретка појава од денеска. Ако биле во поодмината возраст и имале деца тие не се премажувале, туку најчесто останувале со децата.

На бракот, пред се во минатото, посебно влијание имале економските интереси. Тоа го оправдувал и постојниот морал, со кој покрај другото на нерамноправен начин биле третирани мажите и жените. Наместо љубовта, лакомоста за пари или за општествено напредување биле силни мотиви за стапување во брак. „Ако таквиот брак после неколку години постанел несреќен, што секој можел да го предвиди и што несреќна жртва е жената во повеќето случаи и ако едната страна се одлучи за развод, тогаш државата и црквата поставуваат најголеми препреки, додека порано не ни прашувале дали младенците се земаат од љубов и морални побуди или од гола себичност. Сега не се смета како доволна причина за развод моралната одвратност, сега се бараат опипливи докази, докази кои едната страна во очите на јавното мислење ја обезчестуваат и понижуваат, инаку разводот не може да се изврши”.¹⁰ Овој фрагмент јасно покажува дека бракот не претставувал и морална заедница, туку извор на лични задоволства пред се на мажот, а подржуван од јавното мнение и правосудството. Неморалноста на таквиот брак се огледа и во фактот на нерамноправноста на партнерите, односно она што било дозволено за мажот не било и за жената (на пр. прељубата).

¹⁰⁾ Bebel A.: *Žene i socijalizam* – Navedeno spored Mladenović M. *Porodica i porodični odnosi*; RAD, Beograd str.171

Значајни промени се настанати кај современиот брак. Тој доста е поврзан со општеството на разни правци: социјално, економски, правно и сл. Општествената основа на бракот е очигледна, што укажува на тоа дека битно се променила основата што го поврзува со општеството и на неопходноста на помош од општествената заедница.¹¹ Тоа имало за последица во современите држави секаде бракот да е регулиран со посебни прописи и специфични норми, а од друга страна бракот да ужива посебна општествена заштита. Како општествената заедница бракот е признат од општеството и поради тоа општеството поставува барања како во поглед на склопувањето така и во поглед на престанувањето (наметнува извесни услови за склопување и раскинување, разведување, при што се пропишуваат одредени забрани).

Бракот е условен од општествените односи, од обичаите, културата и сл. Општеството, во сите познати култури и цивилизации ги пропишува начинот на регулирање на половите односи и репродукцијата и на таа основа бракот е основа на семејството. Бракот е универзално распространет, што укажува на неговото значење за сите општества. Заедница на живеење на маж и жена сигурно може да се замисли (и постои) и без овој елемент. Но бидејќи биолошките функции и цели не се единствени, секое општество додало и социјални елементи на биолошкиот (како што се економските, психолошките, културните и сл), што укажува дека и тие не можат да се изостават и дека бракот не е исклучиво полова врска.

¹¹⁾ Mladenović M.: Porodica i porodični odnosi; RAD, Beograd, 1963, str.174

Бракот претставува подрачје на човекова интима. Тоа е особено значајно да се подвлече за современите услови и да се истакне дека се заснова од љубов и го одржува љубовта. Правото на среќа во бракот станува неотуѓиво за секој брак и најискрена и најтопла желба што им се пожелува на сите младенци е таа. Меѓутоа и покрај тоа што најголемиот број бракови се склопуваат од љубов, и покрај желбата за остварување на среќа и задоволство на брачните партнери, тоа не се остварува секогаш. Напротив во одредени случаи бракот станува, од разни причини, неподнослива заедница, одредена форма на ропство и мачење, та нужно завршува со развод. (Сите нехармонични бракови, и бракови каде не се остварила среќа и задоволство не завршуваат со развод).

Во брачниот живот треба да се реализираат повеќе цели. Природната цел на бракот е одржување на полови односи помеѓу сопружниците. Пореметувањето во оваа сфера може да има сериозни последици по брачната стабилност. Како последица на оваа цел е и раѓањето на деца, односно создавањето на потомство (со планирање на нивниот број денеска). Оваа цел, подигањето на деца е значајна димензија. Заради тоа општеството презема мерки за помош и подигање (воспитување) на потомството, кое што денеска се продолжува и после периодот на достигнување на психо-физиолошка зрелост (дури и после дваесеттата година).

Иако репродуктивната цел е значајна, таа не е негова единствена димензија. Бракот реализира и морални цели кои се содржани во заедничкиот живот на слободни и рамноправни брачни другари, што се заснова на љубов, заемно разбирање и почитување и се претпоставува помош и заемност во многу специфични ситуации.

Брачните другари мораат еден према друг убаво да се однесуваат и постапуваат, да се штитат заемно, да си укажуваат меѓусебно одредено внимание, почит и љубов. Ваквата цел е од поново време, зошто во минатото главно доминирала економската цел и репродуктивната. Поаѓајќи од овие околности треба да се истакнат и основните елементи на бракот.

1.1. Поим и дефиниција на бракот

Поаѓајќи од фактот дека во нашето истражување разводите на бракот и факторите што го условуваат нивниот обем и динамика се основните теоретски поими, би требало тие најпрво да се определат. Но за поблиско нивно определување ни се наметнува како неминовност да тргнеме од општиот поим за бракот и неговите основни карактеристики. Во неговите појавни облици (легален, вонбрачна заедница, малолетнички брак и сл.), нема потреба да се навлегува, зошто овдека од интерес е само онаа брачна заедница која е регулирана со законот и која и законски може да се раскине (разведе).

За бракот постои значајна литература која него го третира од социолошки и од правен аспект. Бидејќи е доста значајна заедница на мажот и жената, а во исто време и значајна општествена институција, се чини дека ни е премногу блиска и позната, односно „премногу знаеме“ за неа, што често пати ги отежнува истражувањата борејќи се со разни предрасуди, кои не одговараат на фактите.¹²

Бракот е интимна и трајна полова врска помеѓу две човечки суштества од различен пол (за други облици на брак и за хо-

¹²⁾ Cuvillier A.: Manuel de sociologie P.U.F. Paris 1968, str.546

мосексуални врски кои денеска постојат нема да се интересираме овде) во која тесно се испреплетени телесно–физичкото и духовно–психичкото.¹³ Иако се работи за индивидуална природна и човечка врска таа е и општествена институција и се наоѓа во тесна врска со човекиот општествен живот, степенот на општествено–економскиот развој, нивото на образованост, културата, сфаќањето за рамноправност на партнерите и сл. Значи бракот не претставува статична општествена категорија која стагнира, туку променлива појава која покажува тенденции за развој и усовршување.

Во постојната правна и социолошка литература постојат дефиниции за бракот, односно се дадени доста определби за него и на кои нема да навлегуваме во широчина. Скоро сите теоретичари на семејното право се потпираат главно, при неговото определување, врз законската регулатива, сметајќи дека таа за одреден период претставува одраз на развитокот на теоретската мисла во даденото општество.

Според Младеновиќ¹⁴ „бракот е со закон уредена потполна, трајна, доброволна и рамноправна животна заедница на еден маж и една жена, со исклучување на сите трети лица, која се заснива со нивна слободна и усогласена изјава за волја во свечена форма и која може да престане само од причини и на начин предвиден со закон”.

Во оваа дефиниција главно се содржани четири елементи:

1. Бракот како извор на брачна состојба, што опфаќа:

– различитост на половите (бракот е бисексуална, а не

хомосексуална полова заедница)

¹³⁾ Smiljanić D. i Mijušković M.: Drama braka i porodice, RAD, Beograd 1965, str.5

¹⁴⁾ Mladenović M.: Porodično pravo; Privredna štampa; Beograd 1981 god. str.224

– согласност (изјава) за волја дека слободно стапуваат во брачна врска

– свечена форма на склучување.

2. Бракот како трајна брачна состојба ги содржи следните елементи:

– бракот е животна заедница на маж и жена: полова, животна, економска,

– бракот е заедница уредена со закон,

– бракот е потполна заедница (телесна, духовна, морална, економска и др.),

– бракот е трајна заедница според самата своја идеја: тој е наменет и за младост и за старост, и за живот и за смрт, за разлика од краткотрајните и несериозни односи, но не и нераскинлива,

– бракот е доброволна заедница, односно тој се заснива слободно и не постојат принудни средства за продолжување на заедничкиот живот, ако некој од брачните другари тоа не го сака,

– бракот е рамноправна заедница на мажот и жената, рамноправноста е долна граница на спомнатите особини на бракот, зошто треба да се заснива на меѓусебно почитување и помагање, на љубов и разбирање, на верност и поверење.

– бракот е моногамиска заедница, тој може да се склучи само меѓу две лица од различен пол.

3. Престанокот на бракот во дефиницијата содржи две идеи:

– бракот може да престане само поради причини предвидени со законот (поради смрт, прогласување на едниот од брачните другари за умрен и развод);

– бидејќи бракот е раскинлива брачна заедница може да престане само на начин предвиден во законот и во постапка предвидена со закон и пред надлежен орган.

4. Дејства на бракот спрема трети лица. Брачниот статус како дел од личниот статус претставува лично, субјективно, апсолутно право кое мораат да го почитуваат сите трети лица. Тие треба да се воздржуваат од било какво насочување и мешање во брачните односи.

Преку ваквата дефиниција Младеновиќ прави напор да ја синтетизира состојбата во брачното право во сите поранешни Југословенски републики, со донекаде исклучување на Словенија, каде нејзиното законодавство потполно ги изедначуваше трајните вонбрачни заедници со бракот.

Дефиницијата со социолошки карактер истиот автор дава во „Увод во социологија на семејството“. Таму бракот го определува на следниов начин: „Бракот би можел да се дефинира како општествено санкционирана (или непризната) биосоцијална (полова и општествена) врска, по правило од трајна природа, измеѓу лица од спротивни полови, која зависно од историските и социјалните услови може да има различни облици и содржини (духовни, морални, психички, естетски и сл.)“.¹⁵

Во оваа дефиниција се истакнати биолошкиот карактер на бракот, општественото признание (но се подвлекува и можноста за постоење на полови врски кои не се општествено признати) и хетеросексуалниот карактер на бракот (противприродните врски не можат да

¹⁵⁾ Mladenović M.: Uvod u sociologiju; Porodica; Savremena administracija, Beograd, 1977 str.62

се прогласат за брачни врски). Самата дефиниција на бракот на ваков начин е поширока од правната, иако и таа не ја објаснува сосема прецизно богатата содржина на брачните односи. Во секој случај иако е таа по обем поширока, за нас е неприфатлива и некорисна, бидејќи за нас од значење се само оние бракови што се општествено санкционирани (развод не постои кај бракови кои не се санкционирани на тој начин, туку постои само раскинување на врската). За нив не постои ни теоретска можност да се утврди нивниот обем, бидејќи не може да утврди колкава трајност треба да има врската, да би се прогласила за брачна врска.

Според професор Бакиќ¹⁶ „Бракот е со правото призната и уредена, трајна животна заедница на еден маж и една жена, заклучена во свечена форма, според нивна слободна согласност, раскинлива само во случаи предвидени со закон“. Од ова дефиниција можат да се согледаат следните основни елементи на бракот:

- бракот е трајна животна заедница,
- бракот е со закон призната и уредена заеница,
- бракот е заедница на две лица од различен пол,
- бракот се заснива со слободно пристапување на мажот и жената и
- бракот е раскинлив само во случаи предвидени со закон.

На сличен начин бракот се дефинира и во светската литература, со таа разлика што се додава и емоционалната компонента, дека треба да постои физиолошка привлечност меѓу половите. Така

¹⁶⁾ Бакиќ Б.: Породично право; Савремена администрација; Београд, 1988, стр.82

Ковалев¹⁷ бракот го дефинира како „воспоставена врска меѓу маж и жена во една или друга форма, општествено призната, а денес законски регулирана. Меѓу половите односи бракот е најсовершена форма, претпоставува покрај физиолошката привлечност и одредена духовна блискост, морални обврски, емоционален однос и другарство”.

И во француската литература се инсистира на фактот дека бракот е стабилна врска меѓу две лица од спротивен пол. Миреј Делмас–Марти, Катрин Лабрус–Риу и Пјер Сиринели прават напор да ги прецизираат посебните карактеристики на бракот, како би се разликувал тој од слободните врски и дивите бракови. Тие сметаат дека пред се посебна карактеристика на бракот е општественото признавање, правното регулирање на таа врска како и трајноста на конјугалната врска¹⁸ Бракот според нив е во исто време и договор, но и правен акт, заснован на слободно изразената волја на идните сопружници, кој што е институционализиран со посебен обичај и чија функција е многу значајна. Значи бракот е пред се индивидуален акт воспоставен на основна волјата на партнерите, потврдена пред официјални државни органи дека мажот и жената доброволно стануваат сопрузи. Во нивната определба на бракот се истакнуваат неколку карактеристики: слободно изразената волја пред официјален орган, волјата да биде сериозна и лишена од недостатоци, да постои волја за формирање семејство и да биде склучен во свечена форма и со одреден ритуал кој е доказ за бракот.

Во американската социолошка литература се направени голем број обиди да се дефинира бракот, но се укажува и на сериоз-

¹⁷⁾ Ковалев С.М.: Дијалектички и исторически материјализам; Полииздат; Москва, 1968 стр.305

¹⁸⁾ Mireille Delmas-Marty, Katherine Labruse-Rioy et Pierre Sirinelli: Le mariage et le divorce, P.U.F., Paris, p. 13, 1988

ните тешкотии да би се опишала секоја форма на брачна врска што се појавува во човечкото општество. Сепак феноменот што во светот се нарекува брак според многумина опфаќа стабилен комплекс на социјално препознатливи односи помеѓу сопругот и сопругата, вклучувајќи ги и сексуалните односи. Така Рис Мек Ги¹⁹ во својата определба на бракот истакнува дека „бракот е договор меѓу припадници од различен пол, што ги прави децата во бракот законски“. Законитоста според него ја утврдува општеството.

Два елементи се вредни да се обележат во оваа дефиниција: бракот е договор, законски санкционирана јавна согласност помеѓу луѓето и бракот е договор меѓу сопружници, но во дефиницијата не се истакнува помеѓу колку сопружници се воспоставува таа врска, дали се работи за моногамен или за полигамен брак. Очигледно овдека се прави напор да се даде најширока дефиниција за бракот која би ги опфатила сите посотјни модалитети како во минатото така и денеска.

Слична по својата суштина е и определбата на Кетлин Гуг. Според неа бракот е однос кој се воспоставува помеѓу една (или повеќе) жени и еден (или повеќе) мажи, однос кој гарантира дека децата родени под услови кои не се забранети со законот за бракот им припаѓаат сите права што произлегуваат со раѓањето, заеднички за сите нормални членови на неговата општествена заедница или социјален стратум.²⁰ Оваа дефиниција донекаде се разликува од вообичаените престави за бракот, бидејќи не укажува на правата и обврските што произлегуваат од брачната врска. Исто така се укажува дека нужно

¹⁹⁾ Reese Mc Gee, *Sociology*, Hold Pinehard, Winston, New York, 1980

²⁰⁾ Gough E. Kathleen: *The hayars and the definition of marriage in Mariage, family and residence* цитирано во Harris Marvin: *Culture, People, and Nature*, Harper and Rou, New York, p.260, 1981

не мора да биде однос измеѓу еден маж и една жена, со што сака определбата да биде најширока и сеопфатна, како би се однесувала на сите можни модалитети на брак кои што постојат во светот. Од друга страна посебно инсистира на легалноста на децата.

Според Бисан²¹ бракот е воспоставена процедура за формирање на семејство и обично е симболизиран со церемонија. Негови најзначајни функции се одржувањето на сексуалните односи, родителство и законитост на децата. Бракот, според него, нужно имплицира очекување дека ќе има заедничко живеалиште, економска соработка и репродукција. Брачниот договор се разликува од другите граѓански договори по тоа што со бракот секоја личност добива нов статус и се подразбираат широки обврски.

За разлика од нив Ешлеман повеќе е склон бракот да го свати во духот на верските определби дека е света заедница, која може да ја раздели само смртта. Бракот треба да се одржува и покрај конфликтите, личните незадоволства и несреќноста на партнерите. И за него брачниот систем вклучува двајца луѓе, секој со свој потреби, интереси и вредности. Тоа создава основа за конфликти и растурање. Но тој пред се бракот го сваќа како граѓански договор со државата која ги специфицира условите под кои браковите можат да се разведуваат.²²

Професорот М. Хаџивасилев²³ бракот го дефинира како „доброволна трајна заедница на живот меѓу еден маж и една жена, заснована и утврдена со слободната волја на лицата што склучуваат

²¹⁾ Biesanz M. and J.: Introduction to sociology, New Jork, USA, p.322, 1978

²²⁾ Eshleman R.J.: The family, Allyn and Bakon, Inc, Boston, p.625, 1978

²³⁾ Хаџивасилев М.: Семејно право; Самоуправна практика, Скопје, 1987, стр.66

брак на начин определен со закон, која може да престане само во случаите предвидени со закон". И во ова дефиниција, како и во другите законски дефиниции се содржани основните обележја на бракот и тоа: 1) Бракот е заедница на еден маж и една жена (заедница на две лица од спротивен пол), 2) бракот е трајна животна заедница и 3) бракот претставува со закон уредена заедница, која може да престане само во случаи предвидени со закон.

На крајот ќе ја наведеме дефиницијата што ја дава Законот за бракот на Република Македонија донесен во декември 1992 год. Таму во членот 6 е наведено дека „бракот е со закон уредена заедница на живот на маж и жена во која се остваруваат интересите на брачните другари, семејството и општеството. Односите меѓу брачните другари се засновани врз слободна одлука на мажот и жената да склопат брак..." Иако кратка, ова дефиниција може да е прифатлива за нашето истражување, бидејќи ги содржи сите битни елементи. Имено според наша оценка и за потребите на ова истражување неопходно е бракот како доброволна и трајна животна заедница и да биде уредена со закон. Сите други форми на општествена верификација за ова истражување не се од значење. Исто така во дефиницијата не е неопходно да биде содржано дека бракот може да се раскине само во постапка предвидена со закон. Штом во дефиницијата е наведено дека ваквата институција е регулирана со закон тоа имплицира дека ќе бидат регулирани сите модалитети за негово склопување, но и за негово раскинување (разведување).

1.2. Поим за разводите на бракот

Другиот основен теоретски поим во нашето истражување претставува разводот на бракот. Разводот на бракот е еден од начините на престанок на полноважен брак, покрај престанокот на бракот со смртта на еден од брачните другари и со прогласување на еден од брачните другари за умрен.

И за овој поим во литературата се поаѓа од законската дефиниција и скоро сите автори кои го дефинираат разводот во своите дефиниции ги истакнуваат истите елементи. За илустрација ќе наведеме неколку. Според проф. Бакиќ разводот на бракот претставува „престанок на полноважен брак за животот на брачните другари од причини предвидени со закон, со одлука на државен орган (суд).²⁴ Во оваа дефиниција се содржани неколку основни елементи. Така според неа може да се разведе само полноважен брак, тој може да се разведе само за време на животот на брачните другари, бракот може да го разведе само државен орган (суд) и со него (разводот) престанува полноважниот брак, кој фактички и порано можеби престанал да постои.

На сличен начин разводот се дефинира и во француската литература. Така според Делмас-Марти²⁵ „Разводот правно се дефинира како раскинување на полноважен брак кога двата сопрузи се живи. Освен тоа раскинувањето треба да биде проследено со една правна одлука, добиена на молба од едниот од сопрузите, или на молба

²⁴⁾ Бакиќ Б.: Породично право, Савремена администрација; Београд, 1988, стр.182

²⁵⁾ Mireille Delmas – Marty, Labruše – Riou et Pieru Sirinelli: Le mariage et li divorce, P.U F. Paris, str.61, 1988

од двајцата, според процедура предвидена со закон". И во овој случај се истакнува дека разводот е пред сè една правна (судска) одлука и една состојба. Во таа смисла авторите укажуваат и на дистинкцијата меѓу социолошката дефиниција на разводот и правната.

Во најновиот закон за бракот и семејството на Русија се констатира дека бракот може да престане заради смрт или заради прогласување на еден од партнерите за умрен. За време на животот на брачните партнери бракот може да престане со развод, на барање на едниот од брачните другари или на барање на двајцата. Интересно е што во законот се додава дека мажот не може без согласност на жената да бара развод на бракот за време на нејзината бременост и за време од една година после раѓањето на детето (чл.30 и 31 од законот).²⁶

Американските социолози иако на разводите му посветуваат занчајно внимание, не даваат посебни дефиниции за разводот. Обично ги објаснуваат зголемените стапки на разводите, причините за развод и слично. Така Ботомор укажува дека разводите се контролираат во секое општество, бидејќи кога постојат голем број разводи особено страдаат децата.²⁷

Бисан укажува на американските проблеми со разводот, што некои автори го толкуваат како распад на бракот. Меѓутоа, според него, не постои таков страв, бидејќи најголемиот број луѓе кои што се развеле повторно стапуваат во брак²⁸

За Рис Мек Ги прашањето на разводите е многу комплексно. Тој го доведува во врска со стабилноста на семејството,

²⁶⁾ Кодекс о браке и семја РСФСР, Юридическаја литература, Москва, 1990

²⁷⁾ Bottomore T. B.: Sociology, George Allen, London, p.176, 1971

²⁸⁾ Бисанз спомнат труд стр.337

меѓутоа укажува дека здравјето и стабилноста на семејството не можат да се мерат единствено преку стапката на разводи. според него постојат земји каде стапката на развод е мала (на пр. Кина), но постојат доста самоубиства на мажените жени и бројни конфликти од различна природа²⁹

Поаѓајќи од фактот дека бракот е доброволна животна заедница меѓу брачните другари, заснована на начин предвиден со закон, во која брачните другари се должни еден на друг да си бидат верни, заемно да се помагаат и заеднички и рамноправно да ги решаваат сите права и обврски, ако настане таква состојба кога односите се нарушени и нашето законодавство дозволува брачната заедница да биде раскината, на барање од еден од брачните другари (или на двајцата заеднички), односно се овозможува развод под услови пропишани со закон.

Поаѓајќи од ваквата состојба и имајќи ја предвид законската регулатива проф. Хаџивасилев ја дава следнава дефиниција на разводот на бракот: „Разводот на брак може да се дефинира како начин на престанок на полноважен брак за време на животот на брачните другари со одлука на надлежен суд, донесена во определена постапка доколку постојат причини предвидени со закон. Разводот на брак претставува правен начин на престанок на бракот, за разлика од природниот начин кога бракот престанува по сила на законот со смрт на едниот или обата брачни другари, или со прогласување на едниот од брачните другари за умрен”.³⁰

²⁹⁾ John M. Shepard, *Sociology*, спомнат труд стр. 276

³⁰⁾ Хаџивасилев М.Семејно право; Самоуправна практика, стр.175, Скопје, 1987 год.

Вака определен поимот развод на бракот овозможува да се согледаат неколку позначајни обележја. Најпрво е истакнато дека само полноважен брак може да биде разведен. Тоа е во врска и со поранешната определба на бракот дека за нас е од интерес само брак кој е склучен под услови предвидени со закон. Таа е и најзначајната карактеристика која се наоѓа во врска со нашето истражување. Другите елементи на дефиницијата се дека може да биде разведен бракот само за време на животот на брачните другари, односно дека правото на развод е лично и тоа им припаѓа исклучиво на брачните другари, потоа дека бракот може да биде разведен само со одлука на надлежен судски орган после постапка предвидена со закон и уште што е значајно за нас бракот може да биде разведен ако за тоа постојат одредени причини кои се предвидени со закон. Оваа последна карактеристика е значајна во таа смисла што укажува дека бракот може да се разведе само доколку постојат одредени причини кои се пропишани со закон, а дека не може да се разведе бракот како израз на волјата на брачните другари, а при тоа да биде занемарен општествениот интерес. Тоа е уште една потврда дека бракот не претставува само лична институција, туку и установа од општествен интерес, во која тесно се преплетени личните со општествените интереси. Потребно е и овдека да истакнеме дека причините кои ги наведува законот според нашата оценка не се најчесто вистинските причини за развод, но за тоа ќе стане збор подоцна.

Сметам дека најприфатлива дефиниција за разводот би била следната: разводот претставува правен начин на престанок (раскинување) на полноважен брак за време на животот на брачните другари со одлука на надлежен судски орган, од причини и во постапка

предвидени со закон. И оваа дефиниција како и другите ги содржи истите елементи и карактеристики. Имено во неа јасно е назначено дека разводот е правен начин на престанок, покрај природниот престанок, за кој во оваа прилика не се интересираме. Исто така се истакнува дека разводот е престанок на полноважен брак (постапката за неважечките бракови е поинаква), разводот претставува раскинување на брак за време на животот на брачните другари, а се наведува дека одлуката за раскинување ја донесува овластен државен орган (суд). Тој може да го разведе бракот само ако постојат причини кои се предвидени во законот.

Во денешните законодавства скоро сите држави предвиделе одредени причини за развод на бракот. Тие не се единствени, односно постојат сериозни концепциски разлики, но во секој случај се наведуваат причините кои односното законодавство ги пропишува и брачните другари самите не можат да измислуваат причини, ако тие во законот не се наведени. Дури и спогодбениот развод, кој што пак самиот не е причина за развод, исто така за брачните другари претставува дозволен начин на развод.

2. Детерминантите што го условуваат обемот и динамиката на разводите на бракот

Правната теорија познава повеќе системи на развод на бракот. Едниот од системите поаѓа при определувањето на причините за развод на бракот од постоење кривица кај брачните другари за нарушување на заедничкиот брачен живот, односно на тој начин разводот претставува санкција за прекршување на брачните должности.

Во втората група спаѓат земји каде бракоразводниот систем е заснован на принципот на тешка пореметеност на брачните односи. На тој начин се смета дека брачниот живот станал неподнослив, та разводот на бракот претставува средство да би се ослободиле брачните другари од таквата брачна врска. Разводот на бракот овдека се појавува како лек против неуспешните бракови. Се сретнува и таканаречен мешовит систем кога развод на брак се дозволува не само кога брачните односи се нарушени, туку и по вина на еден од брачните другари. Треба да се истакне дека постојат и земји каде се применува шеријатското право и каде што постои слободен развод на бракот, односно бракот може да се разведе на барање на еден од брачните другари, без притоа да се наведуваат причините поради кои се презема таквиот чекор.

Бидејќи бракот не претставува обична заедница која некој од членовите може кога сака да ја напушти, ниту обичен граѓанскоправен договор, кој со согласност на странките може да биде раскинат, туку општествена институција која е под заштита на државата, та се склопува под услови кои ги предвидува законот, таа и може да се раскине само ако постојат со законот предвидени одредени причини и ако нив ги констатира одреден надлежен државен орган (суд). Во ова смисла неспорно е дека причините за развод на бракот претставуваат одредени факти или околности кои се предвидени со законот на основа на кои надлежниот орган на државата може да го разведе бракот.

Меѓутоа нас во овој случај не интересираат бракоразводните причини што ги пропишува законот и под кој одреден случај може да се подведе, како односниот брак би се развел, туку за ова истражување од интерес се пред сè оние фактори, причини и услови

кои одиграле пресудна улога одреден брак да се најде во ситуација да се разведе, да стане неуспешен. Поради тоа ние и нема овдека да се осврнуваме на бракоразводните причини што ги предвидува законот. Разводот е готов факт без оглед од која причина што ги наведува законот е разведен, или е разведен како често се случува според „причината“ спогодбен развод на бракот. Законските причини, без оглед на постојните варијации, главно ги предвидуваат следните причини: трајно нарушување на брачните односи, неверство, посегнување по животот, злоставување, тешки навреди и нечесен живот, душевна болест и неспособност за расудување, осуда на казна со затвор, исчезнување на брачниот другар и одвоен живот, односно фактички престанок на брачната заедница. Социолошката анализа треба да направи чекор натаму. Таа не се запира на нормата на пример неподнослив заеднички живот, туку треба да направи напор да открие што довело до тоа заедничкиот живот да постане неподнослив, или пак што довело до тоа да има тешки злоставувања, неверство или сл. Треба да се согледаат кои се факторите од економски, социокултурен, психолошки или од друг карактер кои довеле до тоа заедничкиот живот повеќе да не биде возможен. Заради тоа вниманието ќе биде насочено токму на овие фактори.

Се чини дека треба да се посомневаме во фактот дека причините кои ги прифаќа одредено законодавство не се вистинските причини за развод. Вистинските причини за развод треба пред се да се бараат во променетите семејни односи, во промените кои ја зафатија економската структура на општествата, во поинаквите барања и цели кои што треба да ги овозможи бракот и сл. Но треба да се прифати и констатацијата дека бројни фактори различни по природа и интензи-

тет, се наоѓаат во основа на разводите на бракот како општествена појава. Во таа смисла во нашата Република одредени општествено-историски, економски, културни, психолошки, но и одредени локални обичаи, религија и сл., можат да имаат големо влијание на разводите. Според моја оценка сите тие можат да се групираат во три групи фактори: економски, културни и психо-социјални.

2.1. Економски фактори

Факторите до економска природа имаат повеќекратно влијание на стабилноста или нестабилноста на брачната заедница. На поширок план стабилноста на бракот е условена од општата економска состојба на општеството. Општествено-економските кризи или благосостојби остваруваат определено влијание и на семејството, било да го потресуваат, или пак да му го олеснуваат решавањето на проблемите. Современото семејство не е изолирана заедница, како што можеше да биде партијархалното, туку со бројни врски е поврзано со општеството, кои го прават негов интегрален дел.³¹

Сепак се чини дека е неопходно да се направи краток преглед на економскиот развој на Република Македонија и да би можело поадекватно да се согледа и делувањето на спомнатите фактори на истражуваниот феномен.

Македонија пред II светска војна беше едно од најне-развиените подрачја. Но после војната во неа е остварен брз и успешен економски развој, невиден во нејзината дотогашна историја. Од крај-

³¹⁾ Mladenović M.: Razvod braќa i uzroci za razvod vraka; RAD, Beograd, 1974, str.142

но неразвиена и заостаната земја Македонија за релативно кратко време се вбројуваше во средно развиените земји. Динамичниот стопански растеж ќе го илустрираме само преку неколку показатели. Општествениот производ е речиси четирипати зголемен, со просечна годишна стапка од 4,8%. Особено брз развој кај општествениот производ се забележува кај индустријата, која пред војната речиси не постоеше. Така учеството на индустријата во општествениот производ од 14,8% во 1948 год. се зголеми на 36,1% во 1976 год., благодарение на новоизградените и осовремени индустриски потенцијали. Освен тоа остварени се и структурни промени во стопанството, при што е намалено учеството на примарниот сектор, а зголемено на секундарниот и терцијарниот. Во таа смисла се направени големи структурни промени и поместувања, посебно меѓу индустријата и земјоделството. Остварен е и постојан процес на деаграризација и интензивна урбанизација, при што уделот на земјоделското население е опаднат од 61% во 1953 г. на 38% во 1971 г. со тенденција на натамошно намалување. Значителниот пораст на индустриското производство ќе има силни реперкусии во структуралните промени на македонското општество, и не помали влијанија на семејната трансформација.

Ваквиот индустриски развој имаше за последица и подобрување на условите за живот и работа и зголемување на животниот стандард. Нормалното задоволување на човечките потреби е услов за нормално живеење и човекова активност во сите сфери од општествениот живот. Преку сериозните напори што ги правеше нашата Република за економски развој, успеа донекаде да ги надмине тесните материјални рамки на заостанатоста и да оствари крупен напредок на планот на индивидуалниот и општествениот стандард на своите

граѓани. Така во минатиов период остварен е растеж на средствата за лична потрешувачка. Меѓутоа поради паралелен и забрзан развој на општествените дејности обезбеден е и повисок ниво на стандард и во сферата на здравството, образованието, културата и сл. Во таа смисла значајно е подигнато општото ниво на животниот стандард, структурата на потрошувачката и начинот на живеење. Во таа смисла подобрен е квалитетот на исхраната, зголемена е снабденоста со бројни потрошни блага, како и значајна подобреност на снабденоста со средства односно производи од повисок стандард (автомобили, ТВ, мебел и сл.). Видно е подобрен стандардот во домувањето, иако може да се забележи дека од 1980 год. има опаѓање на животниот стандард. Тоа ќе има за последица заострување на социјалните проблеми, поради забавениот развој во материјалното производство и општествената криза. И периодот на просперитет и периодот на криза можат да остварат одредени влијанија на стабилноста на брачната зедница.

Од значење за проблемов што го истражуваме е и тоа што Македонија во повоениот развој претставуваше подрачје со интензивна вертикална и хоризонтална мобилност на населението. За проблемов посебно се интересни миграционите движења. Во таа смисла може да се забележи дека според пописот од 1981 год. секое трето лице (38,2%) го променило местото на живеење. Интензивните миграции можат да имаат значајни импликации на сите подрачја од општествениот живот. За Македонија најизразити беа движењата село–град, заради поврзаност со процесот на урбанизација, но значајни се и надворешните миграции, присутни повеќе децении кај македонскиот народ и каде се бележи висока емиграциона стапка.

Како последица на внатрешните миграции село–град Македонија стана подрачје каде градското население имаше мошне високо учество (во спортедба со другите републики од поранешна Југославија). Од значење за проблемов што се истражува е тоа што главно се мигрираше од понеразвиени во поразвиени подрачја, со што доаѓаше до празнење на планинските и пасивните краеве. На тој начин се појавува депопулација на големи простори, а други пак се судруваа со сериозни тешкотии заради преголема концентрација на население.³²

Од другите економски фактори заслужува уште внимание проблемот на вработеноста, посебно вработеноста на жената. Паралелно со стопанскиот развој на Македонија, посебно на индустрискиот развој, беше овозможено брз пораст на вработените лица. На новите работни места вработување наоѓаа односно беа апсорбирани како природниот прираст, исто така и значаен број на лица кои што го напуштаа земјоделието и селото и се преселуваа во индустриските центри. Со тоа осетно порасна градското население, а рапидно се намалуваше селското и земјоделското население.

Потребно е да се подвлече дека во повоениот период стопанскиот развој не одеше постојано во нагорна линија, туку имаше и периоди на позабавен развој, но и периоди на стагнација и регрес. Сето тоа имаше за последица заострување на низа општествени противречности, кои на специфичен начин се прекршуваа преку семејството, влијаејќи каде директно, некојпат индиректно, на неговата стабилност и промени. За некои други проблеми пошироко ќе стане збор на адекватно место во трудов.

³²⁾ Богоев К.: Проблеми на демографскиот развој на СР Македонија Зборник, МАНУ, 1985 г. стр.19.

Меѓу бројните економски фактори по своето влијание врз стабилноста на бракот можат да се издвојат повеќе, меѓу кои спаѓаат и материјалната положба на семејството, неговата станбена ситуација, вработеноста на брачните партнери (посебно на жената), зафатеноста со процесите на индустријализација и урбанизација, миграциите и сл. Општата материјална состојба на семејството, а со тоа и определениот животен стандард, се наоѓа во тесна врска со стабилноста на брачната заедница. Сиромаштијата, немаштијата и други слични појави, неминовно доведуваат до конфликти во бракот, кои можат да доведат до развод на бракот. Во овој случај потребно е да се истакне како фактор со дестабилизирачко значење и одредени недоразбирања кои се појавуваат околу намената на семејниот буџет. Од една страна недостатокот на материјални средства не овозможува задоволување на одредени потреби и желби. Од друга страна често пати настануваат конфликти околу приоритетите во набавката, посебно кај младите брачни парови. Тоа е засилено и со економската самостојност на жената. Во современи услови таа не се задоволува како порано мажот да ги донесува сите позначајни одлуки, што дава можност за појавување на недоразбирања и на таа основа.

Имајќи ја предвид економската состојба што владее последните години во нашата Република не е тешко да се предвиди дека кај најголемиот број семејства водеше до намалување на животниот стандард, односно со влошување на нивните основни материјални услови. На многумина им престана работниот однос, многумина не успеаја да воспостават работен однос, па и понатаму останаа да ги издржуваат нивните родители. Тоа пак има своевидно влијание на брачните односи, односно можно е честопати помошта што се нуди

од родителите да е условувана, што може да има негативни ефекти на брачната кохезија.

Меѓу другите економски фактори со своето значење и влијание на стабилноста на брачната заедница посебно се издвојува станбеното прашање. Нерешеното станбено прашање на два начина негативно влијае на стабилизација на бракот. Од една страна треба да се изнајми стан и за тоа да се плаќа висока кирија, што негативно влијае на општата материјална состојба на семејството, или пак да се остане и да се живее заедно со родителите, што ја смалува самостојноста на партнерите и дава можност за мешање на родителите во брачниот живот. Живеењето со родителите ја намалува автономијата на младите, оневозможува своите односи да си ги уредат според своите желби и сфаќања, ја намалува нивната самостојност и одговорност, а чести се и конфликтите со постарите и недоразбирањата по низа прашања. Нормално тоа има сериозни импликации на брачната стабилност и може да води и до развод на бракот.

Општата економска ситуација во нашата Република оневозможува овој проблем да се реши на задоволувачки начин, та многу бракови се лишени од нормални услови за становање, многу семејства се распаднале или ќе се распадат поради исти причини, односно заради неадекватно решение на станбеното прашање, многу бракови нема да се склопат заради тоа, ни и многу деца нема да се родат заради истиот проблем.

Вработеноста или невработеноста на едниот, или двајцата брачни другари има значајно влијание како на материјалната положба на семејството, исто така и на психичкото расположение на сопругниците. Од посебен интерес за појавата што ја проучуваме е

вработеноста на жената. Со се поголемото женино вработување се обезбедија поголеми семејни приходи, се овозможи шанса на жената за економска еманципација, но од друга страна и ги зголемија нејзините вкупни обврски и напори. Тоа значи дека сеуште не е надмината традиционалната поделба на работите во рамките на семејството, односно сеуште постојат „машки“ и „женски“ работи, со истакнување дека далеку е поголем делокругот на работи што и припаѓаат на жената. Ако од друга страна се има предвид се поголемиот ангажман на жените за потполно афирмирање на сопствената личност и на другите општествени подрачја, станува јасно дека кај нив се јавува бунт против нерамноправната положба и во семејството, се јавува незадоволство против постојната положба, кое може да доведе и до дестабилизација на брачната заедница и до развод.

Меѓу економските фактори посебно место заземаат миграциите. За Македонија е посебно карактеристично што во последните децении имаше значајни и интерни и екстерни миграции. Тоа имаше за последица разбивање на патријархалните задруги и создавање на нуклеарни семејства. Традиционалното семејство по своите карактеристики беше доста стабилно, за разлика од современото пред се урбано семејство, кое зафатено од еманципаторските процеси е полабилно. Но миграциите влијаеја и на промена на односите во семејството меѓу мажот и жената, меѓу родителите и децата, условено пред се од промената на животниот и работниот простор, напуштањето на поранешните навики, систем на вредности и сл. И не е потребно посебно да се истакнува пред какви сериозни искушенија се исправени мигрантите во напорите за адаптација на новата средина. Сето тоа може да има силно дестабилизирачко влијание на бракот, како и проблемите

што се појавуваат кај бројните билоцирани семејства. Меѓутоа сепак е доста тешко да се утврди во колкава мерка миграциите влијаат на разводите на бракот, зошто тука се замешани и други фактори.

Во секој случај може да се констатира дека делувањето на спомнатите фактори, заедно со зголемувањето на потрошувачката моќ во последните децении (иако тоа се намалува последниве години), промените на стариот начин на живот и соодветните промени во внатрешните односи во семејството се тесно поврзани со појавата што ја проучуваме. Ова произлегува од фактот што распаѓањето на старите врски и односи, кризата на патријархалниот морал и вредности, слабеењето на системот на општествена контрола мора да имаат за резултат слабеење на кохезивната моќ на брачната врска и создавање на сериозни отворени проблеми кои сопрузите често не се во состојба адекватно да ги разрешат, та прибегнуваат кон раскинување на врската. Би требало да се покаже дека делувањето на економските фактори се наоѓаат во значајна врска со разводите на бракот.

2.2. Културните детерминанти за разводите на бракот

Влијанието на културното наследство во Република Македонија на семејството и семејните односи било доста големо. Тоа особено било силно кај руралниот дел од населението, но и луѓе кои ја напуштиле селската средина и мигрирале во градовите, станувајќи најчесто индустриски работници, наеднаш не се откажале од поранешниот начин на живот, вредности и навики, туку, подолго или пократко време, тие ќе претставуваат дел од нивниот живот. Степенот на нив-

ната зачуваност ќе зависи од повеќе фактори, меѓу кои степенот на комуникација со родниот крај, бројноста на врските со луѓе од крајот од каде што потекнуваат, брзината со која се адаптираат во новата средина и сл. се меѓу позначајните.

За Македонија посебна карактеристика до II Светска војна беше тоа што доста беа зачувани патријархалните односи и семејните задруги со сите нивни вредности: хиерархија, обичаи, морал.

„Додека пред неколку децении семејната задруга била доминантна форма на семејниот живот кај нас, сега може да се каже дека таа се изгубила (или мошне ретко е присутна) во нашиот живот... „Семејната задруга“ како обичајна, правна и социолошка категорија, која порано имала значајна улога во нашето уредување се трансформирала под влијанието на длабоките промени кои се случиле и се случуваат во нашето општество”³³

Бидејќи Македонија била стопански неразвиена, мажите морале егзистенција на своето семејство да обезбедуваат одејќи на печалба во другите балкански земји и подалеку, додека нивните жени како „бели вдовици“ верно ги чекале. Браковите биле исклучително стабилни, разводи се случувале исклучително ретко.

Семејните односи, како и низа други значајни општествени односи во минатото, биле регулирани најпрво со црковното право, а потоа со обичајното.³⁴ Обичајните норми биле обврзни, не заради државната сила и репресија со која што се штителе, туку заради притисокот кој што општествените групи, чии што членови се поединците,

³³⁾ Петроска Б.: Семејната задруга, значаен фактор во општествениот живот на македонскиот народ, Годишник на Филозофскиот факултет во Скопје, стр.261, 1990–91 год.

³⁴⁾ Погледај во: Зборник на САНУ, „Обицајно право и самоуправа на Балкану и суседним земљама“, Београд, 1974 год.

го вршат врз нив. Заради тоа тие се почитувале без поговор. А со обичајното право практично требало да се заштитат општествено установените цели и функции на одредени општествени институции, па во тие рамки и на семејството и бракот.

Во Македонија семејството претставувало основна ќелија на општествениот живот, на која и биле подредени сите други вредности, и во семејството требало да се оствари среќата и благосостојбата на секој поединец. Ваквиот систем на обичаи и вредности, вкоренет со традицијата, долго време бил зачуван, а некаде и денеска традицијата доминира со сегашноста. Сите други вредности се подредени на традиционалниот начин на мислење и делување, посебно во руралните средини. И колку обичајните норми да трпеле влијание од општествените промени со текот на времето, тие оставиле неизбришлив траг, а во одредени сегменти на општествениот живот тие живо се паметат и практикуваат. Системот на вредности стекнат со традицијата кај нашиот народ, уште е задржан како културно наследство.

Традиционалните сфаќања ќе се пројавуваат во двојна улога во врска со проблемов што е предмет на истражување. Од една страна познато е дека браковите каде што доминирале патријархални односи се карактеризирале со голема стабилност и кохезија, но од друга страна ќе настануваат конфликти токму на таа основа: судир меѓу старите односи, кои се надживеани и новите, кои треба са се воспостават. Особено карактеристичен за тоа е третманот на мажите и жените во минатото и денеска. Според обичајните норми жената треба да биде исклучена од општествениот живот. Традицијата ја нагласува машката доминација и авторитет во сите сфери на одлучување, а жена-

та треба да биде вредна, тивка, нечуена и единствено во семејството да се избори за својот статус.³⁵ Токму на оваа основа можно е да настанат конфликти помеѓу новото и посакуваното (рамноправен однос, борба на жените за поинаков општествен статус и сл.) и обидот да се зачуваат старите традиционални односи, кои им одеа на рака на мажите.

На ваков начин уредените односи во семејството и ваковиот систем на воспоставени вредности, ќе ги детерминира и бракоразводните причини. Тоа посебно ќе биде карактеристично за минатиот период, но свој одраз ќе има и во актуелната ситуација. Иако положбата на жената во патријархалното семејство била исклучително тешка, таа не била во можност ни по своја волја да влезе во брак, ниту пак по своја волја да го раскине бракот. И со обичајното право утврдените причини поради кои може да се раскине брачната заедница, укажуваат дека жената единствено може да биде виновна за раскинување на бракот. Како што е истакнато, разводот бил ретка појава, но и кога ќе се случел, скоро исклучително вината се барала кај жената. Така најчести причини за развод биле прељубата (брачното неверство) и немањето деца. Кога разводот бил предизвикан од прељуба треба да се истакне дека таа се третираше како најтежок престап кој што секој пат се казнувал, дури и со смртна казна, но само за жената. Мажовата прељуба не оставала никакви штетни последици за него. Ваквата дискриминаторска состојба може да се согледа и преку уште една од значајните причини за развод на бракот – неплодноста на жената. Дали

³⁵⁾ За ова види пошироко во Трудот од Б. Пероска: Семејната заедница, значаен фактор во општествениот живот на македонскиот народ, Зборник на Филозофски факултет, Скопје, 1990-91

мажот е виновен за немањето деца воопшто немало потреба да се утврдува. Во вакви случаи, кога немало деца, мажот бил должен да се разведе од жената нероткиња. Овие најчести бракоразводни причини се наоѓаат во тесна врска. Прељубата претставува опасност во семејството да се внесе страно лице, со што врската меѓу претците и потомците би се прекинала, исто така и неплодноста на жената ја прекинувала семејната лоза и доаѓало до гаснење на семејното огниште. Ваквите бракоразводни причини всушност претставувале санкции за повреда на брачните должности, освен со некои исклучоци, исклучиво за жената. Мажот кој ќе извршел некоја повреда на брачните должности никојпат не трпел санкции, напротив тој самиот можел да изрекува санкции.

Меѓутоа може да се забележи дека постои една развојна линија како во односот на општеството кон разводот, исто така и спрема бракоразводните причини. Еволуцијата во бракоразводните причини во голема мерка ќе биде последица на промените од општествено економски карактер, промена на регулативата на брачните и семејните односи и сфаќањето на разводот како лек за несреќните бракови. Во таа смисла во современи услови би требало овие причини да имаат периферно значење, а доминантни да бидат причини условени од новата ситуација во која се наоѓа бракот и новите цели и функции кои треба да ги обавува.

Покрај обичаите и традицијата и религијата имала и има значајна улога во регулирањето на брачните и семејните односи и врз цврстината на семејната група. Таа во минатото правела од неа нешто повеќе од природна група, посебно преку култовите. Но и со сфаќањето дека бракот е свет и според тоа и нераскинлив. Меѓутоа мора да

се истакне дека во Македонија имало и има сложена религиска ситуација и различните религии на различен начин го третираше и прашањето на разводот. Така исламот гледал благонаклоно, католицизмот потполно го исклучувал разводот и православието кое го допушта во одредени случаи. Религиското влијание и денеска е присутно, но ставовите се различни, во зависност од тоа на која конфесија одредени личности и припаѓаат. Во секој случај посебно тешка е ситуацијата каде што има мешани бракови.

Културата и културната традиција имаат големо влијание на бројни психолошки и социолошки фактори. Овдека ќе го истакнеме уште сфаќањето и културното влијание на љубовта во минатото, но и во современи услови. Љубовта во минатото се докажувала како нешто сериозно, таинствено, како нешто посилно од смртта, длабоко чувство сочувано од генерациите и опеано и во народните песни. За љубениот маж и жена патријархалното општество ги сметало за болни на кои треба да им се помогне. Тоа значи дека народот не покажувал наклонетост спрема сентименталниот стил на љубов, не го сметал робувањето на љубовта за машко и јуначко дело. Напротив, според вкоренетите ставови, машкост и јунаштво било да се сокриваат чувствата. Поголема вредност имало студениот начин на однесување и суровоста, па дури и често да се покаже сила. Со тоа мажот покажувал дека жената не го заробила, дека останал слободен и машко на висина. Жената требало да биде спремна на секакви понижувања, па и на тепање. Таа не е рамноправен другар, туку нешто пониско и треба да го слуша својот маж и господар. Психата на нашата жена со традицијата била подготвена за такви односи, па и тепањето на мажот го очекувала како доказ на неговата љубов и внимание.³⁶

При доминација на такви ставови и такви брачни односи, сите такви понижувања се трпеле, зошто постоеле повисоки цели, на кои им било сè подредено. Во современи услови, како последица на вкупните социо-културни промени и нивното влијание на брачните и семејните односи, радикален пресврт е настанат и во однос на ваквите ставови. Дури кога се настојува традиционалниот однос да се задржи, може да биде значајна причина за дисхармонија во брачните односи, која може да заврши и со раскин на брачната заедница.

Во современи услови исчезнала свесната издржливост, жртвување и патење, само да би се остварила повисока цел. Сега трпеливоста и поднесувањето се заменуваат со други вредности и цели, меѓу кои личната среќа и благосостојба се меѓу поважните. Трпеливоста има одредени граници, кои кога ќе се преминат не постои никаква повисока вредност која некој од партнерите ќе го спречи да ја раскине брачната заедница, ако животот постанал неподнослив. Токму и тоа во современи услови ќе се појави како една од почестите причини за развод. Тука настанува раскин со културната традиција, современите услови наметнале други ставови и практика во меѓусебното однесување. Нетолерантноста на рамноправност, надреденоста, понижувачкиот однос кон партнерот се сигурен индикатор дека во меѓу партнерската комуникација постојат некои проблеми и кои треба да се надминат. Во спротивно претстои распад на брачната заедница.

Разгледувајќи ги културните фактори и нивното влијание на разводите на бракот треба да го истакнеме значењето уште на еден елемент. Тој е посебно значаен при изборот на брачниот другар. Имено

³⁶⁾ Дворниковиќ В.: Карактерологија Југословена, Г. Кон. Београд, 1936. стр.343

се работи за постоење на приближно еднакво културно ниво на семејствата од кои потекнуваат сопружниците. При постоење на големи културни разлики, преку социјализацијата која се одвивала во такви различни услови, ќе се интериоризираат различни ставови по многу прашања. Варијациите кои настануваат со влијанието на културата можат да се комплементарни и брачните другари, свесни за одредени разлики, да се прилагодат на новата ситуација, кога треба да се прифатат некои нови навики и ставови. Но постоењето на големи културни разлики може да биде сериозна пречка за стабилни и здрави брачни односи, тешкотии во адаптацијата и таквиот брак да заврши неуспешно.

2.3. Психо-социјални детерминанти на разводите на бракот

Во современото семејство, кое се заснива на нови цели и вредности, психолошките елементи заземаат посебно место. Заснивањето на брак од љубов и пријателство станува практика за најголемиот број нови брачни заедници. Љубовта како специфична човечка емоција значи и биолошко и интелектуално доживување, при што кај човекот, коко општествено суштество, сексуалноста не е примарна. Заснивањето на брак од љубов, посебно кога тоа се чини на погодна возраст и кога се исполнети и некои материјални и други околности, дава одредена гаранција дека бракот ќе биде цврст и стабилен, дека партнерите ќе доживеат лична среќа и просперитет. Браковите заснивани заради несакана бременост, (што во поново време е се почест случај) од авантуристички побуди, заради рашавање на материјалните

проблеми, поради желбата на родителите и други слични мотиви, најчесто подоцна се претвораат во бракови каде постојат постојани конфликти, постојани обвинувања и омаловажувања и се создава доста често неподнослива атмосфера. Заради тоа таквите бракови кои се склопени поради такви причини се понестабилни од браковите склопени од љубов.

Покрај љубовта како неминовна компонента, за цврсти-ната на брачната заедница особено е значајно на која возраст партнерите стапиле во брак. Подоцнежното стпување во брак, односно стпување во брак кога е постигната физичка и психичка зрелост, кога се обезбедени одредени материјални предуслови, кога партнерите имале време меѓусебно добро да се запознаат, кога љубовта имала време да се зацврсне, укажува дека бракот се сфаќа сериозно, односно не се влегува во него брзоплето и неодговорно. Ако се исполнети тие услови постојат предуслови да се оствари среќен брак, брак каде е можно да се реализираат сите негови содржини, каде се доживува потполно задоволство. Тоа е и неопходен услов за цврстина и стабилност на брачната заедница.

Без оглед на мотивите поради кои е склучен бракот во него се јавуваат бројни заеднички проблеми кои треба да се решат. Нивното решавање ќе биде можно ако постои разбирање и често пати значаен степен на толерантност. Толеранцијата ќе биде можна доколку не постојат асоцијални црти на карактерот. Заемното решавање на проблемите може да доведе и до продлабочување на првично малата или непостојана љубов и на таа основа да ја зацврсти заедницата.

Покрај заемното помагање и согласност при решавањето на проблемите, мошне е значајно за стабилноста на брачната

заедница да постои и сексуално слагање и хармонија. Општо е познато дека во многу бракови не постои полова подударност и сексуална хармонија. Во минатото тоа било често причина за брачни неверства (прељуба), што било една од почестите причини за развод на бракот во минатото. Секако и денеска постои брачно неверство и конфликти, па и разводи поради таа причина. Меѓутоа денеска постои поголема толеранција и спрема таквата појава, но од друга страна таа повеќе не се наведува како основна причина за развод на бракот (иако сеуште е присутна), но почесто како причина се наведуваат разни сложени состојби на психичка и полова неусогласеност на сопрузите. Евидентен е фактот дека сексуалната неусогласеност доведува и до брачни неверства и обратно сексуалното слагање доведува до хармонија, верност и сл. Во таа смисла сексуалната неусогласеност може да влијае негативно на вкупните брачни односи и да доведе до конфликти и развод. Половата и психичката неусогласеност може да има различни манифестации: како несогласност на карактерите, неотклониво непријателство, прељуба, физичко малтретирање и сл. Со промената на односите во современото општество таквата ситуација може да биде разрешена на културен начин, преку развод, а не преку повреда на брачните должности. Но потребно е да се истакне дека сексуалната неусогласеност не претставува единствена причина за неслога меѓу партнерите. До конфликти може да дојде и поради лоши материјални услови и други фактори од економски карактер. Но за современата ситуација е посебно карактеристично што до конфликти доаѓа почесто од фактори кои имаат социјална и психолошка природа, различни верски чувства, поголема разлика во образованието, разлика во годините и др.

Често пати брачната неслога е одраз на пошироко и поопшто незадоволство. Тоа се незадоволства наметнати од современиот начин на живот и од нападното дразнење што го вршат средствата за масовна комуникација.³⁷ Многумина се сметаат за измамани во бракот, зошто сметаат дека многу поголема наслада можат да најдат надвор од бракот. Тоа е причина многумина да фантазираат за развод и што многумина често размислуваат за бекство од бракот. За многумина бракот, поттикнати од она што го гледаат и слушаат, им пружил само делче од она што од него го очекувале.

Покрај наведените фактори од психолошка природа, на стабилноста на бракот, а со тоа и на стапката на разводите на бракот играат и различни социјални фактори. Така возраста на брачните другари игра несомнено значајна улога на стабилноста на бракот. Што е поголема возраста на брачните другари поголеми се шансите за успешен брак и обратно, раните бракови по правило се неуспешни.

За стабилноста на брачната заедница од големо значење е занимањето. Досегашните истражувања покажале дека најстабилни се оние бракови каде брачните другари се бават со исто или сродно занимање, што се објаснува со фактот брачните партнери да имаат повеќе заеднички интереси. Според Р. Супек³⁸ најсреќни се браковите каде нема големи разлики во семејното потекло и браковите каде партнерите имаат повисоко образование, и тоа двајцата партнери. Меѓутоа проф. В. Милиќ,³⁹ во однос на зачестеноста на разводите на бракот спрема занимањето, ги подели на три категории, според

³⁷⁾ Погледај за ова Strean H. S.: Izvanbračna veza, Naprijed, str.19 i ponatamu, Zagreb, 1881 god.

³⁸⁾ Супек Р.: Избор брачног друга, Рад, стр.33, Београд, 1958 год.

³⁹⁾ Milic V.: Sklapanje i razvod braka prema zanimanju, Statistička revija, Beograd 1957 br.1

специфичната стапка на разводи. Со потпросечна стапка се некои занимања, како што се земјоделците, со просечна некои работнички групи, сообраќај и сл. и со високи и изразито високи стапки стручњаци, уметници и сл. Ние ќе треба да ги провериме овие констатации. Но во секој случај занимањето, а со тоа и слојната припадност, покажува значајна врска со зачестеноста на разводите.

Исто така одредено влијание на стапката на разводи и до специфични стапки води и степенот на школска подготовка. Се покажува дека браковите каде школската подготовка е идентична или блиска се постабилни од браковите каде разликата во образованието е поголема. Меѓутоа и во браковите каде постои поголема разлика во образованието обично жените се со пониско образование, што претставува канал за социјална подвижност нагоре. Заради тоа, а и заради некои други причини, се настојува да се зачува стекнатата положба, и кога постојат фактори со спротивно дејство, па затоа стапката на разводи не е толкава, колку објективно би се очекувало. Меѓутоа во современи услови најчесто браковите се склучуваат меѓу лица со исто или многу блиско образование.

Покрај спомнатите фактори секако е потребно да се согледа влијанието и на други фактори како што се траење на бракот и разводот на бракот, зошто досега е потврдена околноста дека сите бракови во почетниот период преживуваат одредена криза и најголемиот број разведени бракови се случуваат во првите пет години. Исто така досегашните истражувања покажале дека децата претставуваат значаен стабилизирачки фактор на бракот и нивното постоење влијае на намалување на стапката на разводи. Влијанието на овие и на некои

други фактори ќе биде проверено во нашето истражување да би се согледале одредени специфичности што постојат во нашата Република.

IV. МЕТОДОЛОШКО-ХИПОТЕТСКА РАМКА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Увод

Во претходната глава направивме одделно теоретско разгледување на основните поими и ја изложивме теоретската рамка на истражувањето. Притоа ги определивме основните теоретски поими брак и развод на бракот, факторите кои го условуваат нивниот обем и динамика, како во нашата Република, така и пошироко, да би се согледале заедничките елементи што ги условуваат но и специфичните фактори во нашата Република, како што беше направен пресек на развојот и тенденциите на оваа појава во иднина. Се укажа дека феноменот на разводот во современи услови бележи пораст во сите земји, што упатува на заклучок дека паралелно со општествените промени и трансформации настануваат промени и во сферата на семејниот живот, се поставуваат поинакви барања од семејството и доколку не постојат услови тие да се реализираат се прекинува брачната врска и среќата се настојува да се пронајде со друг партнер.

Во овој дел ќе ги изложиме методолошката и хипотетската рамка на истражувањето. Поаѓајќи од фактот дека се работи за истражување кое е во доста елементи специфично, какво што во

нашата Република не е вршено, но според нашите сознанија и на други места, се наметнуваше потреба и на посебен начин да се определат неговиот предмет, цели и хипотези, но и да се примени специфична методолошка постапка, како би се доближиле до можноста овој феномен подлабоко да го проучиме. Бидејќи се работи за сложен истражувачки потфат, за појава која е под влијание на бројни и различни фактори, во текот на истражувањето ни се наметна потреба да се откажеме од некои замислени постапки кои требаше да ни обезбедат емпириски податоци за влијанието на некои објективни фактори, бидејќи тие тоа, се покажа, не го обезбедуваа. Така на пример беше првично замислено да се обработаат и одреден број на судски досиеја за разводите и преку нив да се навлезе подлабоко во причините за развод на бракот. Меѓутоа и покрај огромниот напор што беше направен преку прелистувањето на досиејата на Општинскиот суд Скопје I, се покажа дека ни преку нивната анализа не се доаѓа до подетални податоци од она што го содржи судската статистика.

Најпрво се појави тешкотија што предметите не се класифицирани според некој критериум, туку сите предмети што ги решавал судот се архивирани според времето на решавањето. Но позначајно беше тоа што во нив не можеа да се најдат за ова истражување погодни податоци, бидејќи најголем број од нив како причина за развод ја наведуваа взаемната согласност на партнерите. Веднаш станува јасно дека тоа не може да биде причина за развод, причината секако е некоја друга, а взаемната согласност се наведува да би се скратила судската процедура и бракот побргу да се разведе. Заради тоа се откажавме од првичната намера судски досиеја да прегледаме и во некои други градови. Во секој случај за истражуваниот проблем

сметам дека емпириското истражување, судската статистика, податоците од Центарот за социјална работа, дипломските работи посветени на разводите на бракот во некои општини, што беа изготвени од неколкумина студенти на Институтот за социјална работа во голема мерка ни овозможија да се доближиме до одговорот на прашањето кои се доминантните фактори кои во нашава Република влијаат на разводите на бракот.

1. Предмет на истражувањето

Од досегашните теоретски разгледувања и релативно малубројните емпириски проучувања на разводите на бракот во Македонија (кои главно се однесуваат на правната проблематика на разводите и причините за разводи на бракот), се наметнуваше потреба од едно покомплексно социолошко проучување на оваа проблематика, односно целосно согледување на влијанието на различните фактори врз разводите на бракот. Тоа со други зборови значи дека најопштиот проблем на истражувањето (предмет на истражувањето) се разводите на бракот во Република Македонија. Меѓутоа истражувањето нема да се задржи само на едно општо дискриптивно ниво. Неговата намера е откако претходно ќе ги разгледа и разјасни одделните поими сврзани со дефинирањето на проблемот што ќе се истражува, да навлезе подлабоко во проучување на својот основен предмет, односно усредредување и насочување на своето внимание кон посебните истражувачки проблеми.

Поаѓајќи од фактот дека разводите на бракот се сложена општествена појава, на чиј обем и динамика влијаат различни

фактори со различен интензитет, овдека вниманието главно ќе биде задржано на оние кои досега не биле предмет на посебно проучување. Тоа се пред се оние детерминанти од социо–економски, културен и психолошки карактер. На правните аспекти на разводот на бракот нема да им посветуваме посебно внимание, пред се заради фактот што се тие подобро проучени досега и што тие немаат барем во наши услови пресудно влијание, во поново време, на обемот на разводите.

Значи централно место во истражувањето се посветува на согледување на влијанието на фактори од различен карактер на обемот и динамиката на разводите на бракот. Според наши согледувања посебно внимание заслужуваат:

- Општествено–економските детерминанти на разводите со посебен осврт на влијанието на индустријализацијата, урбанизацијата и миграциите на разводите, влијанието на материјалната положба на семејството (финансиска и станбена) и општествената положба на жената.

- Влијанието на културните фактори и традицијата;

- Психосоцијалните детерминанти на разводите на бракот, при што би се разгледале зрелоста за стапување во брак, годините поминати во брак, мотивите за склучување на бракот, степенот на образование, присуството на лични девијации и нивното влијание на разводите и сл.

2. Цели на истражувањето

Целта на ова истражување е од една страна да даде дескрипција на овој феномен, но од друга страна ќе направи напор да

даде и експликација на основните детерминанти, односно на факторите и условите кои влијаат да се манифестира на одреден начин. Бидејќи се работи за доста сложена проблематика, а непостојат досегашни истражувања од ваков вид во Македонија, објаснувањата нема да бидат потполни, односно во одредени случаи ќе мора да се задоволиме со делумни објасненија или пак ќе се дадат одредени претпоставки, чија вредност не можело потполно да се провери и чие утврдување би се направило во некое идно истражување.

Имајќи ги предвид општественото и научното значење на проблемов што ќе биде предмет на ова истражување и појдовните теоретски претпоставки, возможно е да се формулираат и целите на ова истражување, кои треба да обезбедат и научно теоретско и практично значење. врз основа на појдовните поставки истражувањето треба да ги реализира следните цели:

1. Истражувањето треба да овозможи да се согледаат и истакнат основните фактори кои влијаат на разводите на бракот, што ќе биде од интерес за преземање на одредени мерки на планот на превенцијата и смалување на ризикот на необмислено влегување во брак, што би можело да се користи во советувањата за таа намена во нашата Република, кои што веќе постојат.

2. Да се согледа и утврди распространетоста на разводите на бракот и да се согледа динамиката на разводите на бракот во Република Македонија во однос на бројот на склопените бракови;

3. Преку резултатите од ова истражување треба да се овозможи согледување на значењето на одделни карактеристики што ја утврдуваат структурата на овој феномен, како што се: полот, воз-

раста, образованието, занимањето, годините на брачен стаж, бројот на деца и други карактеристики за објаснување на појавата.

4. Да се согледаат и утврдат одредени односи меѓу разводите на бракот и положбата на жената во семејството и во општеството;

5. Да се согледа влијанието на одредени социјални и лични фактори на разводите на бракот;

6. Да се согледаат и опишат последиците од разводите на бракот, односно социјалните импликации од разводите на бракот;

7. Да се согледаат и утврдат одредена промена кај населението во однос на ставовите за разводот на бракот.

3. Хипотетска рамка на истражувањето

Хипотетската рамка на истражувањето е условена од веќе посочените појдовни теоретски претпоставки, од предметот и целите на ова истражување. Од тоа што досега е истакнато станува јасно дека разводите на бракот како општествена појава не фигурираат како изолирана, самостојна општествена категорија одвоена од вкупниот општествено економски и социокултурен развој на човекот. Во таа смисла генералната хипотеза, која ќе служи како водилка во ова истражување гласи:

Постепените, но видни општествено–економски промени предизвикани од индустријализацијата, урбанизацијата и миграционите движења, со кое беше зафатено македонското општество, условуваат значајни промени во целокупната социјална структура, а со тоа и во сферата на бракот, брачните и семејните односи, односно и на разво-

дите на бракот. Се претпоставува дека разводите на бракот како светска појава која е најизразита во најразвиените земји, постепено се шири и во земјите во развој, а во тие рамки и во Република Македонија и се поврзани со бројни фактори од кои посебно ги истакнуваме економските, културните и психосоцијалните фактори.

Оваа општа хипотеза во истражувањето ќе се направи напор да се потврди преку следните посебни хипотези:

1. Разводите на бракот последните години се во пораст, нивниот обем не е занемарлив, како и нивните импликации на личен и социјален план;

2. Разводите на бракот се наоѓаат во врска со промените кои што настануваат во семејството (замената на патријархалното со современото семејство). Современото семејство има помала кохезивна моќ од патријархалното, односно современото има помала стабилност.

3. Разводите на бракот се наоѓаат во врска со општествено економската положба на жената. Процесот на се поголема нејзина еманципација, се поголемото нејзино вклучување во општествено-економскиот живот, имаат за последица поголема брачна нестабилност и повисока стапка на диворцијалитет.

4. Стеснувањето на семејството, двогенерациското семејство, поради низа општествено економски причини не е во можност да ги резлизира се поголемите барања и аспирации што ќе води кон зголемување на конфликтите и зголемена брачна нестабилност;

5. Разводите на бракот се поврзани со местото на живеење, односно со типот на населбата;

6. Разводите на бракот се поврзани со нивото на образование на брачните другари;

7. Разводите на бракот се наоѓаат во врска со годините на брачен стаж;

8. Разводите на бракот се поврзани со брачно–националната хомогамија, односно хетерогамија;

9. Разводите на бракот се наоѓаат во врска со присуство на лични девијации (алкохолизам, наркоманија и сл.);

10. Разводите на бракот се поврзани со некои лични карактерни црти (грубост, нетолерантност, љубомора и сл.).

4. Методолошки пристап

4.1. Техники и мерни инструменти

Истражувањето за тоа кои се основните фактори кои влијаат на стапката и воопшто на разводите на бракот во Македонија е теоретско – емпириско, а според карактерот прво од ваков вид во Македонија. Пристапот е аналитички бидејќи основниот поим е доста комплексен и се наоѓа во врска со низа економски, социо–културни и психолошки индивидуални компоненти. Заради тоа ќе се пристапи кон расчленување на непосредните индикатори користејќи се со анализа и синтеза, индукција и дедукција на поделните белези и поединости за разводите на бракот и факторите кои влијаат на нивниот обем. Покрај тоа применета е и компаративната метода, а при анализата на податоците дескриптивната и причинско–последичниот пристап. Користена е уште делумно анализа на содржината и на индивидуални случаи. Тоа се посебно карактеристични случаи евидентирани во Центрите за со-

цијална работа, потоа различни документи и пишани извори за овој предмет, како што се различните етнолошки записи и други документи.

За проучување на појавата ќе се применуваат следните методи и техники: анкетни прашалници, интервјуа и статистичкиот метод. во обработката на податоците ќе се користат стандардните статистички методи, и методот на компарација. Анкетата е спроведена преку Центрите за социјална работа во Македонија, а се обавени и разговори со неколку судии кои работат на оваа проблематика.

Прашалникот за анкетирање на разведени лица претставува стандардизиран интервју, каде преку 53 прашања добиваме одговори на отворени и затворени прашања за доминацијата на факторите кои доведуваат до развод на бракот, но и низа податоци за возраста, образованието, економската состојба, ставовите према бракот и разводите на бракот и т.н.

Доплнителни сознанија за појавата имавме од неколку дипломски работи кои беа посветени на оваа проблематика, а беа изработени од дипломци на институтот за социјална работа и социјална политика. Тие обработија и повеќе индивидуални случаи, чии сознанија овдека се користат.

4.2. Обем на истражувањето

За согледување на обемот и општата стапка на разводите на бракот во нашата Република се анализирани статистичките податоци за бројот на разведени бракови кај нас, при што посебно е опфатен периодот меѓу 1980 и 1989 година, поради сериозните

општествени промени, кризни состојби во сите сфери на општествени-от живот што своевидно се одрази на семејните односи.

4.3. Примерок на истражувањето

Во настојувањето подлабоко да се навлезе во истражуваната појава и можноста за конкретизирање на специфичностите на одделни детерминанти кои имаат диференцирано влијание на оваа појава се изврши анкетно истражување на одредена мостра (примерок) со примерокот беа опфатени партнерите кои го развеле бракот во период од четири месеци (февруари – мај 1990 год.). Бидејќи годишно се разведуваат околу 900 бракови, во ова истражување се опфатени 230 лица во сите општини на Република Македонија. Ако би сакал попрецизно да се изразам мора да се истакне дека анкетни листови не беа испратени во оние општини каде што годишниот број на разводи е толку мал, што не постоеше вероватност дека во времето на спроведувањето на анкетата тие да бидат пополнети. Така анкетни листови не се испратени и во примерокот не се опфатени општините: Винаца, Берово, Валандово, Брод, Дебар, Демир Хисар, Пробиштип и Радовиш. Во овие општини годишно се разведуваат малку бракови и логична беше претпоставката дека во времето на спроведувањето на анкетата нема да се разведе ниеден брак. Сите други општини беа опфатени сразмерно нивното учество во вкупната маса на разведени бракови во Република Македонија.

Според тоа примерокот се однесува на периодот од 1.01.1990 до 31.05.1990 год. во што беа опфатени општините и кои имаат повеќе национален состав, различно ниво на развиеност, раз-

личен обем на разводи и слично. Ние тргнавме од вкупната маса на разводи, а немавме сознанија дали постојат временски осцилации. Но сметавме дека на тој начин, со опфат на толкав број, и во толкав временски интервал ќе се обезбеди доволна репрезентативност и точност, како гаранција за конкретно научно изведување на истражувањето и оценување на резултатите. Инаку сметам дека ваквиот примерок овозможи, покрај другото, релативно брзо, економично, систематски и прецизно да се соберат податоци и на тој начин да се создаде статистичка основа за анализа на факторите кои доведуваат до развод на бракот.

IV. ОБЕМОТ И СТРУКТУРАТА НА РАЗВЕДЕНИТЕ БРАКОВИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Обемот на разведените бракови може да се согледа според повеќе постапки, меѓу кои најчесто се применуваат соодносот на склопени и разведени бракови и стапката на диворцијалитет која се добива на тој начин кога бројот на разведените бракови ќе се донесе во однос со бројот на жителите за одреден временски период (обично

за една година). [$d = \frac{D}{p} \cdot 1000$ при што d означува диворцијалитет,

D бројот на разведените бракови во 1 година и p населението во годината на посматрање)]. Во овој труд ќе биде применета почесто применуваната постапка, бројот на разводите ќе го посматраме во однос на бројот на ново склучени бракови. За тоа ќе ни послужат податоците од РСЗ на Република Македонија.

Табела бр. 2

Бројот на склопени и разведени бракови во Република Македонија

година	ново склопени бракови	број на бракови	бро на развед. на 100 новоскл.
1961	11881	796	6,6
1966	12960	598	4,6
1971	14739	463	3,1
1976	15023	1066	6,8
1981	16303	911	5,6
1982	16606	911	5,5
1883	16404	747	4,5
1984	16054	886	5,5
1985	16355	817	4,9
1986	16326	1017	6,2
1987	16799	811	4,8
1988	16380	861	5,2
1989	15842	951	6,0

Извор: Статистички годишник на РМ за 1991 г.

Разгледувајќи ги податоците за новосклопените и разведените бракови и нивниот однос може да се забележат некои карактеристики и правилности. Најпрво се забележува дека во седумдесетите и осумдесетите години бројот на новосклучени бракови бележи благ пораст, а во деведесетите бројот на новосклучени бракови се стабилизира на повеќе од 16000, при што исклучок е само 1989 година кога се склучени помалку од таа бројка.

Меѓутоа она што посебно за нас е интересно тоа е односот меѓу новосклопените бракови и разводите на бракот. Според

добиените податоци Македонија спаѓа во редот на земјите со релативно ниска стапка на разводи. Имено во Македонија се разведува еден брак на 17 склопени, што е далеку под нивото на земјите со високи и највисоки стапки на разводи. Таму како што истакнавме се разведуваше секој втор, трет или четврт склопен брак. Во таа смисла може да се заклучи дека Македонија е сеуште поштедена од големиот бран на разводи кој е присутен во најразвиените земји.

Ако разводите на бракот ги посматраме во однос на новосклопените бракови во последните триесетина години ќе добиеме интересни податоци. Имено помеѓу 1961 година и 1970 г. на 100 склучени бракови се разведувале 4,6 помеѓу 1971 и 1980 година 5,7 додека помеѓу 1981 1990 година 5,3. Тоа упатува на заклучок дека бавен пораст на разводите били присутен и во нашата држава, но тој е прекинат во деведесетите години. Коко објаснување на таквата појава можат да се наведат пред се причини од општествено-економска природа. Имено после 1980 година нашата земја постепено беше зафатена од општествена криза која се манифестираше во сите сегменти на општественото живеење. Негативните состојби во економијата несомнено имаат влијание на материјалната несигурност на семејната група, а со тоа и нејзината стабилност. Грижата на семејната група и на секој член одделно за материјалната сигурност може да ги дестабилизира семејните односи и обратно подобри материјални услови влијаат постабилни односи во семејството. Меѓутоа во наши услови, кога традиционално семејството претставувало мошне значајна општествена група, која за секоја единка претставувало сигурно засолниште и во кризни времиња, добива посебно значење пружајќи сигурност и заштита на своите членови. Општествената криза значи во оваа смисла

постигнала позитивен ефект збивајќи ги членовите на семејството и правејќи ја таа група похомогена и постабилна.

Секако за ваквата состојба треба да се согледа и влијанието на другите фактори од социолошко–историски карактер. Тука во прв ред треба да се истакне дека сеуште се присутни силни остатоци од патријархалниот систем на вредности и односи. Современото семејство сеуште не однесо дефинитивна победа. Тоа се огледа во бројот на членовите на семејството, бројот на земјоделско население процентот на невработените жени, па се до остатоците од такви односи меѓу мажот и жената и меѓу сите членови на семејството. Сите тие фактори, секако потпомогнати и со некои други од психичка природа влијаеја стапката на разводи не само да биде забавена, туку и да се намали.

Македонија, како што беше истакнато, спаѓа во редот на земјите со ниска стапка на разводи на бракот. Меѓутоа во нејзините рамки ако се направи преглед по општини тие не се рамномерно распределени. Од табелата 3 може да се забележи дека учеството на некои општини во разводите на бракот се движи пропорционално со нивното учество во вкупното население, кај некои општини разводите се значајно пониски од нивното учество во населението, а има и општини каде разводите се значајно над нивното учество во вкупното население. На поширок план може да се забележи дека разводите (со неколку исклучоци) повеќе се присутни во Западна Македонија а помалку во Источна Македонија. Посебно е забележително учеството во разводите кај општините со мешан национален и верски состав. Така во тој поглед посебно е учеството во разводите кај општините Струга, Кичево, Гостивар, Тетово и др. Од друга страна паѓа во очи многу

пониската стапка на разводи, од нивното учество во населението, кај некои општини од Источна Македонија. Посебно треба да се истакне општината Веница каде за 5 години не е разведен ниеден брак, но и ниското учество на општините Берово, Валаново, Кратово, Крива Паланка, Кочани и др.

Нееднаквата распределба на разводите по општини можеби е последица на брзината со која се одвивале процесите на индустријализација и урбанизација во тие подрачја. Повеќе автори укажуваат на оваа врска, односно со влијанието на урбаниот и руралниот начин на живеење. Пред бракот во населбите со поголем степен на урбанизација се поставуваат поголеми барања, бракот добива поголемо значење, а психолошката компонента при изборот на партнерот и при одржувањето на бракот игра позначајна улога. Ако тие елементи не се исполнат на бракот може да му претстои слом. Меѓутоа во ова истражување не се добиени потребните емпириски показатели кои би ја потврдиле или побиле оваа теза. Според моја оценка покрај некои објективно општествено економски фактори на различното учество на општините во разводите посебно влијание остваруваат локалните културни разлики, ставовите и очекувањата од бракот, традицијата и сл.

Табела бр. 3

Разведени бракови по општини во период 1985 – 1989

Општини	број на разводи	%	учество во вк. насел. %
Скопје	1219	27,3	26,48
Г. Баба	103	2,3	4,8
Карпош	400	8,9	6,3
К. Вода	156	3,5	5,9
Центар	384	8,6	4,9
Чаир	176	3,9	4,3
Берово	5	0,1	1,1
Битола	364	8,1	7,2
Брод	17	0,3	0,6
Валандово	9	0,2	0,5
Виница	0	0	0,6
Гевгелија	50	1,1	1,6
Гостивар	309	6,9	5,2
Дебар	27	0,6	1,1
Делчево	53	1,2	1,2
Демир Хисар	16	0,4	0,7
Кавадарци	45	1,0	2,0
Кичево	173	3,9	2,6
Кочани	7	0,2	2,5
Кратово	6	0,1	0,6
Крива Паланка	22	0,4	1,4
Крушево	28	0,5	0,6
Куманово	79	1,8	6,6
Неготино	24	0,5	1,1
Охрид	130	2,9	3,3
Прилеп	308	6,9	5,2
Пробиштип	25	0,5	0,7
Радовиш	21	0,4	1,4
Ресен	87	1,9	1,3
Св. Николе	60	1,3	1,1
Струга	240	5,4	2,9
Струмица	318	7,1	4,5
Тетово	499	11,2	8,5
Т. Велес	147	3,2	3,3
Штип	209	4,6	2,4

Вкупно разведени бракови 4457

Извор: Републички завод за статистика

2. Разводите на бракот според возраста на сопружниците

Покрај другите фактори кои влијаат на разводите на бракот е и возраста на сопружниците. Во сите земји каде стапката на разводи е висока и каде на феноменот на разводите на бракот му се посветува поголемо внимание, се покажува дека вероватноста за развод е поврзана со возраста. Бидејќи жените во просек се мажат за неколку години помлади од мажите се очекува и просечната старост на разведените жени да биде пониска од просечната старост на мажите. Исто така може да се очекува дека шансите за развод кај младите жени се поголеми отколку на мажите. Кај повозрните категории ситуацијата ќе биде обратна. Каква е состојбата во Македонија се гледа во табелата бр.4

Табела бр. 4

Разводите на бракот според возраста на сопружниците 1985–1989
возраст на сопружниците

години	жени	%	мажи	%
под 20	197	4,0	25	0,5
20 – 24	1137	25,4	578	12,9
25 – 29	1135	25,3	1233	27,6
30 – 34	824	18,4	1023	22,9
35 – 39	495	11,1	659	14,7
40 – 44	259	5,8	324	7,2
45 – 49	175	3,9	215	4,8
50 – 54	105	2,3	169	3,7
55 – 59	71	1,5	95	2,1
60 – 64	39	0,8	54	1,2
65 и пов.	22	0,4	81	1,8
непознато	4	0,08	1	0,02
вкупно:	4457		4457	

Според податоците од табелата бр. 4 може да се забележи дека најголеми се стапките на развод помеѓу 20 и 24 за жените и 25 и 29 години за мажите. До 20 годишна возраст 8 пати е поголема бројката на развод кај жените отколку кај мажите, што се објаснува со фактот дека девојките се мажат на помала возраст, со што и шансата помлади да се разведат е поголема. Меѓутоа пак кај највозрасните групи процентот на разведени мажи е поголем отколку кај разведените жени. Мажите стари помеѓу 40 и 44 години се разведуваат скоро трипати поретко од мажите на возраст меѓу 30 и 33 години, додека кај жените меѓу 40 и 44 години се разведуваат 4 пати поретко од жените на возраст од 20 до 24 години кога се појавуваат најголем број разводи кај нив. Стапките на разводи кај младите жени се повисоки, посматрани паралелно со стапките на мажите до возраст од 29 години. Оттука започнува спротивен процес и стапките на мажите се секогаш за сите други возрасни категории повисоки од стапките на разводи кај жените.

Податоците дека најголемиот број разводи се случуваат меѓу младите генерации а се доста ниски кај најстарите ја потврдува тезата дека браковите со подолго траење се постабилни, односно стабилноста и траењето на бракот се два изрази за една иста појава. Во првите години од бракот се случуваат низа процеси на кои младиот брачен пар треба да се навикне како што се заедничкиот живот и решавање на низа значајни проблеми. Оние кои успеваат да го стабилизираат бракот во првите години имаат голема шанса тој да биде стабилен до крајот и обратно. Се разбира не може да се тврди дека сите бракови кои траат се стабилни и способни да ги решаваат сите свои проблеми. Често пати тие не се распаѓаат заради постоењето на бариери од различен карактер. Тие можат да се распадат

кога напнатостите ќе нараснат во голема мера или пак ќе исчезнат постојните бариери кои го попречувале разводот.

3. Разведени бракови според образованието на сопружниците

Досегашните истражувања на разводите на бракот покажаа дека на неговата стабилност посебно влијание има степенот на образованието на сопружниците (иако ни тој фактор не делува изолирано). Образованието претставува мошне значаен елемент кој влијае на низа лични и општествени карактеристики на една личност. Исто така од посебно значење е и какво е нивото на двајцата сопружници. Доколку тие се поизедначени во степенот на образованието бракот може да биде постабилен и обратно. Но се покажува дека и самиот степен на образованието влијае на обемот на разводи на бракот, што значи кај одредени степени на образование разводите се позачестени, одошто кај други, што покрај другото може да биде и последица на поголемите очекувања од бракот кај одредени (особено повисоките) степени образование. Каква е состојбата во Македонија? Ако го посматраме периодот 1985/89 година може да се забележи дека најголемо учество во разводите имаат лицата што имаат завршено за КВ или ВКВ (35,5% кај мажите и 38,0% кај жените). Потоа следуваат лицата што завршиле вишо образование (20,6% кај мажите и 20,4% кај жените). Интересно е што е доста високо учеството на лицата што завршиле високо образование или се магистри и доктори на науки. Нивното учество е 11,4% кај мажите и 9,9% кај жените, што е знатно повисоко

од нивното учество во вкупната популација. Тоа несомнено укажува дека кај оваа категорија лица разводите на бракот се почеста појава.

Табела бр. 3

Разведени бракови според образованието на сопружниците 1985/89 година

степен на образов.	непотп. основно	основно образов.	КВ и ВКВ	средно вишо образ.	високо образ.	М-р и Д-р	н.н.
Машки	288 6,5%	502 11,3%	1585 35,5%	653 14,6%	918 20,6%	404 9,0%	107 2,4%
Женски	447 10,0%	619 13,8%	1701 38,0%	339 7,6%	912 20,4%	332 7,3%	111 2,5%

Извор: Завод за статистика на Р. Македонија.

Според овие податоци не може да се согледа образовната хомогамија, односно хетерогамијата и стабилноста на тие врски. Тоа ќе биде анализирано на соодветно место во трудов. Овдека сме таме за потребно да нагласиме дека според досегашните социолошки истражувања се покажува дека најстабилни се оние бракови кои што се склопени помеѓу оние брачни другари со приближно исто образование. Тоа има за последица тие да имаат поголем број исти или слични интереси, што без сомнение може да претставува погодна атмосфера за среќен брачен живот.⁴⁰

⁴⁰⁾ Mladenović M.: Razvod braka i uzroci za razvod braka, RAD, str.154, Beograd, 1974 god.

4. Разведени бракови според занимањето на сопружниците

Меѓу факторите кои влијаат на стабилноста на брачната врска посебно место зазема занимањето. Занимањето игра значајна улога во определувањето на својата припадност на поединците, што дополнително остварува влијание на брачната стабилност или нестабилност. Според досегашните истражувања⁴¹ се покажува дека најголема складност се појавува меѓу браковите со исто или сродно занимање. Тоа во голема мера ги определува и нивните заеднички интереси, нивниот круг на пријатели со кои ќе се дружат, користат слободното време, имаат слични афинитети и сл. Тоа може да претставува значајна основа за изградување на хармонични брачни односи и стабилен брак. Треба да ја истакнеме од друга страна и различната зачестеност на разводи кај различните слоеви, иако тоа не мора да биде сигурен индикатор за успешноста на брачната заедница и за среќен брачен живот. Бројот на разводи во различните слоеви може да беде различен поради различното прибегнување кон развод кога постојат несредени брачни односи кај различните слоеви. Во некои слоеви степенот на толеранција на таквата состојба е поголем, во некои помал.

Според нашите податоци може да се забележи дека кај различните занимања е присутен различен степен на разводи, а исто така постојат и разлики помеѓу половите од одредени занимања. Така кај лицата без занимање отпаѓа една четвртина од разведените мажи и повеќе од една половина од разведените жени (55,8%). Исто така мажите земјоделци се разведуваат двапати повеќе од жените со исто

⁴¹⁾ Milić V. Sklapanje i razvod braka prema zanimanju, Sociologija, br.1, Beograd, 1959 god

занимање, како и кај занимањето стручњаци и уметници (11,9 мажи спрема 7,0% жени). Кај мажите најголем е процентот што се вработени во рударството, индустријата и сродни занимања.

Табела бр. 4

Разведени бракови според занимањето на сопругниците 1985/89 г

	зан. земј.	рудар	раб.	раб.	пер.	управ.	рак.	струч.	др.	без	лица	издр.
	соп. и сл.	инд.	трг.	усл.	зас.	адм.	пер.	умет.	зан	зан	мин.	издр.
М	447	1509	130	116	80	258	25	534	10	1141	141	36
	10.7%	33,8%	2,9%	2,6%	1,7%	5,7%	0,5%	12%	0,2%	25,6%	3,1%	0,8%
Ж	216	449	132	175	0	335	4	476	1	2490	55	57
	4,8%	11,1%	2,9%	3,9%	0	7,9%	0,08%	7%	0,2%	55,8%	1,2%	1,3%

Извор: завод за статистика на Р Македонија

Податоците за занимањето за разведените сопругници што пред малку ги наведовме вероватно упатуваат на уште еден заклучок. Имено бидејќи најголемиот број разведени жени спаѓаат во категоријата без занимање упатува на заклучок дека и материјалната положба на таквите бракови можела да има определено влијание на стабилноста на брачната заедница, како и фактори од друг карактер (воспитанието, културните разлики, причини од психичка и друга природа и сл.)

5. Разведени бракови според националноста на сопружниците

И националноста може да претставува значаен фактор што влијае на обемот на разводи на бракот. Националната припадност, а со тоа и традицијата, обичаите, вероисповедста, сфаќањето за бракот и сл. можат значајно да влијаат на нив во наши услови, поаѓајќи од фактот дека во Македонија не претставува етнички хомогена заедница. Овдека ќе укажеме каква е само дистрибуцијата на разводи според националноста и дали има значајни отстапувања меѓу припадниците на различните нации во поглед на разводот на бракот. Меѓутоа од интерес се и етничките хомогамни и етничките хетерогамни бракови и нивната трајност, но за нив ќе стане збор на друго место.

Табела бр. 5

Разводи на бракот според националноста на сопружниците 1985/89 г

народност	мажи	жени
македонска	2653 (59,5%)	2691 (60,3%)
албанска	979 (21,9%)	888 (19,9%)
турска	177 (3,9%)	176 (3,9%)
ромска	304 (6,8%)	299 (6,7%)
друга	344 (7,7%)	403 (9,0%)

Според податоците од претходната табела може да се забележи дека кај Македонците учеството во разводите е нешто помало од нивното учество во македонската популација. Кај Албанците и Турците учеството во разводите на бракот е сразмерно на нивното

учество во популацијата, додека кај Ромите е забележливо повисоко учество кај разводите отколку во вкупното население. тоа се однесува како за мажите, така и за жените припадници на одредена националност. Тоа упатува дека кај нив може покрај материјалните и другите услови за поголемиот обем на разводи да влијаат и ставовите за бракот, кој што на специфичен начин се сфаќа, во однос со другите националности.

6. Разводи на бракот според бројот на децата

Децата во бракот претставуваат значителен стабилизирачки фактор, бидејќи една од целите негови е репродуктивната. На тоа упатува и релативно големиот број разведени бракови без деца (40,0%). Додека во минатото немањето деца било една од посериозните причини за раскинување на брачната врска. Меѓутоа и тој факт треба да се прими со извесна резерва, бидејќи значаен број бракови се разведуваат во првата година од брачниот живот, кога деца се уште не можеле дојдат на свет. За траењето на бракот и бројот на децата не можевме да добиеме вкрстен податок, но според податоците за траењето на бракот може тоа да се претпостави.

Табела бр. 6

Разводи на бракот според бројот на децата

без деца	1783	(40,0%)
едно	1307	(29,3%)
две	1016	(22,7%)
три	256	(5,7%)
четири	66	(1,4%)
пет и пов.	28	(0,6%)
вкупно	4457	(100%)

Меѓутоа дека децата не можат да претставуваат единствен стабилизирачки фактор потврда се и значајниот број на разведени бракови со две и повеќе деца. Така во периодот помеѓу 1985 и 1989 година од разведените бракови каде имало деца најголем број биле оние каде имало по едно дете (29,3%), а потоа со две деца 22,7%. Интересно е што секој тринаести разведен брак имал три или повеќе деца, што укажува дека може да дојде до развод и покрај постоењето на ваква цврста врска меѓу брачните другари.

VI. ОСНОВНИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Увод

Кога се настојува да се утврди одреден причинско-последичен однос помеѓу општествените појави, мора да се истакне дека тоа е извонредно тешка и сложена работа. Сложеноста произлагува од тоа што врз општествените појави делуваат повеќе фактори, често пати во различни комбинации. Врз општествените појави делуваат природни фактори, општествени (економски, правни, политички, идеолошки) и индивидуално психолошки (лични особини, воља, свест, здравствена состојба, карактер и сл.), што значи дека секоја општествена појава е последица на многубројни фактори. Секако нашето истражување ќе биде насочено кон тоа да се укаже кои од тие бројни фактори имаат позначајно влијание на појавата што ја проучуваме. Поради тоа во истражувањето на основните фактори кои имаат посебно значење и влијаат на обемот и динамиката на разводите на бракот во нашето општество ќе се задржиме на оние кои по своето значење можат посебно да се издвојат, што не имплицира дека тоа се единствените фактори што неа ја детерминираат. Ова особено е потребно да се подвлече зошто се работи за една посебно сложена

и суптилна појава, каде покрај објективните фактори значајно место можат да имаат и низа емотивни и посебно субјективни фактори кои и покрај значајните усилби да се откријат можат да останат неоткриени или пак само назначени, зошто не ќе може да се проникне во нив.

Веќе е истакнато дека разводите на бракот се комплексна и сложена појава на која влијаат економски, културни и психо-социјални фактори. Меѓутоа кај општествените појави е можно едни фактори да влијаат во една насока (на пр. да водат кон пораст), другите фактори да водат во друга (кон стабилизација на брачната заедница), та резултатот да биде сосема поинаков отколку кога еден од овие фактори би делувал во чиста форма.

Бидејќи на разводите на бракот влијаат повеќе фактори употребени се повеќе индикатори за секоја од претпоставените групи на фактори. Во теоретската расправа каде се операционализирани основните поими, како и во медолошко-хипотетската рамка на истражувањето, поодделно се зафатени овие проблеми, та затоа овдека ќе биде зафатен системот на индикатори што е употребен во операционализацијата на основните поими и хипотези на истражувањето на влијанието на најзначајните фактори на разводите на бракот. Поаѓајќи од фактот дека секој од овие комплекси на фактори е доста сложен, овде се прави обид да се проучат најзначајните компоненти и нивното влијание на оваа појава.

VI.1. ЕКОНОМСКИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ

За влијанието на економските фактори на разводите на бракот може да стане збор од повеќе аспекти. Овде се истакнати оние кои на оваа појава имаат поизразито влијание. Во таа смисла посебно ќе се разгледа влијанието на општите материјални услови на семејството, начинот на решеност на станбеното прашање, вработеноста, влијанието на миграциите и сл.

Со цел да се согледа какво е влијанието на материјалните услови на семејството на стабилноста на брачната заедница, во ова истражување се употребени следните индикатори:

Одговори на испитаниците за тоа како ја оценуваат својата материјална положба во однос на републичкиот просек,

– големината на нивните месечни заработувачки, според сопствениот исказ.

Меѓутоа на задоволство или незадоволство со материјалната состојба, може да влијае и тоа кој располага со материјалните средства. Овде нема да се навлегува дали партнерите своите плати ги внесуваат на семејната сметка и од нив да се задоволуваат семејните потреби, бидејќи за македонската ситуација тоа се подразбира. Меѓутоа можно е извесни недоразбирања меѓу сопрузите да се поја-

вуваат околу (не) согласноста и распределувањето на семејниот буџет, бидејќи често пати доаѓа до недостаток на материјални средства да се задоволат сите потреби и желби. Се чини дека изборот (што и колку ќе се купи) е посебно актуелен во првиот период од животот на младиот брачен пар и може да претставува чест проблем и тешкотија. Ова уште повеќе ако случајно партнерите произлегуваат од семејства со различна материјална положба, различен животен стандард и различни погледи кон потрошувачката на материјални добра и воопшто кон парите. Немајќи сигурни индикатори за тоа ние ќе се обидеме индиректно тоа да го провериме преку индикаторот кој располагал со материјалните средства во семејството.

1.1. Материјална положба на семејството и разводите на бракот

Материјалната положба на семејството и воопшто начинот на живеење, односно начинот на задоволување на материјалните потреби е условено од повеќе фактори, од кои по своето значење се истакнуваат оние кои се поврзани со стекнувањето на доход. За нашево истражување не е значајно дали тој се стекнува преку редовна вработеност и за тоа се добива плата, или по некоја друга основа. Меѓутоа значајно е колкав е изворот на доход бидејќи од тоа ќе зависи квалитетот на животот и може да има сериозни влијанија на односите и стабилноста на бракот. Меѓутоа во нашето истражување испитаниците одговорија дека или не се вработени или платата им е извор на доход.

Да би се согледало каква е материјалната положба на односните семејства која ја овозможува расположивиот доход ќе биде споредено со просечниот доход во Републиката во односниот период. Овдека неопходно е да се нагласи дека во последните години нашата Република беше под влијание на голема инфлација, често хиперинфлација, заради што платите беа речиси перманентно усогласувани. Заради тоа е неможно да се споредува со сегашната плата, туку единствено со платите кои биле актуелни во времето на истражувањето (февруари – април 1991 г.). Според Статистичкиот годишник на Република Македонија за 1991 во тој период платите просечно изнесувале над 6500 динари.

На табелата бр. 1. е прикажана висината на личниот доход според полот.

Табела 1.

Висина на личниот доход

	машки	женски	вкупно
1. не вработени	20 (17,5 %)	46 (39,7%)	66 (28,7%)
2. до 3000	27 (23,7%)	22 (19,0%)	49 (21,3%)
3. 3001 – 4000	23 (20,2%)	19 (16,4%)	42 (18,3%)
4. 4001 – 5000	11 (9,6%)	14 (12,1%)	25 (10,9%)
5. 5001 – 6000	11 (9,6%)	6 (5,2%)	17 (7,4%)
6. 6001 – 7000	4 (3,5%)	3 (2,6%)	7 (3,05%)
7. 7001 – 8000	4 (3,5%)	3 (2,6%)	7 (3,05%)
8. 8001 – 10000	5 (4,4%)	1 (0,9%)	6 (2,6%)
9. над 10000	9 (7,9%)	2 (1,7%)	11 (4,8%)

Табелата јасно покажува дека најзначајна категорија се лица кои се невработени. Какви последици на односите во семејството

може да има невработеноста дури не и потребно многу да се коментира. Кај нив присутно е чувството на невредност и за тоа често им се префрла. Но освен тоа позначајно е што можностите да се задоволат материјалните потреби на еден задоволителен начин е оневозможено. Посебно паѓа во очи повеќе од двојно поголемата невработеност кај жените, што претставува одраз на општата состојба на невработеноста во нашето општество (таму главно доминираат припадничките од женски пол).

Меѓутоа посебно паѓа во очи фактот што најголемиот број испитаници кои го развеле бракот спаѓа во категоријата на лица кои се под просечниот личен доход за Републиката, при тоа колку доходот е помал, толку учеството на испитаниците е поголемо. Така најголем број на испитаници спаѓаат во категоријата на лица чишто личен доход бил под 3000 динари. Таквата висина на остварениот доход во тоа време беше под егзистенцијалниот минимум. Тоа значи дека во тие семејства материјалните проблеми ќе бидат особено изострени и конфликтите од ваква природа, постои голема веројатност, да бидат доминантни. Меѓутоа поради спомнатата сложеност на феноменов што се истражува не може да се извлече заклучок дека материјалните проблеми се пресудниот фактор за разводи на бракови, ниту пак во колкав процент тие од нив се детерминирани. Самите испитаници истакнуваат дека лошата материјална состојба била причина за разводот на бракот во 7,4%, што сепак упатува на заклучок дека оваа причина, често потпомогната уште од некој друг фактор не е за занемарување.

Какво било влијанието на материјалната положба на односите во семејството ние се обидовме да го дополниме уште со

субјективното мислење на испитаниците како ја оценуваат својата материјална положба во однос на просечната во Република Македонија.

Табела бр. 2

Според Ваше мислење каква ви беше материјалната положба?

	м	ж	вкупно
1. Многу под просекот на македонското семејство	6 (5,3%)	7 (6,0%)	13 (5,7%)
2. Под просек	16 (14,0%)	21 (18,1%)	37 (16,1)
3. иста како и прос. макед. семејство	59 (51,8%)	70 (60,3%)	129 (56,1%)
4. нешто над просекот	31 (27,2%)	15 (12,9%)	46 (20,0%)
5. многу над просекот	2 (1,8%)	5 (2,6%)	5 (2,2%)

Од презентираниите податоци за субјективната оценка на сопствената материјална положба во однос на просекот во републиката може да се забележи дека најголемиот дел од испитаниците (повеќе од две третини) се околу просекот и под просекот на републиката. Од другите податоци заслужуваат внимание оние кои се однесуваат на оценката за натпросечното ниво на материјалната положба. Имено мажите во значително поголем процент (27,2%) од жените (12,9%) се изјасниле дека нивната положба е над просекот. Објаснување за ова би можело да се бара или во фактот што жените биле пореални во исказите, или што е поверојатно во значително повисокиот број на невработени жени. Но и кај вработените жени платата често е пониска од платите на мажите, што е последица на различни општествени фак-

тори (пониска образовна структура, работа во дејности и гранки кои се помалку платени, ангажирање на помалку одговорни места и сл.). Меѓутоа фактот што материјалната положба на најголемиот број испитаници не е поволна, укажува дека материјалниот фактор имал значајно влијание на севкупните состојби во семејството и дека во одреден сооднос со некои други фактори влијаел да се нарушува постепено семејната хармонија и во одреден момент довел и до прекинување на семејната врска, односно до развод на бракот. Меѓутоа би требало да се подвлече дека таа е еден од индикаторите, но не и доволен самостојно толку силно да влијае.

За да го согледаме влијанието на овој фактор ние се определивме да го испитае уште преку еден индикатор, имено како материјалната положба ја оценуваат различните возрасни категории. За тоа може да ни послужи следната табела;

Табела бр.3

Материјалната положба на семејството и возраста на испитаниците

год. многу под прос. под прос. просечно над прос. мн над прос.

1. 15–19	2 (0,9%)				1 (0,4%)
2. 20–24	4 (1,7%)	3 (3,13%)	11 (4,8%)	6 (2,6%)	1 (0,4%)
3. 25–29	4 (1,8%)	6 (2,6%)	34 (14,8%)	12 (5,8%)	
4. 30–34	2 (0,9%)	18 (7,8%)	37 (11,7%)	9 (3,9%)	2 (0,9%)
5. 35–39	1 (0,4%)	6 (2,6%)	31 (13,5%)	11 (4,8%)	1 (0,4%)
6. 40–44		3 (1,3%)	20 (8,7%)	3 (1,3%)	1 (0,4%)
7. 45–49		1 (0,4%)	5 (2,2%)	2 (0,9%)	
8. 50 и пов.			1 (0,4%)	2 (0,9%)	
9. вкупно	13 (5,7%)	37 (16,1%)	129 (56,1%)	46 (20%)	2 (2,2%)

Од горните податоци можеме да констатираме дека материјалната положба на помладите е полоша. Тоа значи дека во првите години од конституирањето на брачната заедница кога таа има значителни материјални потреби како би се стабилизирала, тие недостигаат. Не би требало посебно да се подвлекува какви се потреби од материјална природа се појавуваат после склопувањето на бракот. Тука по своето значење посебно се истакнува решавањето на стамбениот проблем. Но ако него го ставиме за момент настрана од нашето разгледување, се појавуваат низа други потреби кои се неминовност. Слабата материјална положба во таков случај се наметнува со сета сериозност, дотолку повеќе што кај помладите брачни парови како дополнителна отежнувачка околност се појавува и подмладокот (децата). Нивните потреби значително го оптеретуваат семејниот живот и грижата околу нив претставува и материјално и психичко оптеретување на младиот брачен пар. Бидејќи првите години од заедничкиот живот се период на адаптација и по многу други основи лошата материјална ситуација може сериозно да го загрози бракот. Ова особено ако се работи за пар каде супрузите не се доволно зрели и ако немаат или не можат да очекуваат одредена материјална помош, но без да им се наметнуваат и да ги условуваат тие што им ја пружиле.

Од досега изнесеното јасно произлегува дека основните материјални услови, односно материјалната положба на семејството, претставува значаен фактор за стабилноста. Тоа може да делува и како самостоен фактор, но почесто во содејство со други фактори. Меѓутоа за да се добие потполна слика за делувањето на економските

фактори ќе се задржиме уште на делувањето на решеноста на станбеното прашање, вработеноста и делувањето на миграциите.

1.2. Станбеното прашање и разводите на бракот

Во повеќето социолошки истражувања во врска со становањето кај нас е утврдено дека големината на станот и воопшто решеноста на станбеното прашање, претставува еден од најважните фактори за задоволството или незадоволството на семејството. Зголемувањето на станбениот простор влијае на смалување на незадоволството дури и при понеповолен распоред на просториите во станот.⁴² Освен тоа за квалитетот на становањето е мошне важно бројот на лицата што живеат на одреден простор. Во таа смисла бројот на членовите на семејството влијае на задоволството или незадоволството во станбената ситуација, односно се покажало дека побројните семејства се помалку задоволни, а помалку бројните се позадоволни дури и кога големината на станот е сразмерно помала. Освен тоа на задоволството со станбената ситуација влијаат и други фактори како што се возраста на членовите, нивните навики, дали имаат деца, нивната возраст и сл.

Да би можело да се согледа делувањето на станбената ситуација на односите, пред се на стабилноста на брачната заедница од значење се следниве фактори:

– дали воопшто се поседува стан, или живеат како потстанари, со издвојување на значаен дел од доходот за кирија, што има значајно влијание на основната материјална положба,

⁴²⁾ Čaldarović O.: Suvremeno društvo I urabanizacija, Školska kniga, Zagreb, 1987, str. 87

- големината на станот, доколку го поседуваат,
- дали живеат заедно со родителите (што значи повторно не е решено станбеното прашање).

За да го согледаме степенот и квалитетот на решеноста на станбеното прашање ќе ги наведеме податоците од истражувањето.

Табела бр. 4

Каква ви беше станбената ситуација?

	М	Ж	ВК
1. имавме сопст. куќа	29 (25,4%)	20 (17,2%)	49 (21,3%)
2. имавме стан во сопств.	5 (4,4%)	6 (5,3%)	11 (4,8%)
3. носител на стн. право	15 (13,2%)	16 (13,8%)	31 (13,5%)
4. станувам кај родители	53 (46,5%)	58 (50,0%)	111 (48,3%)
5. потстанар сум	9 (7,9%)	14 (12,1%)	23 (10,0%)
6. друго	3 (2,6%)	2 (1,7%)	5 (2,2%)

Врз основа на овие податоци глобално може да се констатира дека една четвртина го има решено станбеното прашање, односно имале сопствена куќа (21,3%) и сопствен стан (4,8%), што уште не е доволен доказ за квалитетот на становањето, затоа што не се земени во обзир големината на станот и бројот на членовите на семејството. Другите три четвртини или немаат стан, та живеат како потстанари или живеат со родителите, принудно, зошто немаат сопствен стан, што отвара нови проблеми.⁴³

Значајните трансформации што го зафатија семејниот живот доведоа и до тоа младите не како порано невестата да ја до-

⁴³⁾ Mladenović M. : Razvod braka i uzroci za razvod braka, RAD, Beograd, 1974 g., str.143

ведуваат во татковиот дом, туку со стапувањето во брак сакаат својот брачен живот да го уредат по свое, што значи да имаат одредена автономија. Нормално живеењето заедно со родителите бара на поинаков начин да се уредат односите, ја намалува самостојноста и одговорноста на младите, а создава можност за конфликт меѓу припадниците од различни генерации по низа прашања, што може да се одрази на брачната стабилност и да доведе до развод.

Според податоците од истражувањето кои биле причините за разведување на бракот 33,9% одговориле дека тоа било мешањето на родителите, што ја чини најзначајна причина за разводи во современи услови. Дури и оние кои неа не ја наведуваат како главна причина за разводот на бракот наведуваат во 45,2% дека родителите им се мешале во бракот.

Во наши услови, каде современоста се преплетува со традицијата, но често доаѓа и до конфликт со неа, родителите не од лоши намери сакаат на младите да им помогнат со совети како да го уредат бракот, како да ги решаваат сите проблеми поврзани со него. Дури порано, како што истакнува Ерлих⁴⁴ тоа имало силно влијание врз стабилизацијата на бракот. Меѓутоа очигледно е дека доста работи се промениле во сфаќањата и во свеста, нараснува чувството на индивидуализмот и настојување да се обезбеди автономија во брачните и семејните односи. Постојната станбена ситуација во нашата Република во голема мерка ја оневозможува станбената автономија, односно наметнува, според резултатите од ова истражување, околу една половина да живеат со родителите, а често покрај нив да живее уште

⁴⁴⁾ Erlih V.: U društvu sčovekom, SNL, Zagreb, 1978, str.159

некој сродник, што дополнително ја отежнува ситуацијата на младите. Некои автори сметаат дека мешањето на родителите се јавува како општ проблем, но кој сам по себе ретко го разрушува бракот.⁴⁵ Во ова истражување, како што се покажува, тоа е многу сериозна причина за развод, било самостојно, било во комбинација со некоја друга причина. Во овој случај овде се зборува општо за родителите, без оглед дали се тоа свекорот и свекрвата или тестот и тештата, иако вторите се јавуваат во помал обем. Свекорот и свекрвата имаат поголем удел во нашите прилики, зошто најчесто младите го започнуваат својот брачен живот во заедница со нив. Но и постарите генерации присуството на свекорот и свекрвата го чувствувале како притисок врз нив.⁴⁶

Во оваа смисла и тестот и тештата и свекорот и свекрвата можат да имаат силно дестабилизирачко влијание на семејството, но тоа ќе биде уште поголемо ако односите во бракот се нарушени уште од некој друг фактор.

Меѓутоа се покажува дека во сегашните општествено-економски прилики осамостојувањето е невозможно од почеток, односно со склопувањето на брачната заедница. Високата цена на становите, посебно во урбаните центри и релативното опаѓање на платите, ситуацијата ја прави тешка, посебно кога од друга страна кредитирањето на станбената изградба скоро не постои. Но и во изминатиов период ситуацијата не била многу подобра. Имено испитаниците во

⁴⁵⁾ Дорно И. В.: Современни брак: проблем и гармоничност, Москва, Педагогика, 190, стр.59

⁴⁶⁾ Во една телевизиска емисија, повозрасна жена изјави дека најдобар период од животот и бил кога и умрела свекрвата, а не и била дојдена снаата.

многу голема бројка (75,7%) односно три четвртини, изјавиле дека по склопувањето на брачната заедница не живееле веднаш самостојно.

Табела бр. 5

Дали после склучувањето на бракот веднаш живеете самостојно?

	М	Ж	ВК
1. да	32 (28,1%)	24 (20,7%)	56 (24,3%)
2. не	82 (81,9%)	92 (79,3%)	174 (75,7%)

Од горните податоци може да се констатира дека бројката на жени што после склучувањето на бракот не живееле самостојно е скоро четири петини. Ако се земаат во обзир традиционалните ставови за нетрпеливоста меѓу снаата и свекрвата тогаш станува јасно дека уште од почетокот можело да се создаваат напрегнати ситуации, често дополнети со некоја „мана“ на невестата затоа што изборот го направил младоженецот, а не неговите родители. Се разбира и кога ќе се постапило поинаку не постојат гаранции за добра соработка со родителите, зошто се работи често за драстични разлики во сфаќањата.

Од друга страна не треба да остане настрана од нашето посматрање и фактот што една значајна бројка на испитаници (12,2%) не поседувале никаков стан туку живееле како потстанари. Живеењето под кирија како потстанари дополнително ја влашува материјалната положба на семејството и создава дополнителни конфликти.

Друго значајно прашање поврзано со станбената ситуација претставува големината на станот. Меѓутоа не постои согласност колкава е најпогодната големина на становите, што би одгова-

рало на стандардот на становање.⁴⁷ Сепак би требало да се истакне дека постојат одредени минимуми кои треба да се задоволат, а се однесуваат на сразмер меѓу големината на семејството и големината на станот. Тука стандардите можат да бидат модификувани од индивидуалните корисници чии барања можат да бидат различни. Во таа смисла може да се зборува за релативни критериуми кои можат да се добијат ако се доведат во однос големината на станбениот простор и големината на семејството. До колку станбениот простор во однос на членовите на семејството е поголем станбената ситуација е поповолна.

Според едни препораки кои се употребени за изработка на генералниот урбанистички план на Скопје⁴⁸ бројот на квадрати спрема бројот на жители би требало да изнесува:

– на 1 лице	23 м ²
– на 2 члена	32 м ²
– на семејство од 3 члена	43 м ²
– на семејство од 4 члена	53 м ²
– на семејство од 5 члена	61 м ²
– на семејство од 6 члена	73 м ²

Се претпоставува дека 12 – 14 м² е критична граница, односно основа испод која ќе биде загрозувана индивидуалната и семејната рамнотежа, до чие пореметување доаѓа во случај кога две лица подолго живеат во една просторија.

⁴⁷⁾ Čaldarović O.: spomnat trud, str.89

⁴⁸⁾ Čaldarović O.: spomnat trud, str.89

За да ја согледаме подобро станбената ситуација на нашите испитаници ја приведуваме табелата за површината на нивните станови.

Табела бр. 6

Површина на станот м ²	М	Ж	ВК
1. до 20	8 (7,0%)	11 (9,1%)	19 (8,3%)
2. од 21 до 40	15 (13,2%)	19 (16,4%)	43 (14,8%)
3. од 41 до 60	31 (27,2%)	31 (26,7%)	62 (27,0%)
4. од 61 до 80	22 (19,3%)	25 (21,6%)	47 (20,4%)
5. од 81 до 100	31 (27,2%)	26 (22,4%)	57 (24,8%)
6. над 100	7 (6,1%)	3 (2,6%)	10 (4,3%)

Како што може да се забележи од горните податоци 8,3% од испитаниците живее во услови на „Паталошки праг“ кој изнесува 8 – 10 м² по лице, односно во услови да се плати висока цена со вероватно психофизичко пореметување.⁴⁹ Иако не располагаме со податок колкава станбена површина му припаѓа на едно лице, но ако истакнеме дека без деца има само 5,2% со едно дете 49,1%, со две деца 33%, со три деца 9,1% и со четири и повеќе 3,5% од испитаниците станува јасно дека големината на станот не соодветствува на големината на семејството да би се обезбедил барем неопходниот стандард. Ова уште повеќе го засилува фактот што како што истакнавме околу половината од испитаниците живеат кај родителите. Со тоа бројот на членовите на семејството се зголемува, а се намалува просечниот станбен простор по индивидуа и ја влошува состојбата.

Во тој поглед многу не можат да помогнат ни внатрешните реструктурирања на станбениот простор, што често се прават

⁴⁹⁾ Čoldarević O.: spomnat trud, str.89

и значат значителен трошок, но позначајно не ја подобруваат станбената положба. А утврдено е дека адаптациите се почести, доколку семејството е побројно, како што е во нашиов случај. На преуредувањето на просторот можеле да влијаат и се поинтензивните промени во структурата на семејството што беше случај кај нас, што ја влошува вкупната материјална положба на семејствата.

Ќе наведеме еден карактеристичен случај за развод на бракот кога младите заради нерешено станбено прашање и економска зависност (невработеност) живеат под заеднички кров со родителите. Ваквиот живот во заедница со родители бара огромни напори и смисла за соработка, како и спремност за компромиси меѓу родителите и младиот брачен пар од друга страна. Кај родителите често се губи чувството за објективност и за сите недоразбирања го обвинуваат партнерот кој што е дојден во семејството. Значајно е уште да се истакне, од согледувањето на центрите за социјална работа, дека мешањето на родителите на мажот е поголемо, отколку мешањето на родителите на жената. Освен тоа, според истите согледувања, се работи и за конфликт меѓу традиционалниот модел на семејство, што го заговараат постарите и современите ставови за семејството, прифатени од страна на младите. Примеров што ќе го наведеме укажува и на тоа дека живеењето со родителите можеби најсилно влијаело да дојде до развод, но покрај него присутни се и други фактори.

– Лицето Ј.Ж. родена 1967 година, македонка, со средно образование, по занимање продавач, во брак се наоѓа една година со лицето Ј.П. исто така роден 1967 година, македонец, со средно образование, по занимање работник.

Во брак стапиле после неколку години познанство, како што изјавиле двајцата од љубов. Живееле во заедница со родителите и постарата сестра на Ј.П. во двособен општествен стан. Меѓутоа причините за разводот различно ги толкуваат.

Според сопругот вината ја сноси неговата сопруга која го напуштила семејството и му го оставила на чување детето. Конфликтите настануваа поради нејзиното непочитување на родителите и необавување на своите улоги на жена и мајка. Освен тоа барала да се одвојат од родителите што сопругот го смета за непотребно. За конфликтите, смета сопругот, одредено влијание имаат и нејзините родители кои погрешно ја инструираат. Заради сето тоа заедничкиот живот повеќе не бил возможен.

Сопругата Ј.Ж. изјавува дека не сакала да дојде до развод, но животот во заедница повеќе не бил возможен. Таа му предлагала на сопругот да се издвојат во посебно семејство и да изнајмат стан. Во периодот на заедничкиот живот таа се чувствувала неприфатена од свекрвата и од золвата, кои често и приговарале дека не е добра сопруга, мајка и домаќинка. Нејзиниот сопруг бил под големо влијание на својата мајка и сестра. Таа смета дека влијанието на родителите на нејзиниот сопруг е толку големо, што тој не е способен да се одвои од нив и по цена да се разведе бракот. Тоа е последица и на фактот што сопругот не успеал да се осамостои од своите родители, туку останал зависен од нив и неспособен да ги обавува улогите на сопруг и татко.⁵⁰

⁵⁰⁾ Случајот е земен од досијеата на ЦСР во Скопје

Од приведениот пример станува очигледно дека се преплетува влијанието на повеќе фактори, но се чини дека најсилно е влијанието на заедничкиот живот со родителите и нивното мешање во бракот (во овој случај мешањето на уште еден член – сестрата). Во секој случај може да се констатира дека станбеното прашање се наметнува како значаен проблем. Голем број на семејства е лишен од нормални услови за становање, многу семејства се распаѓаат заради неадекватното станбено решение, многу бракови нема да се склопат заради тоа, а и многу деца нема да дојдат на свет заради истиот проблем.

1.3. Вработеноста и разводите на бракот

Македонија после II св. војна имаше динамичен развој на стопанството што овозможи забрзано вработување. Брзата индустријализација, пропратена со силна урбанизација, раздвижи и перманентно одржуваше отворање на голем број на нови работни места, посебно во неземјоделските дејности. Тоа беше и последица на стратегијата на развој на македонското општество во целиот повоен период. Тоа што се случуваше во поглед на вработувањето имаше одраз и на промените во семејството и на неговите односи. Од една страна вработувањето во неземјоделските дејности бараше промена на местото на живеење, односите во семејството, а се менуваа и сфаќањата и ставовите за многу прашања, па и вредностите на целите на брачниот живот. Од друга страна пак настанаа промени со женината вработеност, што се покажа дека има значајно влијание на стабилноста на брачната заедница. Освен тоа и проблемот на невработеноста и неј-

зиното влијание на материјалната положба на семејството претставува посебен проблем.

Како резултат на стопанскиот развој на Македонија во повоениот период, посебно на индустрискиот и на инвестиционите вложувања значајно растеше бројот на вработените. Така бројот на вработените лица во 1952 г. изнесувал 89000, 1961 – 202000, 1971 – 274000, 1981 – 442000, 1990 – 507324. Тоа значи дека за нецели четириесет години бројот на вработените пораснал безмалку за шест пати. Просечната годишна стапка на пораст на вработеноста во Македонија во изминатиот период беше меѓу највисоките во поранешна Југославија. Во овој период мошне значајно се зголеми бројот на вработените на илјада жители, односно од 70 вработени на 1000 жители во 1952 година на 233 во 1977, до 250 во 1990 г. а особено бројот на вработените жени. Така во 1952 година на 100 вработени имаше 17 жени, во 1977 – 30, а во 1990 – 38 жени на 100 вработени.

Вработувањето на жените е од особен интерес за ова истражување од повеќе причини, односно тоа има своевидни реперкусии на брачната стабилност. Имено нејзиното вработување беше една основа на која требаше да се надмине нееднаквоста и нерамноправноста меѓу половите негувана со илјади години и навлезена во сите пори на општествениот живот. Законски прокламираната рамноправност по војната значеше извесен напредок, но за практична реализација во практичниот живот требаше да се реализираат и други претпоставки.

Друга мотивираност за вработување на жената се наоѓа во потребата да се подобри финансиската ситуација на семејството и семејниот буџет преку заработката на жената. Тоа значеше подобрување на материјалната основа на семејството, а влијаеше и

на другите области на семејниот живот. Но посебно нејзиното вработување значеше во промената на состојбата во која бракот беше животна среќа и средство за решавање на нејзиното материјално обезбедување. Со вработувањето на жената се обезбедува подобра материјална основа, но од друга страна жената двојно се оптеретува. Таквата ситуација доведува до напнатости заради тешкотиите жената да ги помири сите улоги што ги имала и оние што сега ги стекнала. Решенијата и помошта од модернизацијата на семејството и од општествените институции не беше доволна. Од друга страна ни мажите не се адаптираа автоматски на новата состојба. Тие често и натаму жените ги третираа на стар начин, со што доаѓа во конфликт со женските современи ориентации, што се искажуваше и преку незадоволството и нестабилност во бракот. Дури односите во кои и понатаму се инсистира на женина нерамноправност и потчинетост се смета дека се позначајни за стабилноста на бракот отколку што влијае материјалната положба на семејството.⁵¹

Борбата за рамноправност на жените датира од поодамна. Разните движења за женски права истакнуваа дека вистинска политичка и општествена рамноправност со мажите не ќе може да се реализира без економска независност. Нивниот ангажман за еднаква плата и за преземање на оние занимања кои беа претежно машки донесоа резултат во низа области.⁵² Приходите што ги остваруваа жените покрај подобрувањето на семејниот буџет постепено доведуваа да се внесува егалитаристичка идеологија во семејството. Меѓутоа ваквата

⁵¹⁾ Burić O., Zečević A.: Porodični autoritet, zadovoljstvo brakom i položaj supružnika u društvenom sistemu, Sociologija, br. 3, 1966, Beograd.

⁵²⁾ Barbara E.: Feminizam i konsolidovane klase, PREGLED, издание на амбасадата на SAD, Beograd, 253, 1991 god.

новонастаната ситуација се судираше со воспоставениот и со векови пренесуван модел на положбата на жената, според кој жените треба да раѓаат, да бидат мајки и сопруги, да готват, перат, шијат, да се грижат за мажот и децата и да се покоруваат на авторитетот на мажот. Со жениното вработување дојде до големи промени во односите меѓу сопружниците. Беше неопходно да се воспостави брак меѓу еднакви, за што не беше направена адекватна „психолошка подготовка“ на мажите. Единствено што се забележува кај нив е промената во однос на поранешниот период кога се женеа со жени кои им се допаѓаа, а сега водат сметка и полесно донесуваат одлука да се женат со некоја која е вработена. Со тоа наместо да се склучуваат бракови склопени на основа на љубов, разбирање и сл. се повеќе се склопуваа на економска основа што може да има сериозни последици за брачната стабилност. Особено ваквите промени кои настанаа со женината вработеност се реперкуираа на семејниот авторитет. Во новонастанатите услови жените (посебно вработените жени) не ги трпат деспотските мажи. Можноста за развод во такви ситуации не е тешка.⁵³ Конфликтите што настануваа на оваа основа меѓу сопрузите се последица на со традицијата вкоренатите ставови кај мажите. Во традиционалното семејство мажот кога ќе се вратеше од работа требаше да биде слободен и да се одмора. Сега е потребно, со вработувањето на жената да имаат еднакво право на одмор и поделба на работите. Освен тоа жената требаше да му препушти на мажот да се бави со политички и други прашања, зошто „подобро тој знае од неа“, а сега и жената се

⁵³) Burić O.: Promene u porodičnom životu pod uticajem ženine zaposlenosti, Beograd, IDN, 1968 g.

повеќе се вклучува во општествениот и политичкиот живот, што бара поголем ангажман на мажот, за што секојпат мажите не се подготвени.

Настапува пресврт и во традиционалниот став дека мажот, ако слободното време го минува со жената и ако помага во обавувањето на домашните работи е папучар, како и во ставот дека е срамота тоа да го чини. На напуштањето на традиционалните ставови побргу се прилагодуваат вработените жени. Тие полесно ги усвојуваат современите вредности, според кои жената треба да биде во се рамноправна.

Меѓутоа сите овие промени кои што настануваат под влијание на женината вработеност, можат да имаат значајно влијание на брачната стабилност, често да предизвикаат криза во семејството, а не се ретки и разводите поради неможноста да се ускладат односите на нова основа.⁵⁴

Од друга страна не е многу полесна положбата и на жените кои не се вработени. Домаќинската работа е потценета и неплатена. Иако имаат долго работно време, работата не ужива никаков углед, работата е монотона и здодевна.⁵⁵ Освен тоа улогата на домаќинка е без перспектива, без шанси за напредување и без можности за личен развој. Некои автори сметаат дека „деградираноста на улога на домаќинка, а не самиот брак, придонесува зо лошо духовно и емотивно здавје на мажените жени” и дека овој проблем може да биде меѓу позначајните за народното здравје и брачната кохезија.

⁵⁴⁾ Silajdić A.: Borba žene za ravnopravnost jedan od uzroka za razvod braka, Godišnik na pravniot fakultet vo Sarajevo, 1971 g.

⁵⁵⁾ Haralambos M.: Uvod u sociologiju, Globus, Zagreb, 1989, str.373.

Би можеле да констатираме дека за вработените жени вработеноста, иако е шанса за лична афирмација и може да биде дополнителен извор на приходи за семејството, значи и дополнително оптоварување за жената, зошто треба да направат посебен напор да ги усогласат домашните обврски со работните. Но сепак се чини дека во посебно тешка положба се наоѓаат невработените жени. И во едниот и во другиот случај, од различен аспект, можни се одредени последици за брачната стабилност, како и последиците од разводот на бракот за невработените жени.

Посебно е тешка положбата кога двата сопрузи не се наоѓаат во работен однос. Во таков случај особено е загрозувана материјалната положба на семејството, присутни се чести расправи и не е далеку од одлуката за развод на бракот.

Според резултатите од нашето истражување една петтина од разведените мажи не се наоѓаат во работен однос (19,3%). Без сомнение е фактот дека невработеноста остава тешки последици на материјалната положба на семејството, а преку тоа и на брачната стабилност. Меѓутоа бројот на разведените жени кои не се наоѓаат во работен однос е двојно поголем (38,8%). Во таква ситуација, особено ако двајцата сопрузи се невработени и ги издржуваат родителите, се јавува посебна можност за мешање на родителите во бракот. На тој начин двата фактора можат да имаат загрозувачко влијание на брачната стабилност и да доведат до развод на бракот. Лошата материјална ситуација заради невработеноста, проследена со мешање на родителите може да има силно дестабилизирачко дејство, бидејќи се поврзани со скоро сите области од семејниот живот. Иако некои автори⁵⁸ сметаат дека мешањето на родителите се појавува доста често како проб-

лем, самиот тој ретко го разрушува семејството, и ако допушта овој фактор дестабилизирачки да влијае на семејството, ако е поврзан со други причини. Овдека тој се наоѓа во врска уште со два значајни фактори кои влијаат на стабилноста на брачната заедница: непоседување то на стан и материјалната зависност од родителите.

1.4. Миграции и разводите на бракот.

Промената на местото на живеење, а со тоа и промена на социо-културната средина и замена со нова, било присутно во целата досегашна човекова историја. Тоа доведувало до значајни промени и напуштања на дотогашните навики, обичаи и вредности и до потреба за адаптација на новата средина преку усвојување на нови во новата средина.

Република Македонија во повоениот период беше зафатена од интензивни миграции, кои се изразуваа низ разни форми на миграциски движења. Така беа присутни миграции од село во град, од едно село во друго, миграции од една општина во друга, миграции меѓу републиките и миграции во странство.

Посебна карактеристика на македонските миграции беше таа што во нив најмногу учествуваше селското население, кое беше зафатено со процесот на деаграризација и заради забрзаната индустријализација. Така во 1948 год. секое осмо лице го променило местото на живеење, а 1981 секое трето, односно 38,2%, при што 3/4 од селска населба.⁵⁷ Мигрантите главно се населуваа во градовите,

⁵⁶⁾ Дорно И.В. спомнат труд, стр.57

⁵⁷⁾ Курчиев А.: Миграционите движења, Зборник на МАНУ, 1985

што доведе до нивни пораст, нивна урбанизација, промени во нивната демографска структура и сл. Последните две децении тој пораст стивнува што е последица на напорите што се прават за подобрување на условите за живот на село, подобрување на животниот стандард, тешкотиите за вработување, тешкотиите од станбена природа и сл.

Несомнен е и фактот дека мигрантите имаа значајно влијание на промените во семејството, скоро на сите аспекти на семејниот живот. Така се менуваат внатрешно семејните односи (маж – жена, родители – деца), доаѓа до намалување на бројот на децата, промена во односот меѓу сопрузите (поголема рамноправност) и што е за нас особено значајно промени кои ја разнишаа стабилноста на семејството. Несомнено дека некои од тие промени имаат еманципаторски карактер, како од аспект на членовите на едно семејство, така и поради нивното влијание во средината од каја се иселиле мигрантите и во која навраќаат повремено или трајно.

Друго што е посебно карактеристично за миграциите во Македонија, а од посебно значење за семејниот живот и семејните односи, е брзото разбивање на семејните задруги кои што беа бројни по војната, особено по селата и претворање под влијание на миграциите во нуклеарни семејства, како и појава на значаен број билоцирани семејства. Овие процеси водеа и до промена на дотогаш доминантната форма на семеен живот – традиционалното семејство кое беше патријалхално по своите карактеристики. Но таквите семејства се покажува дека беа постабилни од современите, модерните, меѓу другото и заради тоа што постоеше патријархална хиерархија и економска зависност на жените. Во модерните семејства посебно во урбаните средини, се доста поприсутни еманципаторски процеси и се многу пола-

бави. На нив веќе нема силно влијание традицијата и обичаите, туку ќе влијаат други елементи (јавното мислење на локалната заедница, економската зависност и сл.).

Потребно е уште да се истакнат проблемите кои што настануваа кај семејствата каде едниот родител одеше на привремена работа во странство. Најпрво заради билоцираноста настануваа прес-структурирања на семејните функции и промена во односите меѓу родителите и децата. Подоцна со спојувањето на семејствата настануваа нови проблеми. Најпрво настануваа проблеми со јазикот на новата средина, кој нашите луѓе најчесто не го познаваа. Освен тоа децата требаше да се вклучат во тамошниот училишен систем, кој беше различен од нашиот, да најдат нови другарчиња и сл. Тие мораа да се прилагодат на новиот живот кој доста се разликувал од дотогаш практикуваниот. Сопругите во најголемиот број случаи остануваа и без работа или прашаа безуспешни обиди заради бројните ограничувања да најдат вработување. Меѓутоа жениното вработување оставаше забележителни последици заради нејзината економска независност. Се поприсутна ќе биде тенденцијата за рамноправност со мажот и за поинаква поделба на семејните улоги. Полека ќе исчезнува традиционалната поделба на улогите на „машки“ и „женски“, не само поради тоа што вработената жена нема толку време да ги обавува сите домашни работи, туку и заради несомненото влијание на новата средина во усвојувањето на нови вредности и ставови.

Миграциите според М. Живковиќ⁵⁸ доведуваат до значајно смалување на фондот на слободно време и до потреба од прерас-

⁵⁸⁾ Наведено според Чалдаровиќ О. спомнат труд стр.15.

пределба на човековите активности во склопот на неговото слободно време, до намалување на можноста за складен развој на мигрантите, до слабеење на брачните односи, слабеење на семејните функции за воспитание и образование на децата, до кумулирање на незадоволство кон работата и формирање на негативен став спрема живото воопшто.

Очигледно е дека сите овие општи промени на кои беше подложено македонското семејство заради миграциите беа присутни кај него. Од промена на големината на семејството и неговиот состав, смалување на наталитетот, до промени во неговата стабилност, што е за нас сега посебно интересно. Со мигрирањето доаѓа до редуцирање на социјалните контакти. Со селењето во град смалена е шансата за интеграција, што дотогаш ја нудеше помалиот простор. Смалена или оневозможена е социјалната контрола што беше присутна во руралниот простор, зошто градот дава шанса за анонимност. Голем број на жители мораа да се прилагодат на урбаниот начин на живеење, зошто тоа беше нивна секојдневница. Меѓутоа голем број луѓе и покрај желбата и потребата да се адаптираат во тоа не успеваа. Како реакција на тоа се јавуваа низа конфликти, кои имаа свој одраз и на брачната стабилност. На тоа ќе влијаат низа проблеми кои се испречуваат пред мигрантското семејство. Меѓу посериозните секако спаѓаат често тешкотиите да се реши станбеното прашање, вработувањето и други од економска природа, но и проблеми од социокултурна природа. Меѓу нив посебно место заземаат смалувањето на интензитетот на секојдневни непосредни контакти, новиот квалитет на меѓучовечки односи и сл. Освен тоа забележлива е поголема диференција меѓу луѓето, врските на солидарност ќе се заменат со формални контакти, знатно помал број лица лично се познаваат, што ја менува вкупноста на со-

цијалните односи, а и тие врски што се воспоставуваат, не се од емотивен карактер. Значи квалитетот на меѓучовечките односи се менува на полошо. Сето тоа укажува дека миграциите со сите последици што ги оставаат се наоѓаат во врска и со појавава што ја истражуваме – разводите на бракот.

Според резултатите на нашето истражување значаен број испитаници го менувал местото на живеење, некои дури и пред да го склучат бракот и после неговото склучување, што ги удвојува напорите за адаптација и ги множува проблемите.

Табела бр. 7

Дали сте го менувале местото на живеење пред да стапите во брак?

	М	Ж	ВК
1. да	21 (18,4%)	19 (16,4%)	40 (17,4%)
2. не	93 (81,6%)	97 (83,6%)	190 (83,6%)

Од табелата 7 се гледа дека една петина мажи и една шестина жени го промениле местото на живеење пред да стапат во брак. Се забележува дека овдека процентот на лица што мигрирале не е така висок, но треба да се земе предвид фактот што се работи за лица помлади, чии родители вероватно го промениле местото на живеење и се работи за период кага појавата е од поблаг карактер во целата република.

За нас посебно беше интересно дали лицата што се разведени го менувале местото на живеење после склопувањето на бракот. Резултатите се прикажани во табелата бр. 8.

Табела бр.8

Дали сте го менувале местото на живеење после склопување на бракот?

	м	ж	вк.
1. да	21 (18,4%)	40 (34,5%)	61 (26,5%)
2. не	93 (81,6%)	75 (64,7%)	168 (73,0%)

Забележително е дека сопрузите почесто го менувале местото на живеење после склопувањето на брачната заедница. При тоа забележителна е знатно поголема просторна мобилност кај припадничките од женскиот пол. Тоа веројатно е последица на фактот што после склопувањето на брачната заедница жената оди во куќата на мажот, та нејзиното менување на местото на живеење е изнудено. Од друга страна сега бракови се склучуваат меѓу лица кои не припаѓаат на една локална заедница, како што порано било почесто случај, благодарени на можноста од различни контакти по бројни основи (студирање и школување воопшто, туризам и сл.).

За нашето истражување е посебно карактеристичен случајот со извесен број на разводи во Западна Македонија, посебно меѓу припадниците од албанската националност. Тие работејќи привремено во западноевропските земји, во кои биле принудени да мигрираат барајќи работа, вероватно подолго отсуство од сопственото семејство довело до формирање на вонбрачни заедници, што би било дополнителна причина за развод, а последица на надворешните миграции. Но такви опасности крие во себе и разделувањето на семејството и без да се оди во иностранство.

Би можеле да констатираме дека покрај позитивните општествени промени што ги носат миграциите како што спомнавме разбивањето на патријархалноста, вработувањето и еманципацијата на жените, намалениот број на деца, а со тоа и подобар стандард, слични можности и воспитание за децата од двата пола, односно значајна модернизација како за семејството, така и за традиционалната средина во која навраќаат мигрантите. Последново особено ако семејството живеењето го продолжи во крајот од кој потекнува, или ако често навраќа.

Меѓутоа позитивните промени можат да имаат несакани нуз појави, па и разводи на бракот, токму на таа основа: забрзана трансформација на патријалхалното семејство, намален број на деца, стеснување на семејството и др.

За влијанието на миграциите, може да констатираме дека е тешко да се даде прецизен одговор колкаво е нивното влијание на разводите на бракот, а во колкава мерка влијаеле други фактори. Порастот на бројот на разводи паралелно со зголемувањето на миграциите се уште не значи дека тие се нивна директна последица. Вероватно на стабилноста на брачната заедница влијаат и други фактори како што се сè поприсутните еманципаторски процеси и модернизација на семејството, ставови кои се спротивни на традиционалните, според кои бракот треба да се зачува по секоја цена. Напротив сега бракот се одржува ако за негово зачувување постојат значајни оправдувања. Со други зборови браковите на оние што мигрирале се разведуваат, но во колкав степен влијаела самата промена на местото на живеење треба посебно да се испита.

VI.1. КУЛТУРНИ ДЕТЕРМИНАНТИ НА РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ.

Влијанието на културната традиција на разводите на бракот

Едно од посебно интересните и значајни подрачја што имале особено влијание на појавата што ја истражуваме секако претставуваат културните фактори, Меѓу нив треба да се истакнат традицијата, обичаите, делувањето на религијата и сл. Да би се согледало влијанието на овие фактори на семејниот живот потребно е да се направи краток преглед како тие ги регулирале семејните и брачните односи во минатото и какви промени се настанати во повоениот развој на нашата Република на тој план. Од друга страна познато е дека Македонија била без своја државност и можност правно да ги регулира општествените односи, та се чини оправдан ставот обичаите и традицијата да имаат поизразито влијание во сите сфери па и во семејната. Но во минатото кога црквата со своето учење доминирала во целата европска традиција со целокупниот општествен живот, неодминливо било нејзиното влијание и на овие простори.

Традицијата, бидејќи претставува извесен конзервативен облик на свест кој се изразува преку начинот на живот, систем на

вредности, верувањата и односите во бракот може да има мошне силно влијание, да ги усложнува односите меѓу партнерите, ако е различно присутна и да создава конфликти. Овие фактори на сосема различна основа ги поставуваат основните цели и функции на брачната заедница, на различен начин ги одредува семејните односи и семејните улоги. Иако самото семејство кое на традиционален начин ги имало регулирано своите односи во минатото било доста стабилно, тоа се разведувало исклучително кога не можело да врши некоја од своите основни функции, присуството на такви елементи во современи услови би можело да има сосема поинаков ефект. Од фактори на стабилност тие можат да постанат фактори на постојани конфликти, напнатости, незадоволства и да резултираат конечно со развод на бракот.

Исто така сериозни причини постојат да се испита во колкава мерка и во каков обем тие влијаеле и ги регулирале брачните односи во минатото, а во колкава мерка современите промени што го зафатија бракот и семејството доведоа други фактори да имаат позначајно влијание на сите сфери на семејниот живот. Кажано на поедноставен начин треба да се согледа на кој начин традицијата, обичаите, системот на вредности што бил доминантен влијаеле на брачната стабилност и во колкава мера промените што го зафатија семејството влијаеја да ослабе влијанието на овие фактори на брачната кохезија и да дојде до пораст на стапката на разводи на бракот.

Посматрајќи го проблемот на разводите на бракот за еден подолг временски период може да се констатира дека ставовите спрема разводот се менувале и еволуирале, дека во однос на разводите имало одредени разлики во одредени периоди и во одредени подрачја. Со други зборови за сите жители на Македонија, па ни за маке-

донците посебно, не постоела ниту единствена регулатива, ниту единствен став спрема разводите. Ваквата состојба условувала во одредени подрачја тие да бидат многу ретки, некаде заради потолерантниот однос, но и заради делувањето на некои други причини тие биле почести, како што имало и места каде разводи не се практикувале.⁵⁹ Сепак во целина земено во Македонија разводи постоеле, бидејќи не постоеле препреки ниту од верска, ниту од обичајна природа кои би биле непремостива бариера за развод (на пр. како кај католиците, каде што било можно разделување од трпезата и постелата, но не и развод).

Наоѓајќи се долг период под власта на Турската Империја и нејзиниот феудален општествен систем Македонија немала можност за позабрзан општествен развиток. Дури може да се констатира дека во Македонија посебно доаѓала до израз културната заостанатост на Турција. Владееа речиси општа неписменост. Во народот тешко можеле да се најдат писмени луѓе, со исклучок на извесен број полуписмени попови. Во такви услови нормално било целокупниот културен и духовен живот да се одвива во рамките на црквата, таа да ги регулира речиси целокупните општествени односи. Според тоа огромно било и нејзиното влијание во регулирањето на брачните односи. Во склад со тоа црквата ги склучувала браковите меѓу брачните другари ако биле исполнети некои услови, но и ги разведувала ако заради одредени причини тоа станело неопходно. Иако не постои уредна документација, меѓу другото и заради неписменоста, сепак од постојната може да се заклучи дека разводи се случувале. Но, според со тради-

⁵⁹⁾ Erlih V.: Jugoslovenska porodica u transformaciji, Liber, Zagreb, str.153, 1971. god.

цијата вкоренетите ставови, бракот претставувал света и неразделива установа, што го подржувала црквата, та разводите биле мошне ретки.

Со традицијата било вкоренето сфаќањето дека семејството е основна ќелија на општеството. Тоа традиционално мислење се заснивало на нагласката на биолошката функција на семејството, на религиското сфаќање на бракот како социјална рамка за биолошка репродукција и за нееднаквост во положбата меѓу брачните партнери во нивните права и обврски. Дури може да се констатира дека жената имала само обврски, а никакви права. Од неа бил постар и најмалиот машки член на заедницата. Нееднаквоста меѓу брачните другари се манифестирала на сите подрачја, што имало свое влијание и на проблемов што се истражува. Така на пример на различен начин се третираше потребата од задоволување на половиот нагон меѓу мажот и жената. За мажената жена бракот претставувал единствено место каде нагонот смее да се задоволи и за неа постоела апсолутна забрана за негово задоволување надвор од бракот. За жената моногамијата била правило без никаков исклучок и секако неверство било строго казнувано. „Превласта на мажот е последица на неговата економска превласт и сама од себе исчезнува со исчезнувањето на последицата, а од друга страна неверството не се толерирало бидејќи семејството се засновало со изразита цел да се родат деца со неспорно татковство, а тоа неспорно татковство се бара затоа што децата еден ден треба да го наследат татковиот имот.“⁶⁰ Оваа Енгелсова мисла важела без исклучок и за нашиот народ. Меѓутоа мора да се нагласи дека за мажите важело друго право, односно за нив не постоела таква забрана

⁶⁰⁾ Engels F.: Poreklo porodice, privatne svojine i države, BIGZ Beograd, 1976 g. str. 78

за задоволување на половиот нагон надвор од бракот. Со стапувањето во брак мажите само ја исполнувале својата граѓанска должност што им се наметнувала. Заради тоа целибатерството, освен со ретки оправдани исклучоци, не било присутно кај нашиот народ. Меѓутоа мажите немале никаква, или мошне мала можност да учествуваат во изборот на брачниот другар, што значи брачната заедница се склопувала од други причини и мотиви, а емотивните елементи не биле присутни, при склопувањето на брачната заедница. Штом младите стасале за мажење или женење договорот за склопување брак го правеле нивните родители без нивна согласност. На младите им се наметнувало само да ја извршат репродуктивната функција, да обезбедат потомство, а не бракот да им претставува извор за лична среќа и задоволство. Ако се случело мажот среќа и задоволство да побара надвор од бракот, на него се гледало со подруги очи. На сличен начин овие проблеми ги третираа и религијата, а и обичаите пропишувале мошне строги санкции за жената. Нејзината прељуба била третирана како најголем злочин и за тоа биле предвидени мошне строги казни: срамотење, сакатење, па се до смртна казна. Оправдување за ваквиот однос кон жената се наоѓал во фактот што постоела голема опасност таа на ваков начин во семејниот дом да внесе туѓинец, а со тоа да се прекине семејната лоза, односно да се прекине врската меѓу претците и потомците. Меѓутоа ваквиот однос кон жената произлегувал и од самите религиски норми кои проповедале нееднаквост и апсолутна покорност на жената и децата на таткото на семејството.

Овдека се чини е потребно да се истакне дека кај доминантните форми на семеен живот, патријалхалното семејство и патријалхалната семејна заедница, разводите биле ретка појава. В. Ерлих

слабата присутност на разводите ја објаснува како последица на обичајот сопружниците да ги избираат родителите и да примаат совети од нив.⁶¹ Тогаш не бил присутен индивидуализмот. Таму каде што е присутен индивидуалистичкиот момент и бројот на разводите е поголем. Значи постојното патријархално семејство и доминантните патријархални односи се наоѓале во позитивна корелација со стабилноста на бракот. Од друга страна бракот го зацврстувале и родителските сугестии и совети. Примањето совети е знак дека во односната заедница не е развиен индивидуализмот е дека луѓето се спремни на прилагодување. Но за стабилноста на бракот секако треба да се земаат во обзир и други фактори. Меѓу нив секако посебно место зазема и ставот спрема личната среќа и задоволство. Во минатото личната среќа и задоволство биле подредени на други функции, пред се на економската и репродуктивната функција. А во современи услови кога среќата и задоволството се сметаат за единствена цел во бракот, тогаш бракот мора да биде понестабилен.

Би требало да се истакне и тоа дека историската традиција, култура, религија и обичаи имале силно влијание на брачната солидарност и стабилност, тие од надвор му се наметнувале и барале голем степен на дисциплина на брачните другари, но и другите членови на семејството. Бракот, како што истакнавме, служел да би обезбедил нормална економска и биолошка репродукција. Разводот во такви услови не претставувал право на брачните другари, туку на семејството и бил исклучителна појава. Тој настанувал само во исклучителни

⁶¹⁾ Erlih V.: U društvu sčovekom, SNL, Zagreb, 1978 g. str.159

тешки повреди на семејната и брачната солидарност и тоа скоро некогаш во корист на мажот.

Ако се земат во обзир културните фактори (традицијата, обичаите, религијата и сл.) може да се заклучи дека во минатото постоеле повеќе разновидни причини кои што доведувале до развод на бракот. Некои од тие причини одамна се исчезнати од практиката, дури и од сеќавањата, додека некои се сретнуваат и денеска, иако не делуваат во чиста форма како некогаш. Да би можела да се согледа современата состојба и влијание на факторите кои биле доминантни во минатото накратко ќе се осврнеме на причините кои порано биле доминантни.

2.1. Најзначајни причини за развод на бракот во минатото и нивното актуелно влијание

Репудиум (истерување) Репудиумот претставува еден од најстарите начини на престанување на бракот, односно развод на бракот. Ваквиот начин постоел од подалечното минато и своја основа имал во неограничената власт на мажот во семејството. Тоа му давало право со жената да постапува по своја волја: да ја продаде, да ја заложи, да ја тепа, да ја поклони, просто да ја третира како стока, а се разбира дека можел да ја истера во секое време.

Причините за репудијација од страна на мажот можеле да бидат различни, но најчести биле немањето деца (дури и неможноста да се роди машко дете), неспособноста за работа, прељубата и сл.

Со ширењето на христијанството постепено ќе слабее власта на мажот. Така во подоцнежниот период и жената можела да

го истера мажот (посебно во ситуации кога мажот бил домазет). Освен тоа жената имала право да ја напушти брачната заедница. Ако не се вратела назад во одреден временски период се сметало дека бракот е разведен. Причините за ваква постапка на жената треба да се бараат само во оние ситуации кога мажот бил виновен и кога брачната заедница повеќе не можела да се одржува. Тоа особено се случувало кога мажот спрема жената се однесувал премногу грубо и тирански, односно кога многу ја малтретирал, кога ја подведувал сопствената жена на други мажи или кога бил импотентен. Во такви случаи дали бракот е престанат (разведен) одлучувале селските старешини. Ако тие констатирале дека жената не е во право, ако не се докажела причината што ја наведува жената за напуштањето на брачната заедница, таа морала веднаш да му се врати на мажот. Со истерувањето на било кој сопружник од брачната заедница таа престанувала да постои. Формално пак престанувањето настапувало после изминат одреден временски период (најчесто седум години).

Во современи услови ваков начин на престанок на бракот повеќе не е можен. Низата реформи на брачното право кои се настанати во поново време на сосема поинаков начин ги регулираат брачните и семејните односи, та не е неопходно некој од брачните другари да биде протеран, туку разводот може да се изврши сосема на легален начин. И денеска има екстремно ретки случаи да се напушти некој од партнерите, но во легален брак не може да стапи. Меѓутоа ако протерувањето денеска не е можно, и кое често можело да биде поради различни фактори, некои други причини делувале со поголема сила, дури нивната примена била обврзна за брачните другари. Некои

од нив имаат одредено значење и во современи услови, па затоа ќе ги погледнеме паралелно.

Прељуба (брачно неверство) Брачното неверство во минатото претставувало една од најчестите причини за развод на бракот. Меѓутоа со било какви норми тоа да било регулирано секогаш на различен начин се третираше неверството од страна на мажот и од страна на жената. Имено само жениното неверство можело да доведе до развод на бракот. Дури и од самата дефиниција на прељубата произлегувал таквиот однос: „прељубата претставува обљуба на туѓа мажена жена без дозвола од нејзиниот маж”.⁶² Ваквиот став спрема брачното неверство се задржал до денеска и скоро без исклучок кога се мисли на прељуба се мисли само на жениното брачно неверство. Мажот ако случајно имал полови односи со мажена жена во најлош случај можел да му нанесе навреда на нејзиниот маж. Причини за вакво фаворизирање на мажот наспроти на жената лежи во нејзината вкупна општествена положба. Имено со традицијата на нашите луѓе им бил врежан ставот дека една од најважните функции на семејството, ако не и најважна, е да добијат деца. За нив била страшна помислата да умрат без деца, а особено без машки наследник, кој ќе ги продолжи домашните култови, ќе се моли на бога, ќе ги слави семејните слави, ќе им пали свеќа на гробот и просто ќе ја продолжува семејната лоза.⁶³ Преку жениното неверство постоела сериозна опасност во семејството да се внесе туѓа крв и куќата да остане без вистински наследник.

⁶²⁾ Јелиќ И.: О браколомству, теориског и практичног гледишта, Полиција, Београд XIII, 1926 год. 2/4.

⁶³⁾ Јелиќ И.: исто таму

Заради тоа било неопходно со жената да се постапува построго отколку со мажот. Од друга страна мажот бил носител на семејната власт и углед, па и неговата чест и углед во голема мера можеле да бидат нарушени после жениното неверство. Таквиот маж обично од другите леѓе бил повргнуван на потсмев и презир. За жената пак бил вкоренет ставот дека таа треба да остане цел живот нечуена и невидена, покорна, вредна и послушна. Таа немала право заради ваква причина да ја раскинува брачната заедница и да го напушта мажот. Бидејќи бракот и брачниот живот се сметале за голема светиња и вредност брачното неверство и на таа основа браколомството се сметале за срамен и неморален акт за која биле предвидени и најтешки казни. Така на неверната жена најпрво и судел мажот, како би постигнал одредена сатисфакција за добиената навреда на честа. Казната можела да биде поблага (јавно срамотење на жената пред заедницата), но и потешка (унакажување на жената со тоа што и се сечеле одредени делови од телото – нос, уши – па се до смртна казна, ако прељубниците се затекнеле на дело). Од друга страна нарушувањето на сопружничката верност од страна на мажот не паѓало толку во очи.⁶⁴ Меѓутоа и таквиот маж го сметале за нечесен и со потсмев и презир можеле да се однесуваат другите мажи кон него. Значи неверството имало дисонантен призвук и претставувало неморален чин. Во секој случај, како што истакнавме, нарушувањето на брачната верност од страна на жената особено го компромитирала сопружништвото, таквата жена била презирана од секого и секој бегал од неа. Таквото посегание по мажовата чест неодложно водело кон развод на бракот, веднаш штом

⁶⁴) Шапкарев К.: Избрани дела, Мисла, Скопје, т.4 стр.193

ќе се дознаело за тоа, или откако мажот ќе се посомневал во таквата работа та ќе се заинтересирал да ја осознае вистинската состојба. Исклучок од таквата практика претставувале ситуациите кога жената одржувала односи со луѓе со поголема општествена моќ (на пр. со турци).⁶⁵ Во таквите ситуации мажот не смеел официјално да ја остави жената, но ја оставал индиректно. Под изговор дека ќе замине на печалба, ќе отидел во некоја странска земја и таму ќе останел до крајот на својот живот, или пак до смртта на неверната сопруга. За време на својот престој во туѓина на неверната сопруга не и испраќал ни „скршена пара“, дури ни писма. Можело да се случи после две-три години на жената да и прати разводно писмо, со кое ја информирал дека е оженет за друга жена, што значело дека нема намера повеќе да се враќа дома, а од друга страна ја информирал жената дека може да постапува по своја волја, па и да се премажи ако сака.

Од ова општо правило на однесување спрема жената прељубница во некои краишта на Македонија имало и поинакви ставови и однесување. В. Ерлих⁶⁶ во своето истражување наведува примери каде што толеранцијата према неверните жени била поголема, особено ако жените биле поретки. Во таквите ситуации најчесто неверните жени ќе биле тепани, но работата на тоа се завршувала, бидејќи ако мажите ги истерале таквите жени, потешко ќе можеле да се преженат. Значи извесна санкција постоела, но таа била доста блага и на крајот мажот морал да се помири со ситуацијата. Едноставно одтогаш повеќе ќе ја припазувал како случката не би се повторила.

⁶⁵) Шапкарев К.: исто таму

⁶⁶) Ерлих В.: Југословенска породица у трансформации, Либер, Загреб, 1971 г. стр.303

Поинаква била ситуацијата со печалбарските жени. Иако голем број македонски оделе на печалба во туѓина, нивните жени живееле потполно апстинентски, како не би го извалкале мажовиот образ со нечесен живот. Во сите патријархални области скоро и да немало вонбрачни односи кај печалбарските жени. Тоа значи дека печалбарските жени биле главно верни, дури и кога ќе биле оставени многу млади дома (често и после првата брачна ноќ), а мажите долго време ќе поминеле на печалба.

Денеска се настанати значајни промени во однос на ставовите кон половиот морал, општествените норми, вредности и стандарди се променија во сите области на нашето живеење, па и во однос на сексуалниот живот. Какви се денешните последици за бракот во однос на неверството? И денеска тој поим има дисонантен призвук, но се чини е претежок за современите брачни односи.⁶⁷ Неверството не се смета повеќе за смртен грев, немора секојпат да има непоправливи последици за брачните партнери. Ублажени се ставовите спрема партнерите и нема како порано толкава разлика во оценувањето на постапките на мажот и жената.

Меѓутоа присуството на традиционална свест при посматрањето на овој проблем е видливо и денеска. За одреден број луѓе брачното неверство се смета за непоправлив грев, а со тоа и корегирани удар за бракот. Иако е зголемена толеранцијата кога е во прашање неверството сепак значајна е бројката на луѓе каде бракот се развел баш заради ваква причина, како што истакнуваат самите актери. Така 10,4% бракови како главна причина за разводот ја наве-

⁶⁷⁾ Qubav, seks i porodica, група автори, Sloboda, Beograd, 1981, str.211

дуваат прељубата. При тоа се чини дека во современи услови се променуваат улогите. Ако порано за оваа причина најчесто мажот ја оставал (се разведувал) од жената, денеска оваа причина е присутна кај припадниците од двата пола. Дури таа е нешто поизразита кај припадничките од женскиот пол. Имено 8,8% мажи неа ја навеле како основна причина за развод, додека 12,1% жени. Овој факт може да има двојно објаснување. Едниот е дека настанала по голема рамноправност меѓу половите, та на еднаков начин ги перципираат проблемите, постепено изумира патријархалната поделба на улогите на машки и женски. Можно е пак извесен број мажи оваа причина да не ја навеле, токму заради повреденоста на нивната чест и машка суета.

Можно е да се претпостави дека во животот постои вероватност да се појави друго лице со поголема емоционална привлечност. Подолготрајна таква врска е сигурен индикатор дека бракот ја изгубил својата емоционална основа, или пак таа воопшто и не постоела. Тогаш неодминливо ќе се води двоен живот, што во бракот внесува една перманентна воена состојба. Како да се постапи во такви ситуации? Неспоредливо е подобро партнерите поштено да се разведат, да го зачуваат на тој начин и сопственото достоинство и достоинството на партнерот. Тоа е подобро отколку да се создава атмосфера на сукоби, немир и пресметки, а не се гледа перспектива работата да се подобри. Во таква ситуација иако постојат бројни нишки кои ги поврзуваат, деца, постои економска поврзаност, постојат морални и човечки обзира, но се чини и доста силни традиционално-одбојни ставови кон разводот. Според наше убедување ако не постои оправдание за понатамошно постоење на бракот, ако во него неможе ништо убаво

да се доживее, подобро да се разведе. Тоа е подобро и за децата, за нивниот развoтoк.

Немањето деца како причина за развод Истакнато е дека една од најважните функции на семејството е репродуктивната функција, која скоро исклучиво се обавувала во рамките на семејството. Вонбрачни деца или воопшто немало, или имало исклучително малку, па се настојувало за нив никако да не се разбере, зошто претставувале голем срам за семејството.

Друга посебна карактеристика на патријархалното семејство била големата плодност на жената, која раѓала непланирано и континуирано. На секоја жена и доаѓало да роди во просек по десетина деца. Меѓутоа заради лошите хигиенски и здравствени услови смртноста на децата била доста висока, та во животот се задржувале знатно помалку деца од вкупно родените. Меѓу најприсутните форми на семеен живот (патријархалното семејство и семејната задруга) едно од основните барања што се наметнувало било семејството да остави потомство. Дури според обичаите, ако мажот умрел млад и без наследник, жената требало да се премажи за неговиот брат или близок сродник, со цел да се добие наследник како не би се прекинала семејната врска и не би згаснало семејството. Заради тоа се сметало дека немањето деца е доволна причина бракот да се разведе. Дури не било потребно барање докази кај кого од партнерите лежи причината за неплодноста. Секој пат кривицата била кај жената и мажот просто бил должен да ја истера жената ако не може да забремени. Имало и случаи кога доаѓало до развод само заради тоа што во бракот не се родило машко дете.⁶⁸ Ваквото раскинување на бракот било последица на по-

ложбата на жената во патријархалното семејство, каде таа е потполно обесправена, според тоа и за се таа е виновна. Затоа според воспоставените обичајни норми мажот бил должен да се разведе од жената што не може да роди.

Оваа причина за разводот се наоѓа во тесна врска со претходно анализираната причина – брачно неверство. Имено и кај брачното неверство се заканува опасност во семејството да се внесе туѓа крв и со тоа да се изгуби врската меѓу претците и потомците, а со тоа му се нанесувала тешка навреда на честа на семејството. И во вториот случај доаѓа до прекинување на врската и до гаснење на семејството заради нечија неплодност.

Децата биле главна цел во бракот не само да би се добил наследник, туку најчесто и да би се добило помош и одмена, да би имало кој да им помага на родителите кога ќе остарат, односно кога самите за себе не ќе можат да се грижат и за тоа да има кој после смртта да им запали свеќа на гробот. Заради тоа кај народот постоеле доста обичаи поврзани со децата. Среќата во бракот зависела најмногу од тоа дали во бракот ќе се родат деца. Бракот без деца бил голема несреќа. Некои немањето деца го сметале за божја казна. Заради тоа преземале разновидни активности да би добиле, почнувајќи од почитување на советите на искусни баби, преку посети на „лековити води“, до одење во манастири и текии каде што се правеле завештувања.

Имало и случаи кога браковите заради немање деца не се разведувале.⁶⁹ Немањето деца се третираше како проклетство и

⁶⁸⁾ Đorđević T.: Naš narodni život, Beograd, 1931, str.77

⁶⁹⁾ Филиповиќ М.: Обичаи и веровања у Скопској котлини, СКА, Београд, 1934 год.

божја казна против што човекот е немоќен. Тогаш било можно оној кој немал деца некогаш да го посини, само да би имал на кого да му го остави имотот и во староста да може на него да се потпре, односно да има некој да им укаже помош на старите кога ќе бидат беспомошни.

Во современи услови децата не го имаат зачувано истото значење и цел во бракот. Разводите на брак поради немање деца се исклучиво ретка причина, која не се наведува како причина, туку најчесто причината за развод се објаснува на друг начин, или просто бракот се разведува спогодбено.

Според резултатите од нашето истражување релативно мал број бракови се разведени, а да не биле присутни деца (околу 5%). Меѓутоа ниеден од анкетираниите не го спомнува тој фактор како причина за развод. Веројатно другите фактори, кои можеби се поврзани со овој, делуваат со поголема сила, та нив ги истакнуваат во преден план. Во голема мерка се надминати и предрасудите дека само жената може да биде виновна за неплодноста, но и ставовите дека ако во бракот нема деца тој треба да се разведе. Постојат голем број хармонични бракови, во кои од разни причини нема деца, но очигледно е дека децата во современите услови не се основна цел и дека среќата и задоволството е поврзана со нив. Заради тоа оваа причина која била најфреквентна во минатото, кога и обичаите и традицијата наметнувале обврска за развод заради неа, денеска не се споменува во бракоразводните причини кои ги истакнува званичната статистика, но и во дополнителните истражувања оваа причина повеќе не се спомнува.

Овдека се чини за потребно да истакнеме дека сепак значајна е бројката на разведени бракови без деца. Меѓу 1985 – 1989 тоа било 40% од сите разведени бракови. Тоа би можело да наведе

на помислата дека основната причина за разводот биле токму децата. Меѓутоа ако истакнеме дека тие се разведени во релативно краток временски интервал после склопувањето, тогаш е јасно дека деца и неможеле да дојдат на свет, туку дека се работи за некоја друга причина.

Половата неусогласеност како причина за развод Според воспоставените односи во патријархалното семејство спрема мажот кој извршил некоја повреда на брачните должности и спрема мажот кој не е во состојба нив да ги обавува, скоро по правило не се преземало ништо, што не било случај со жената која трпела разни санкции од мажот и од општествената заедница. Ваквата состојба била последица на зацврстениот обичај жената да се третира поинаку дури и деловно неспособна и таа морала да се наоѓа под туторство на својот маж. Таа самата не можела да се појавува како самостоен субјект во општеството, со тоа ни пред судовите. Според воспоставените односи во патријархалното семејство постои голема разлика во третирањето на задоволувањето на половиот нагон на мажот и жената. Како што истакнавме бракот не бил место тука да се бара среќа и задоволство, посебно за жената. Меѓутоа незадоволувањето на половиот нагон често водело кон брачно неверство, кое како што истакнавме строго се казнувало за жената. Дали жената можела да ја надмине ваквата ситуација? Покрај сите препреки што и стоеле на патот постоела извесна можност да се разреши таквата ситуација. Имено, жената имала право да го напушти импотентниот маж. Но за да го реализира тоа свое право требало да се докаже дека постои извесен телесен недостаток, кој не зависи од волјата на мажот, без

да е од значење кога се појавил недостатокот, пред или после стапувањето во брак. Ако жената се окуражела и побарала развод поради оваа причина, тоа требало да се докаже со одредена процедура, односно најчесто тоа требало како факт да го испитаат и констатираат месните старешини. Ако тие го потврделе тоа бракот можел да биде разведен, односно мажот не смеел да бара жената да му се врати ако го имала напуштено порано.

Во современи услови еден од централните проблеми на бракот е степенот на успешноста или неуспешноста на меѓу себно прилагодување. Особено е значаен емоционалниот афинитет од кој зависи половата привлечност на партнерот. Одржувањето на емоционалниот афинитет и неговото интензивирање зависи од сексуалната ускладеност. Дури и некои други проблеми кои што се појавуваат во бракот (љубомора, неверство) се во тесна врска со задоволувањето или незадоволувањето на сексуалната потреба во бракот. Целокупноста на сексуалните односи во бракот во голем број на случаи условуваат одржување или прекинување на брачните односи.

На сексуална неускладеност во бракот влијаат повеќе фактори, меѓу кои најчести се фригидноста и импотенцијата. Задоволувањето на сексуалните потреби на жената во голема мерка се условени од социјални фактори. Со векови важеле непишани правила и норми на однесување кои нејзе и наметнувале противприродни ставови за сексот. Тие најчесто значеле жената да ги занемари своите потреби од оваа сфера, тоа треба да се практикува заради продолжување на видот и донекаде да ги задоволи потребите на мажите. Пројава на сексуални потреби на жената било неодобливо. Нерамноправноста и денеска присутна е последица на врежаните сфаќања на луѓето од

поранешните односи, од нивниот патријархален став спрема жената и сексуалниот живот воопшто. Ваквата социјална ситуација влијае и денеска кај одреден број жени да се појави ладнотија и незаинтересираност во половите односи, а што може да има сериозни импликации на брачната хармонија.

Меѓутоа сериозните пречки во потенцијата на мажите потешко го нарушуваат сексуалниот живот во бракот а тоа ќе влијае на вкупните односи да бидат хармонични или дисхармонични. Импотенцијата на мажите оневозможува таков однос да се обави. На тоа влијаат психогени и психосоцијални фактори. Ваквите пречки можат да бидат неотклониви и со тоа предодредуваат потполн неуспех во бракот, без оглед дали бракот веднаш ќе се разведе или и понатаму ќе животари.

Според резултатите од ова истражување проблеми околу сексуалната неусогласеност постојат и тие се еден од факторите кои влијаат да дојде до развод на бракот. Денеска на сексуална неусогласеност се жалат и мажите и жените, но интересно е што жените нешто повеќе го истакнуват овој фактор (мажите 3,5% а жените 5,2%) како пресуден за разводот на бракот. Дури според мое мислење кога би биле надминати некои нерамноправности во воспитувањето (ќерката во однос со синот), материјални (сеуште поголема невработеност на жената и нејзина економска зависност од мажот, традиционални (сексуалната активност на мажот да се третира како добродетел, а на жената да биде порок) овој фактор би имал уште поголема улога и влијание на вкупните семејни односи.

Злоставувањето во бракот како причина за развод

Според традицијата и обичајот и злоставувањето (малтретирањето) претставувало причина според која можело да дојде до развод на бракот. Очигледно е дека поради природно-биолошките разлики најчесто злоставувана страна била жената. Но доста често и кога била злоставувана таа не смеела да бара развод, што било последица на нејзината општествено-економска положба. Таа била принудена заради неможноста да си ја обезбедува самата својата материјална егзистенција да трпи и најголеми навреди и понижувања од страна на мажот, но ако живеела во поголема заедница и од страна на другите членови на семејството (свекор, свекрва, девери, золви и сл.).

Кога мажот во своето грубо и тиранско однесување кон жената се однесувал „нормално“, таа најчесто ги трпела таквите навреди, било заради скромност, било заради својата посебна ситуација во која се наоѓала – немало каде да оди. Не смеела да се врати во татковиот дом, а сама не можела да си ја обезбедува егзистенцијата. Но кога мажот во своето тиранско однесување ќе претерал, односно кога повеќе жената тоа не можела да го поднесува, тогаш најпрво ќе се пожалела на своите родители, ако можат да го посоветуваат зетот да се однесува поблаго. Можела да се пожали и на други роднини и пријатели, ако мислела дека можат да повлијаат на мажот. Но во ситуации кога ни тоа не помагало одела кај маалските првенци да одобрат и духовното началство требало да го разведе бракот.⁷⁰

Постојат зачувани некои документи (кадиски сиџили) во кои постојат имиња на жени кои барале развод на бракот од шери-

⁷⁰⁾ Шапкарев К.: спомнат труд, стр.192

етските судови, меѓу другото и заради малтретирање и злоставување од страна на мажот. По се изгледа таквите постапки се однесувале на екстремни примери каде злоставувањето било поврзано и со некои други пороци: алкохолизам, подведување на својата жена на други мажи, некое ментално пореметување и сл.

Брачните караници како мотив ги третира и народната поезија. Меѓутоа, тие според неа не можат да го раскинат бракот бидејќи се чести „како пролетен дожд“ и имаат трајност „како доцен снег“. Народот вели „и цревата во стомакот се караат, а камо ли брачните другари“. Меѓутоа, имало примери кога таквите брачни караници завршувале со убиство на жената и со самоубиство на мажот. Повод за такви караници дури и неморале да бидат лични нетрпеливости, туку кавги помеѓу снаата и свекрвата, меѓу снаата и другите роднини и сл.⁷¹

Каква е современата практика? И во денешни услови во сите бракови не царуваат единствено слога, љубов и разбирање, пријатна атмосфера за живот и работа. Од низа објективни и субјективни причини доаѓа до недоразбирање, кавги и нетрпеливости, што брачната заедница ја прават неподнослива. При ваквата состојба брачната заедница ја губи својата смисла и цел, односно тешкото и трајно нарушување на брачните односи претставува една причина за развод на бракот, како последица на тешки навреди и малтретирања.

Интересно е да се истакне дека во судската практика денеска мошне ретко се истакнува оваа причина. Ниту во ова истражување воопшто таа не се споменува како причина. Ако е конста-

⁷¹⁾ Чулиновиќ Ф.: Народно право, Светлост, Београд, 1938 г. стр.327

тирано дека општото цивилизациско и културно ниво веднаш не стасале на такво рамниште да се престанати сите малтретирања, посебно на женскиот пол, тогаш ни останува единствено објаснувањето дека брачните другари или не чекаат односите да се нарушат до тоа ниво, туку понавреме бараат развод, најчесто спогодбен, или наместо барањето на развод да биде заради малтретирање, навреди и нечесен живот, кои пред судот треба да се докажуваат да би судот го измерил обемот на нарушеноста на односите, па да би го развел бракот, тогаш се подведуваат под некоја друга причина или бракот се разведува спогодбено. На тој начин вероватно се избегнува постоењето на оваа причина како причина за развод на бракот.

Други причини практикувани во минатото, според традицијата и обичаите Една од причините поради која можело да дојде до престанок на брачната заедница било долгото отсуство на едниот од брачните другари. Напуштањето (бегането) од брачната заедница било почесто од жените и се сметало дека на тој начин бракот е раскинат, ако таа не се врати извесен период. Но мажот можел да ја повика жената да ја продолжат брачната заедница, односно таа да се врати во домот. Зошто доаѓало до појава на подолговремено напуштање на брачната заедница? Во најголем број случаи жените ја напуштале брачната заедница заради малтретирање и злоставување од страна на мажот. Кај мажите пак подолгото отсуство од домот било заради одење во војска, затвор, или што е посебно карактеристично за македонскиот народ во поновата историја, одењето на печалба.

Кон средината на минатиот век Турската Империја започнува да запаѓа во се поголема економска криза, што имало нега-

тивно влијание и врз поробените народи. Тоа довело и Македонија (во чи што рамки се наоѓала) да се најде во исклучително тешка положба, што придонесло да се засили печалбарството. Во барањето на работа и мир селаните и нивните семејства се насочувале кон Солун, Цариград, Смирна и др. градови во рамките на империјата, но и надвор од нејзините граници: Бугарија, Романија, Австро-Унгарија, Франција и др. места. Околу 70.000 до 100.000 годишно⁷² ја напуштале Македонија и се враќале после неколку години, честопати ограбувани од разбојнички банди. Најчесто на печлаба оделе сами мажите и таму останувале по неколку години, а некои до крајот на животот. Жените според обичаите, требало да чекаат и апстинираат, иако имало случаи мажите да заминат на печалба веднаш после венчавањето. Меѓутоа, од досегашните истражувања е констатирано дека македонските жени ја почитувале брачната верност, односно брачното неверство во такви случаи било мошне ретка појава. Меѓутоа ако македонските жени скоро редовно ги чекале своите мажи од туѓина, од печалба, поради другите причини за подолго отсуство (војска, затвор) имало случаи жените да не го дочекаат враќањето на мажите дома, зошто чекањето било долго и неизвесно. Не се знаело кога и дали мажот воопшто ќе се врати. Во такви ситуации после истекот на одреден временски период (се спомнуваат три, седум и девет години) жената можела да се премажи, односно се сметало дека претходниот брак е раскинат и може да се заснова нов брак. Во современи услови долготрајното отсуство (на пр. развод заради одење во затвор) е многу ретка причина за развод.

⁷²⁾ Историја на македонскиот народ, Просветно дело, Скопје, 1972 г. стр.141

Разводи поради тешки болести и душевни растројства

Разводите на бракот поради тешки болести или одредени душевни растројства биле доста ретки, но сепак присутни во минатото на нашиот народ. Така според евиденцијата од грчко-пелагониската митрополија од 1896 година се наведуваат повеќе тужби за развод на бракот поради болест или душевно заболување. Тоа укажува на фактот дека бракот можел да се разведе поради вакви причини, на молба од било кој од брачните партнери. Така според спомнатата евиденција се наведува дека „Васа Диме поднесла тужба за развод на бракот против Васил Петре, затоа што бил глув и неспособен да ја издржува”.⁷³ Друг случај е тужбата од Мара Гјорѓи против нејзиниот маж за развод бидејќи бил болен од шизофренија.

Покрај спомнатите причини за развод на бракот треба да ја истакнеме и една друга постапка која било вообичаена во македонските краишта, а која донекаде може да се доведе во врска со жениното неверство и вонбрачните односи. Имено во цела Македонија бил раширен обичајот после првата брачна ноќ, откако ќе завршела свадбата, да се бара доказ дека младата невеста во бракот влегла невинна. Постоеле различни обичаи како се соопштувало дека „сè е во ред”, кои материјални докази биле потребни и сл. Меѓутоа имало и случаи кога невестата пред да стапи во брак ја имало изгубено невиноста. Во такви ситуации веселбата престанувала, се раскинувал што-туку склопениот брак и воспоставеното пријателство и во куќата настапувала жалост. Според обичајот таквата невеста ја враќале назад во татковиот дом. За нејзината срамота се раскажувало низ селото,

⁷³⁾ Кадиски сицил: Регенси од кадиски сицил бр. 4 од јуни, 1636 г.

та се случувало и невестата да умре од срам. Реакциите на предбрачната дефлорација, кои можеле да бидат поблаги но и посурови, пропратени со различни начини на срамотење на невестата, биле присутни во скоро сите делови од Македонија. На ваков начин, иако на многумина тешко им паѓало, се растурало веќе склопеното пријателство. Не се жалеле често ни големите материјални трошоци направени за свадбата. Бракот кој штотуку се засновал, на ваков начин и од оваа причина се раскинувал, без оглед на тоа каков бил ставот на брачните другари, зошто за тоа нив никој не ги прашувал. Системот на вредности и обичаи бил така поставен што губењето на невиноста пред стапувањето во брак, односно одржувањето на предбрачни сексуални односи, се сметало за срамен и неморален чин, чин кој треба да повлече и најголема и најгруба казна и за која немало олеснителни околности. Денеска во Македонија овој обичај се спомнува но не се практикува.

2. Општествените ставови за разводите во минатото и денеска

Иако во Македонија традицијата и обичаите се респиктирани, односно тие имаат силно упориште, посебно на село, сепак промените што го зафатија семејството доведоа и до знатно нивно слабеење, посебно во оној сегмент каде тотално се обесправуваше, понижуваше и навредуваше жената. Стариот концепт на посматрање на жената и нејзината општествена улога е променет, како што се менуваа и основните функции на семејството, а со тоа настануваа и промени кои ги регулираа брачните односи кои водеа кон кохезија и

стабилност, или кон конфликти и развод. Можеби некому може да му се чини дека стариот модел на семејство останал ненаменат, односно дека треба да се бара начин за прилагодување на семејството на новите односи и услови, сепак традиционалниот модел е надминат, по силни и поприсутни се современите тенденции и сфаќања, а остатоците од старите можат да бидат само уште една причина за недоразбирање. Доколку кај еден од партнерите традиционалните ставови се позачувани, дотолку постои можност да настануваат конфликти на таа основа.

Веќе е истакнато дека во минатото бројот на разводи во Македонија бил релативно мал, дури занемарлив. Тоа било последица на стабилизирачкото влијание на патријархалните односи во рамките на семејството. Друг мошне значаен фактор кој имал големо влијание на бројот на разводите е тоа што народот имал формиран вредносен став на неодобрување, па дури и презир спрема нив. Се сметало дека тиа претставуваат голема несреќа и биле во голема мерка табуизирани. За нив луѓето не сакале ни да разговараат. Разводите претставувале голема срамота, како за брачните партнери, така и за нивните семејства.

Меѓутоа, паралелно со другите промени настанати се извесни преобразби и во ставовите за вака чувствителни прашања како што се разводите во бракот. Тоа може да се констатира и од резултатите од ова истражување.

Табела бр. 9.

Каков е вашиот став за разводот на бракот?

	М	Ж	ВК
1. ги одобрувам	38 (33,3%)	41 (35,3%)	79 (34,3%)
2. ги одобрувам само во искл. слу.	61 (53,5%)	61 (52,6%)	122 (53,0%)
3. не ги одобрувам	15 (13,2%)	14 (12,1%)	29 (12,6%)

Од резултатите на горната табела евидентно е дека се настанати значајни промени во ставовите кај луѓето во поглед на разводите на бракот. Имено сега нив не ги одобрува секој осми, било маж, било жена, што значи дека не постои разлика полово детерминирана кон овој став. Дури би требало да се очекува дека жените заради докрај нереализираната рамноправност ќе се изјаснат во поголем процент дека се против разводите. Но во анкетата тие незначително помалку не ги одобруваат разводите, што е сериозен индикатор за темелноста на промените што се настанати во свеста и во сфаќањата кај нашите луѓе, посебно кај жените. Сепак мора да се истакне фактот дека доминира ставот дека разводот треба да се допушти само во исклучителни ситуации (53,5% кај мажите и 52,6% кај жените), што значи дека ставот на неодобрување сеуште е доста присутен. Ова е дотолку позначајно бидејќи се работи за луѓе кои се развеле, но сепак сметаат дека разводот би требало да се допушти само во исклучителни ситуации, вероватно и заради фактот што претежниот дел испитаници имаат деца во бракот што го разведуват, а последиците по нив се најголеми. Или пак се работи за остатоци од стариот вредносен систем според

кој разводот се сметал за несакана и непожелна појава („ни на душманот да не му се случи“).

Сепак по наше мислење мошне е значајна бројката (33,3% кај мажите и 35,3% кај жените) на испитаници кои веќе имаат сосема јасен став дека бракот ако не ги исполни своите цели треба да се разведе. Притоа тие не бараат посебни услови или причини. Тоа е индикатор за модерно сфаќање на бракот и брачните односи од страна на партнерите од двата пола. За испитаниците кои сметаат дека разводот е нормална појава ако во бракот не се воспостават односи на разбирање и хармонија, ако не се постигнат очекуваните резултати и дека не треба бракот да се разведе само некој од партнерите да би се санкционирал, укажува на радикално променети ставови за целите и функциите на бракот и на еден сосема нов пристап. Меѓутоа кога испитаниците го искажуваат ставот на својата средина се забележува (спрема нивната констатација) дека средината е поконзервативна.

Табела бр. 10

Како во вашата средина се гледа на разводот на бракот?

	М	Ж	ВК
1. се одобрува	25 (21,9)	34 (29,3)	59 (25,7%)
2. се одоб. во искл., случаи	50 (43,9)	45 (38,8)	95 (41,3)
3. не се одобрува	38 (33,3)	35 (30,2)	73 (31,7)

Овие резултати укажуваат дека самите ние за нас кога судиме сметаме дека сме се извишиле над средината на која и припаѓаме, дека таа го кочи нашиот прогрес, за многу прашања, па и за ова. Имено забележлива е значајна разлика во личните ставови и ста-

вовите на средината во поглед дали оваа појава се одобрува. Имено, лично ја одобруваат 34,3%, додека сметаат дека средината ги одобрува во 25,7%. Тоа пресвртено се искажува и преку ставот на неодобрување каде значајно е поголем во средината од која потекнуваат испитаниците, отколку тие самите. Интересен е и податокот дека и во овој случај испитаниците од женски пол се изјасниле дека средината ги одобрува (21,9:29,3) како и помалиот процент на испитанички кои се изјасниле дека средината не ги одобрува. Тоа сметаме дека се должи на промена на стариот вредносен систем и старите категории на вреднување. Кога ќе се разруши старото, индивидуата се наоѓа во една нова улога и можна е ситуација во која ќе се појави одредена „девијација“, која ќе биде сметана дека е дел од општата борба за ослободување на човекот воопшто и борба за рамноправни меѓучовечки односи. Таквото „прескокнување“ во свеста кај жената во однос на конзервативната традиција може во одреден временски интервал да има негативни последици.

Во врска со ова интересни се и податоците што ги добивме од анкетата (заради компарација со минатото) во колкава мерка денеска родителите можат да влијаат бракот да се одржи. Имено во минатото, како што истакнавме се слушал родителскиот збор и совет, браковите ретко се разведувале и поради тоа.

Табела бр. 11

Дали сметате дека притисокот од родителите може да го одложи или оневозможи разводот?

	м	ж	вк
1. да	38 (33,3)	41 (35,5)	79 (34,3)
2. не	74 (64,9)	74 (63,8)	148 (64,3)
3. не знам	2 (1,8)	1 (0,9)	3 (1,3)

Од податоците забележливо е верувањето дека родителите се уште имаат значајно влијание врз своите деца, во толкава мерка што можат да ги натераат да го одложат или оневозможат разводот. Меѓутоа јас не сум наклонет да го прифатам овој став и повеќе верувам дека е присутно модерно сфаќање за бракот, дека тој може да се разведе без оглед на притисокот на родителите, како што и најчесто се склопува без нивна согласност. Инаку како да се толкува фактот дека повеќе од една третина веруваат дека родителите можат да го одложат или оневозможат разводот, а самите се развеле. По логиката на нештата родителите вероватно таков совет и нив им упатиле, кој очигледно не бил прифатен. Или се работи за двоен стандард: нивниот проблем бил специфичен и постоеле такви причини што бракот не бил одржлив, но за некои тоа е можно.

Но дека се работи за значајно отстапување во ставовите меѓу родителите и нивните деца можат да ни послужат и податоците од следната табела, имено дали постои разлика во начинот на живеење и водење на домаќинството помеѓу семејствата на родителите и новоформираните семејства на нивните деца.

Табела 12

Дали начинот на живеење и водење на домаќинството се разликуваше од начинот на живеење и водење на домаќинството во родителското семејство?

	М	Ж	ВК
1. да	53 (46,5)	82 (70,7)	135 (58,7)
2. не	59 (51,0)	34 (29,3)	93 (40,4)
3. не знам	2 (1,8)	/	2 (0,9)

Според резултатите забележуваме дека постојат значајни разлики во начинот на живеење и водење на домаќинството меѓу семејствата на родителите и новоформираните семејства. Таа разлика е поголема кај припадничките на женскиот пол. Имено 70,7% од нив (во однос 46.5% мажи) се изјасниле дека постојат разлики во начинот на живеење. Како да се објасни оваа разлика? Одговорот се чини е логичен и прифатлив. Според обичаите младата го менува местото на живеење, се преселува во нов дом, било да се формира ново семејство на живеење, било најпрво да се сместат во домот на родителите од момчето. Во секој случај за младите доаѓа до значајни разлики во начинот на живеење, однесување, почитување или непочитување на одредени обичаи, норми и вредности, што се заедно бара сериозни напори за адаптација во новонастанатата ситуација. Покрај многубројните тешкотии од техничка и психолошка природа кои искрснуваат во прво време, посебна опасност претставува и мешањето на родителите и другите домашни од најбанални до најинтимни прашања. Покрај различниот третман на синот од ќерката, најпрво се појавува лажна објективност или поддршка на новиот член на семејството. Но ќе се покаже дека таа широкоградост не се исплаќа кога се сака да не се

забележат негативните особини. Најчесто таквите проценки се последица на различни менталитети кои се формирани во различните групи и средини, бидејќи колку и да има заеднички црти тие во нијанси се разликуваат. Тие нијанси подоцна стануваат доволно големи да станат тема на озборување, добронамерно свртување внимание на синот или ќерката или на синот и снаата заедно, дека треба да се извршат одредени корекции и да се промени однесувањето на неуспешниот партнер. Ако се присутни и други проблеми, посебно од материјална природа, тешко ќе можат и понатаму да се градат хармонични односи. Ако е таква ситуацијата, тогаш многу бракови на тие проблеми тешко ќе им одолеат.

Во врска со претходното се наоѓа и проблемот како партнерите се социјализирани, односно дали меѓу нив постои разлика во оценувањето на некои вредности. Иако според исказите на нашите испитаници постои значајна разлика како тие ги сфаќаат одредени вредности, сепак тоа не може да се сфати поинаку освен дека и тоа било еден од факторите што влијаело да дојде до развод, иако тие никаде не го наведуваат дека бил пресудниот фактор.

3. Урбаната и руралната средина како фактор за разводи на бракот

Разгледувајќи го влијанието на културата и традицијата, обичаите, вредностите и сл. на разводите на бракот неодминливо треба да се направи споредба меѓу градот и селото. Тоа треба да се направи од причина што е познато дека патријархалните односи и конзервирање на традицијата и обичаите нај упорно се задржуваат на село, меѓу

другото и заради тоа што таму најдоследно е задржана старата економска структура на која постоеше патријахалното семејство – сопственоста на земјата, која беше и остана приватна.

Би требало да се очекува, заради брзата трансформација на градското семејство, таму бројни фактори да делуваат во смисла да ја смалуваат кохезивната моќ на семејствата, а со тоа и бројот на разводи на бракот да биде поголем, од на село каде се поприсутни традиционалните сфаќања и патријахалните односи кои профилатички влијааа на стабилноста на бракот. Со други зборови процентот на разведени бракови на село треба да биде значително помал од процентот на разводите во градовите.

Табела бр 13

Местото на живеење и разводите на бракот

	м	ж	вк
1. град	91 (79,8)	90 (77,6)	191 (78,7)
2. село	23 (20,2)	26 (22,4)	49 (21,3)

И според резултатите од ова истражување се забележува значително поголемо учество на жители кои живеат во градовите, меѓу разведените, отколку што изнесува нивното учество во вкупната популација. Имено според пописот од 1981 г. само во Македонија имало 1053402 градско и 856034 селско население. Според резултатите од истражувањето бројот на разводи на лица од село и град изнесува четири спрема еден, што значи разводите на село се многу поретки отколку во градот. Би можело да се очекува во иднина паралелно со брзината со која ќе се трансформира селското семејство кон совре-

мено, ќе се намалува влијанието на традицијата, патријархалниот систем на вредности и слично. а со тоа постои вероватност да се намали и кохезијата кај селските семејства и стапката на разводи да оди кон изедначување. Меѓутоа во сегашниов момент може да се констатира дека делувањето на посебните фактори како што се локалните обичаи, народните сфаќања, посебниот менталитет, имаат сеуште значајно влијание во ставовите кон разводот и со тоа и кон бројот на разводите на бракот. Во досегашните истражувања на разводите на бракот се покажа дека на нив особено влијаат верските сфаќања и националните менталитети, на што ќе му посветиме внимание во продолжение.

4. Религијата и разводите на бракот

Бидејќи македонската средина е религиски хетерогена, неопходно е накратко да се осврнеме на влијанието на религискиот фактор на разводите на бракот. Бидејќи во Македонија доминираат христијанската и муслиманската религија ќе се осврнеме само на нивните ставови за разводот.

Христијанското учење во основа ги содржи патријархалните ставови кон семејството и посебно по својот однос кон жената. Се истакнува дека источниот грев го направила жената. Таа го пробала забранетото овоштие и оттогаш непрестано испашта заради тоа. Во првата книга Мојсиева Господ и рекол „Тебе ќе ти зададам многу маки кога ќе затрудниш, со маки ќе раѓаш деца и твојата волја ќе стои под власта на твојот маж и тој ќе ти биде господар”.⁷⁴ И навистина положбата на жената со векови била како што е опишано

⁷⁴⁾ Наведено според Увод у социологију, Хараламбос М. Глобус, Загреб, 1989 г. стр.355

во Библијата во поглед на нејзиниот однос со мажот и нејзината вкупна општествена положба.

Покрај тоа значајно е да се истакне и ставот на христијанството за нераскинливоста на бракот, односно тоа било одлучно против потполната слобода на развод на бракот и застанало против правата на мажот да може да ја истера својата жена било со кривица или без тоа. Бракот према Христа, не е правна установа создадена од луѓето, туку е природен закон. Брачните другари сочинуваат едно тело. Кога еднаш ќе се поврзат, тогаш никој повеќе не може да ги раздели.⁷⁵ Иако идејата за нераскинливост на бракот е заеднички со католичката црква, православната донекаде го модификувала. Таму заради одредени причини разводот е дозволен.

За разлика од христијанското учење за нераскинливост на бракот кај исламот се прифаќа учењето за раскинливост на бракот. Навистина разводот се смета за едно нужно зло. „Од сите дозволени работи бог најмногу го мрзи разводот на бракот.“⁷⁶ Според Коранот постојат неколку допуштени форми на развод на бракот. Придржувајќи се кон верското обичајно право муслиманите барале и начини како би се спречиле големите злоупотреби што можат на оваа основа да се прават, па така се воведени некои правни и економски мерки како превентивни (надоместоци по разни основи и се предвидуваат услови под кои може да се откажи бракот). Во секој случај може да се констатира дека кај муслиманите постои цела скала на бракоразводни причини според кои бракот може да се разведе, а можна била и извесна злоупотреба на разводите.

⁷⁵⁾ Младеновиќ Марко.: Развод брака и узроци за развод брака, РАД, Београд, 1974 г. стр.72

⁷⁶⁾ Huršid A.: Porodični život u islamu, Sarajevo, 1978 g.

Според изложените констатации би требало да се очекува, заради делувањето на религискиот фактор, да имаме ситуација во која стапката на разводи кај припадниците од исламската вероисповед да биде поголема од онаа на припадниците на православната исповед. Тоа би требало да е случај ако не постои делување на некои други фактори во спротивна насока и чие влијание би требало да е посилено. Најпрво да ја погледаме каква е дистрибуцијата на разводи според религиската припадност. Бидејќи званичната статистика нема податоци според вероисповедта ќе ги прикажеме резултатите од ова истражување во кои го баравме и тој податок.

Од вкупно 230 анкетирани 145 се припадници на православната вера или 63%, 54 или 23,5% од муслиманска, не припаѓаат на ниедна религија 3 (1,3%) и не дале одговор на тоа прашање од разни причини 28 или 12,2%. Од гореизнесените податоци може да се констатира дека припадниците од муслиманска вероисповед кај разводите на бракот се помалку застапени од колку што изнесува нивното учество во вкупното население. (Иако не располагаме со податоците од последниот попис во кој се бараше и податок за верската припадност, сепак претпоставуваме дека повеќе од една третина од населението и припаѓа на муслиманската религија. Ваквата проценка ја градиме врз основа на учеството на населението од албанска, турска, ромска националност, и групата на македонци муслимани и др.). Тогаш како да се објасни ваквата состојба? Дали религиските елементи ослабеле, та престанале да ги детерминираат другите односи, или пак се работи за присуство на други фактори чие влијание е посилено отколку влијанието на религиските норми? Имено кохезивното влијание на другите фактори

на бракот треба да е посилено отколку влијанието на религијата и можноста за дисолуција.

Бидејќи порано констатиравме дека поголемото присуство на елементи од патријархалност ја јакнат стабилноста на бракот, сметаме дека токму нивното присуство кај муслиманите е тој фактор што му дава посебна стабилност и дека тој фактор е дури поприсутен од колку кај припадниците на православната религија. Немајќи директни индикатори, ние ќе се послужиме со неколку индиректни кои треба да ни потврдат или негираат присуство на елементи на патријархалност кај различните верски групи на испитаници.

Познато е дека доколку се повеќе присутни елементи на патријархалност позначајно е влијанието на родителите околу склучувањето на бракот, но и при одлучувањето за низа значајни прашања. Најпрво да погледаме дали меѓу мотивите постои некоја разлика помеѓу муслиманите и православците.

Табела 14

Кои беа мотивите да стапите во брак со вашиот партнер според вероисповед

	правосл.	муслим.	не вер.	без одговор
1. љубов	103 (44,8%)	25 (10,9%)	–	25 (10,9)
2. негов. мат. пол.	4 (1,7%)			
3. добар глас на семеј.	1 (0,4)	3 (1,3)	–	2 (0,9)
4. желба на род.	8 (3,5)	21 (9,1)	1 (0,4)	–
5. самотијата	11 (4,8)	2 (0,9)	–	–
6. друго	18 (7,8)	3 (1,3)	2 (0,9)	1 (0,4)

Според податоците на горната табела може да се заклучи дека елементи на патријархалност се присутни и кај припадниците

од православната религија и кај припадниците на муслимиската религија. Тоа го иницира сеуште значајниот број од разведените бракови кои како мотив за склопување имале нешто друго а не индивидуалната полова љубов. Тука се забележува дека како мотив забележливо е учеството на влијанието на родителите и на добриот глас на семејството. Но треба да се нагласи дека присуството на елементот – желба на родителите – не е сразмерно застапена кај припадниците од овие две верски заедници. Имено кај припадниците од православната религија тоа изнесува само 5,5% (ако се земе учеството на овој елемент и се подели со припадниците на православната религија) и 38,8% добиено по иста постапка) кај припадниците на муслиманската вероисповед. Тоа укажува дека постои значајна разлика за присуството на овој елемент кај припадниците од овие две религии, односно неговото присуство е седумпати поголемо кај муслиманите отколку кај православните. Тоа недвојбено потврдува дека овој елемент како мотив, заедно со добриот глас на семејството, каде исто така разликата е очигледна (0,6%; 5,5%) се доста по застапени кај припадниците од муслиманска вероисповед, што може да биде фактор на поголема стабилност на бракот.

Следен елемент кој може да укаже на поголемо или помало присуство на патријархалност во брачните односи е бројот на децата. Кај патријархалниот модел познато е дека е присутно непланирано и континуирано раѓање, односно бројот на децата е поголем одколку во современите семејства. Би требало да се нагласи дека овој индикатор треба да се земе со извесна резерва, затоа што можно е во нашиов случај податоците да не се сосема прецизни. На нив можно е да влијае времето на брачен стаж. Помалиот брачен стаж може да

значи и помал број на деца, а поголемиот стаж повеќе деца. Но според нашите податоци не постојат значајни осцилации на временското траење на бракот според вероисповеста, па според тоа во извесна мерка е елиминирано влијанието на овој фактор. За тоа ќе погледаме колку деца имале во бракот според вероисповедта.

Табела 15

Колку деца имавте во овој брак според вероисповедта

	правос.	муслим.	без религ.	без одговор
1. без деца	8 (3,5)	2 (0,9)	–	2 (0,9)
2. со 1 дете	79 (34,3)	19 (8,3)	2 (0,9)	13 (5,7)
3. со 2 деца	50 (21,7)	12 (5,2)	1 (0,4)	13 (5,7)
4. со 3 деца	5 (2,2)	16 (7,0)	–	–
5. со 4 и повеќе	3 (1,3)	5 (2,2)		

Вака погледната табелата не ни дава веднаш јасна претстава како се дистрибуирани бројот на деца според вероисповедта. Имено апсолутните броеви и проценти се поголеми кај припадниците од православна религија, затоа што и нивното учество во популацијата е поголемо. Меѓутоа, ако пресметаме колкав е бројот на деца спрема едната специфична популација ќе добиеме поинаква слика. Имено кај православните без деца се појавуваат 5,5% со едно дете 53,4% до све деца 34,4 со три деца 3,4 и со четири и повеќе 2,0. Поинаква е сликата кога ќе се посматраат само припадниците од муслиманска вероисповед. Имено таму сликата е следна: без деца се 3,7% , со едно дете 35,4%, со две деца 22,2%, со три деца 29,6% и со четири и повеќе 9,2%. Ако не ги посматраме семејствата без деца (вероватно поради малиот временски интервал), со едно и две деца, (како

нормален модел на репродукција), тогаш се забележува дека кај припадниците од муслиманска вероисповед значајно е поголемо учеството на припадници со три, четири и повеќе деца. Имено учеството со 3 деца е за девет пати поголемо, а со четири и повеќе за пет пати. Ова би можело да биде уште еден индикатор за позначајно присуство на патријархални елементи отколку современи кај припадниците од муслиманска вероисповед. Тоа пак индиректно укажува дека семејствата каде се присутни такви елементи се постабилни, односно поретко доаѓа до разводи на бракот. Во таа смисла тезата дека верскиот либерализам оди на рака на зголемено учество на разводи овдека мора да се корегира, бидејќи постои делување на други фактори чие делување е посилено. На патријархално организирање на муслиманското семејство упатува и начинот на воспоставување на односите и должностите во него. Имено тоа не е нуклеарно организирано, како семејство на родители и деца, туку пошироко, та под еден покрив се собираат три или четири генерации.⁷⁷ На крајот како аргумент во прилог за патријархалноста да ја истакнеме и положбата на жената. Иако се прокламира званична еднаквост, сепак исламот не допушта мешање на жената во општествениот живот. Напротив примарна активност на жената е во семејството и домаќинството и таа е, така да се рече, општествено одговорна за оваа институција. Сето ова укажува дека елементите што делуваат профилактички кај муслиманските семејства се доста побројни отколку оние кои делуваат и водат кон брачна дисолуција. Би требало во таа насока во сегашниот момент да се бара одговорот зошто и покрај верската толеранција кај припадниците од

⁷⁷⁾ Хуршид А.: Исто таму стр. 23

муслиманска вероисповед бројот на разводи да биде помал отколку кај припадниците на другите вероисповеди.

Би требало да го спомнеме проблемот на верски мешовитите бракови. Бидејќи сите религии се исклучиви и не допуштаат склопување бракови со припадници од друга религија, проблемот најчесто се појавува само во почетокот. Подоцна еден од сопрузите ја менува својата религија и ја прифаќа онаа на сопругот. Во нашето истражување само еден испитаник различните вери ги истакнува како една од причините за развод.

5. Етничката хетерогамија како фактор за разводи на бракот

Бидејќи бракот отсекогаш бил општествено регулиран, со обичајни, морални, религиски или правни норми, тоа значи дека општествената заедница делувала за отстварување на некои посебни цели. Со тие норми меѓу другото било одредено и од кој културен круг треба да биде избран брачниот другар. Тоа најчесто биле одредени демографски, генерациски сразмери на мажи и жени, потоа најчесто бракови се склучувале меѓу лицата што живееле во одредена општествена средина, меѓу лица со иста општествена положба, ист јазик, обичаи, религија и националност. Односно се избирале оние што си биле едно за друго „прилика“. Често поостоела религиска сегрегација, која подразбирала и национална, што оневозможувала склопување на мешани бракови, но од друга страна и склопените ги правела похомогени и похармонични на таа основа. До таков заклучок се доаѓа на основа на досегашните резултати од повеќе истражувања, според

кои колку особините на сопружниците се поблиски едни до други, по разни основи, до толку постои поголема вероватност бракот да биде постабилен, односно похармоничен. Колку и да не се водело посебно грижа за тоа, тоа било објективно условено. Во Република Македонија каде што егзистираат различни национални и етнички групи било можно да дојде до мешани етнички бракови, посебно помеѓу припадниците од различни етнички групи, но во иста конфесионална заедница. Меѓу припадниците од различни религии доаѓа знатно помалку до вакво мешање. Досега се покажа дека религиската бариера е знатно посилна од националната. Секако ова не значи дека не постои никакво мешање и на таа основа, но во секој случај доста поретко.

Република Македонија има хетерогена национална структура. Таквата општествена состојба постојано ги упатува припадниците од разни националности на меѓусебни контакти на сите подрачја од општествениот живот. Во неа покрај најбројната група Македонци (околу 67%) има и припадници од несловенско потекло (Албанци, Турци, Роми и сл) и припадници од словенско потекло (Срби, Бугари и др.).

Интересно е да се истакне дека не само нашите граѓани во Македонија во најголем број случаи да склучуваат етнички хомогамни бракови, туку и најголемиот број иселеници од Македонија во прекуокеанските земји склучувале бракови во рамките на својата етничка група, односно и таму процентот на етнички мешани бракови е многу мал. Според резултатите од истражувањето спроведено меѓу Македонците во Торонто, Канада⁷⁸ произлегува дека во најголем број

⁷⁸⁾ Проектот беше изготвен од Петроска Б. Ташева М. Стојаноски Н., Калаџлиева Е. и Матески З.: Некои аспекти на семејниот живот на Македонците доселени во Северна Америка (Торонто), Филозофски факултет, Скопје, 1992 год (ракопис)

Македонците се определуваат за брак во рамките на својата етничка група, како за себе, така и за своите деца. Само 3% од анкетираните сметаат дека за успешен брак не е потребно двајцата сопрузи да бидат Македонци. Склопувањето на вакви (етнички хомогамни) бракови тие го објаснуваат со потребата да се зачува националниот идентитет, да се негуваат националните обичаи, па и да се зборува на ист јазик. Меѓутоа посебно се истакнува значењето на религијата. Овдека се потврдува фактот дека системот на културните, особено на традиционалните вредности, се појавува како значајна пречка за хетерогамија. Јазичните, културните и социјалните бариери ако се поголеми, можностите за мешан брак се поголеми и обратно.

За разлика од Македонците во Канада во современото македонско семејство односот кон националноста на својот партнер не е така изразита во полза на својата националност. Имено, според резултатите од истото истражување за повеќе од 40% не е битно од која националност ќе биде нивниот партнер, што укажува дека заедничкиот живот во повеќе национална заедница остварил свое влијание.

Меѓутоа иако постои етничка шареноликост, главно се склучувани етнички хомогени бракови. Тоа значи дека брачните врски се склучуваат во рамките на својата етничка група. Меѓутоа според досегашните сознанија стабилноста на бракот е различна во различните етнички групи. За нас е посебно карактеристично што трите најбројни етнички групи во Македонија (Македонци, Албанци и Турци) покажуваат голема стабилност.⁷⁹ Ова е значајно да се истакне за склопените бракови внатре во рамките на одредена етничка група. И на вистина скло-

⁷⁹⁾ Petrović R.: Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji, Ins. za sociol. istr. Filozofski fakultet, Beograd, 1985 g. str.51

пените бракови во Македонија во споредба со браковите склопени во другите републики од поранешна СФРЈ покажуваа поголема стабилност. До такво сознание се доаѓа ако се посматра вкупната стапка на разведеност за мажи и жени. Така најретко оваа појава се сретнува кај албанската, турската и македонската група. Секако треба да се истакне дека нивото на разведеност е под влијание не само на стабилноста на бракот туку и на распространетоста на повторното склопување. Разликата во разведеноста на мажи и жени во таа насока е индикативна. Така разведеноста на жените е околу три пати повисока кај македонските жени од мажите, што значи дека склопувањето на другиот брак е знатно почест кај мажите отколку кај жените. Кај албанската и турската група разликите се послабо изразени, што значи склопување на друг брак е пораспространето кај жените. ¹⁸⁰

За ова истражување покрај општото ниво на разведеност за одредена етничка група, кое може да има влијание на општата стапка на диворцијалитет, од посебно значење е во колкава мерка доаѓа до склопување и разведување на бракови меѓу различни етнички групи. Тоа посебно зашто е познато дека во тој случај доаѓа со етничката хетерогамија и потреба од ускладување на односите меѓу различни култури, традиции, обичаи, вредности и слично. Имено познато е дека во Македонија и покрај извесното преплетување на културите сепак се задржани значајни разлики во системите на вредности, обичаи и слично, што може да биде еден од факторите за стабилност, односно нестабилност на бракот, односно семејството.

⁸⁰⁾ Исто таму стр.53

За Македонија е карактеристично што до седумдесетите години имаше пораст на брачната етничка хетерогамија. Тој процент отиде до 14,4% мешовити бракови од вкупно склопените, односно секој седми склопен брак беше мешовит. Оттогаш (од 1965) натаму започнува постепено да опаѓа бројот на мешовитите бракови, така во 1980 изнесува 7,8%. Опаѓање на мешовитите врски се забележува скоро кај сите етнички групи во Македонија (македонска, албанска и турска). Престанувањето да се мешат македонската, албанската и турската група повлече битно намалување на брачните хетерогамија во републички рамки. Смалувањето ќе беше уште поголемо ако не го одржуваа албанско-турските, албанско-муслиманските и муслиманско-турските врски, како и македонските со малубројните припадници од српска, бугарска и југословенска народност. ¹⁸¹

Меѓу кои етнички групи доаѓа најчесто до склопување на мешовити бракови? Најчесто меѓу оние кои имаат еднаквост или сличност во општествените карактеристики како што е покрај територијалната блискост уште поширокото потекло, јазикот и религијата. Според поширокото потекло веќе спомнавме македонското население може да се подели на население од словенско и население од несловенско потекло. При склопувањето бракови ова сродност има извесно влијание. За Македонците етничката хетерогамија се поклопува со јазиката, а за религиската, која би била особено значајна за ова истражување, досега званичната статистика не водеше евиденција и би можело само да се претпоставува на основа другите карактеристики. Меѓутоа, веќе е истакнато дека полесно се склопуваат бракови во

⁸¹⁾ Исто таму стр.66

рамките на иста религиска припадност отколку меѓу различните, што важи и во овој случај.⁸²

Тоа донекаде ќе има за последица намалување на културните разлики и ќе води до помали несогласности и нестабилности на брачната заедница отколку кога би постоела религиска хетерогамија. Според досегашните сознанија Македонците најмногу мешовити бракови склопуваат со други етнички групи но од иста религија, односно кога постои религиска хомогамија, во рамките на етничката хетерогамија. Истата религија и религиска традиција претставува основниот интегративен фактор кај албанската и кај турската група. Тие меѓусебно најчесто од етнички хетерогамните бракови склопуваат брачна врска кај овие етнички групи.

Веќе укажавме дека досегашните истражувања покажаа дека меѓу етничките групи постои различна брачна стабилност.⁸³ За најбројните групи во Македонија (Македонци, Албанци, Турци) истакнато е дека се групи каде што постои значајна брачна стабилност. Меѓутоа кај етнички мешовитите бракови се покажа дека стапката на разводи е нешто повисока отколку етнички хомогамните бракови и кај овие групи. Како да се објасни поголемата нестабилност кај овие бра-

⁸²⁾ Погледај за ова во трудот на Б. Петроска: *Etnički mješoviti brakovi u SRM, Žena, Zagreb, Br.6, 1972*. Посебно тоа го покажуваат податоците од табелата. Просечен број склопени бракови према народноста на сопрузите од 1956 – 1967

народност на жената

народност на мажот	вк.	макед.	албан.	турци	срби	роми	други
вкупно	12869	8472	1768	868	726	190	869
македонска	8754	8137	11	7	412	2	185
албанска	1869	10	1649	97	22	3	88
турска	951	12	96	789	13	9	40
српска	681	248	3	1	207	1	26
ромска	196	2	6	9	2	174	3
други	613	63	3	3	16	1	527

⁸³⁾ Исто таму стр.113

кови, односно да ли само хетерогеноста е главна причина? Со сигурност може да се тврди дека на повисоката стапка на разводи кај мешаните бракови, влијаат и други фактори, како што се занимањето, местото на живеење и сл. На разводот како што спомнавме и досега не делува само еден услов, туку најчесто се работи за комплекс на бројни фактори, кои можат да имаат различен интензитет на делување дури и различни насоки. Секако посебно кај браковите уште еднаш да ја истакнеме емотивната компонента како фактор којшто најчесто е недоловлив за објективни испитувања, а како фактор присутна во секој брак. Таа може да ги поништи сите поволни делувања на други фактори на стабилноста на бракот, но и да ги парализира оние фактори кои на бракот влијаат неповолно.

Ова што го констатиравме воопштено може да се констатира и за македонската состојба. Имено во Македонија Македонците најмногу склопуваат бракови со Македонки (етничка хомогамија), но и се разведуваат најчесто со Македонки. Од другите групи најчесто се разведуваат со припаднички што званичната статистика ги води како други народности (оние што не припаѓаат на албанската, турската и ромската група) а вероватно на групите со кои имаат пошироко заедничко етничко потекло (србинки, хрватки, црногорки, словенки и сл.).

Некои автори поголемата нестабилност на етнички хетерогените бракови ја објаснуваат како последица на општествените карактеристики, како што се нивото на образование, местото на живеење, професијата, имањето или немањето деца и сл., а помалку на етнокултурните особености. Јас сметам дека токму тие особености делуваат посилно, зошто другите се распределени како и кај другата популација. Дури според некои сознанија кај мешовитите бракови по-

веќе е изразена емотивната компонента и на тој начин тие би требале да бидат постабилни. Меѓутоа вероватно токму заради делувањето на културните разлики тие бракови се нешто понестабилни. Дури нестабилноста би била можеби и поголема кога во Македонија не би имало значајно поголеми остатоци од традиционалниот тип на семејство за кое беше карактеристична поголема стабилност и тоа кај сите доминантни етнички групи. Освен тоа како што истакнавме и кога постои хетерогамија, таа најчесто е во рамките на истиот религиски оквир. Треба исто така да се истакне и една специфичност. Имено Албанците имаат релативно ниска хетерогамија, но заради нешто поголемиот процент машка популација мораат да се женат и со жени од други националности, но најчесто од истиот традициски и културен круг. Меѓутоа, и покрај тоа мешаните бракови се пет пати понестабилни од хомогените бракови. Тоа е уште еден доказ дека етничките особености играат главна улога, особено кај оние бракови кои се и национално, но и верски хетерогамни. Познати се карактеристиките на албанската популација кај нас. Тие се процентуално со пониско образование, вработени околу земјоделието, со голем број деца. Заради влијанието на исламската култура жената има посебен третман, најчесто е изолирана од општествените активности и од другите луѓе. Мешаните бракови што ги склопуват (најчесто со жени од друг културен круг) заради културните разлики почесто се нестабилни. Тука не помагаат ни другите фактори кои имаат стабилизирачко влијание. Албанките пак најчесто склопуваат бракови во рамките на својата етничка група, ретките хетерогамни бракови на албанките се во рамките на истиот културен круг (најчесто со турците).

За најбројните етнички групи во Македонија заедничка карактеристика е што имаат релативно мала стапка на етнички мешовити бракови, а освен тоа пак постои и поголема нестабилност на хетерогените бракови. Претпоставуваме дека покрај неетничките особини како фактор за зголемена нестабилност влијаат и етнокултурните разлики, посебно кај браковите кои што се склучени меѓу припадници на различни културни кругови.

6. Степенот на образованието и разводот на бракот

Во досегашните истражувања на разводот на бракот се покажа дека степенот на образование игра значајна улога за неговата стабилност. Посебно е укажано на правилноста на врските помеѓу одредени степени на образование и нивното влијание на стабилноста на брачната заедница. Со други зборови кажано постои позитивна корелација помеѓу степенот на образование и зачестеноста на разводите, односно постојат специфични стапки на развод кај одредени групи на образование. Така досега е констатирано⁸⁴ дека и мажите и жените со најниски образовни квалификации, кои во минатото имаа многу ниски стапки на развод, доста брзо се зголемува. Од друга страна кај лицата со високи образовни квалификации, каде стапките беа високи, постепено се стабилизирани, а се во пораст кај другите образовни групи.

Ваквата состојба, која и натаму се репродуцираше, беше последица пред се на релативно брзиот темпо на урбанизација, што доведе голем број селско население, со напуштањето на селата

⁸⁴) Milić V.: Sklapanje i razvod braka prema školskoj spremi, Sociologija, broj 1, Beograd 1959 god.

да ги напушта постепено и традиционалните етичко–културни сфаќања за бракот и за разводите на бракот, кои пак пообразованите го направиле порано. Како додатен отежнувачки фактор кај категоријата со пониски образовни квалификации се појавува и релативно полошата материјална положба, што кај тие слоеви ќе претставува дополнителен фактор на дестабилизација. Во секој случај несомнен е фактот дека постои различита зачестеност на разводи кај поедини образовни групи во однос на учеството на тие групи во вкупната популација, тенденција што е присутна и денеска, без оглед на факторите што ја условуваат.

Бидејќи податоците за склопувањето и разводот на бракот за Република Македонија беа презентирани порано, овдека ќе се задржиме само на анализа на резултатите добиени од нашето истражување. Најпрво ќе ги погледаме резултатите од разведени бракови спрема образованието.

Табела бр. 16

Разведени бракови според образованието и полот

	М	Ж	ВК
1. без образ.	1 (0,9%)	7 (6,0%)	8 (3,5%)
2. 4 до 7 одд	3 (2,6%)	6 (5,2%)	9 (3,9%)
3. заврши 8 одд.	29 (25,4%)	32 (27,6%)	61 (26,5%)
4. уч за КВ и ВКВ	15 (13,2%)	4 (3,4%)	19 (8,3%)
5. гимн. и др. ср. уч.	44 (38,6%)	50 (43,1%)	94 (40,9%)
6. вишо образ.	7 (6,1%)	7 (6,0%)	14 (6,1%)
7. високо образ.	15 (13,2%)	10 (8,6%)	25 (10,9%)

Од претходната табела евидентно е дека процентот на разводот за двата пола расте напоредно со образованието (оние кои завршиле гимназија го земаме за еквивалентно на оние кои завршиле образование за КВ или ВКВ) се до вишото, односно високото образование. Ваквата состојба се појавува и кај мажите и кај жените, но и кај вкупните резултати. Најмал процент на разведени има кај лицата без образование од машки пол (0,9%), додека за истата категорија образование жени, сликата е малку поинаква. Таму најмал е процентот на развод кај жените со завршено 4 до 7 одделение и кај оние кои завршиле вишо образование. Процентот на разведени жени без образование е шест пати поголем од оној на мажите, но и бројот на жените кои се без образование е значајно поголем од оној на мажите. Најголем скок во порастот на разведените бракови доаѓа кај групата лица кои завршиле осмо одделение и оние кои завршиле средно образование. Тука без малку оние со средно скоро двапати повеќе учествуваат во разводите од оние кои завршиле само основно образование.

Несомнено дека објаснувањето на различната стабилност на браковите кај различните образовни групи претставува посебен социјално-психолошки проблем. Досегашните воопштени претпоставки, како што веќе ја истакнавме најчестата, дека пообразованите слоеви побргу ги напуштаат традиционалните погледи на бракот, засега им недостига попрецизна емпириска верификација. Овде се прави обид тоа да се провери преку резултатите од ова истражување. Имено сакав да утврдам дали постои разлика во ставовите спрема разводите на бракот според образованието

Табела 17

Ставовите за разводот според образованието

	без образование	4 - 7 одделение	завршено 8 одделение	КВ или ВКВ	гимн. или др. средно образов.	вишо образование	високо образование	вкупно
1. ги одобрувам	2 0,9%	2 0,9%	17 7,4%	11 4,8%	32 13,9%	6 2,6%	9 3,9%	79 34,3%
2. ги одобрувам во искл. случаи	5 2,2%	5 2,2%	30 13,0%	6 2,6%	56 24,3%	5 2,2%	15 6,5%	122 53,0%
3. не ги одобрувам	1 0,4%	2 0,9%	14 6,1%	2 0,9%	6 2,6%	3 1,3%	1 0,4%	29 12,6%
вкупно	8 3,5%	9 3,9%	61 26,5%	19 8,3%	94 40,9%	14 6,1%	25 10,9%	230 100%

На основа на податоците на горната табела би можело да се заклучи дека кај вкупната популација се настанати значителни промени во ставовите кон разводот за еден релативно краток временски период. Имено процентот на оние кои никако не ги одобруваат разводите на браковите е само 12,6%. Само пред неколку децении ретко можело да се сретне само по некој човек кој нив би ги одобрил. Тие претставувале лек за некоја неподнослива брачна ситуација или се разведувале поради некоја многу значајна причина. Меѓутоа, според моја оценка поиндикативна е другата бројка, онаа која се однесува на тоа во какви ситуации разводот се одобрува. Повеќе од една половина (53,0) сметаат дека разводот треба да се дозволи само во исклучителни ситуации, додека оние кои ги одобруваат без да биде тоа условено од нешто посебно е околу една третина. Тоа сепак е сигурен индикатор дека разводите за нашите граѓани повеќе не претставуваат табу тема и ја вбројуваат во нормалните појави.

Сепак нас во оваа ситуација повеќе не интересира дали образованието има влијание на ставовите за разводот. Основниот заклучок до кој се доаѓа врз основа анализата на горните податоци е дека образованието има несомнено влијание. Би можело генерално да се заклучи дека оние лица со повисоко образование поблагонаклоно се однесуваат спрема разводите. Колку образованието е помало и односот е понегативен. Тоа индиректно може да значи и дека образованието на сопругниците се наоѓа во врска со стабилноста на бракот, токму и заради тоа што оние со повисоко образование полесно се одлучуваат да ја прекинат брачната врска, дури и кога не се исцрпени сите можности бракот да се зачува. Во таа смисла ќе истакнам само неколку показатели. Од оние кои имаат завршено до осмо одделение разводите ги одобруваат до една четвртина (24,8%), а не ги одобруваат исто така скоро една четвртина. Ситуацијата кај оние со високо образование е поинаква. Таму 37,5% ги одобруваат, а никако не ги одобруваат помалу од 10%. Ова, да истакнеме уште еднаш покажува дека оние со повисоко образование имаат помодерно сфаќање за бракот воопшто, па и за разводите на бракот, односно кај лицата со повисоко образование разводите на бракот се почеста појава.

Во врска со влијанието на образованието на стапката на разводи потребно е да се наведат уште некои согледувања. Релативно демократскиот систем на образование што беше воспоставен во нашата земја, доведе до значително покачување на просечното образование кај нашите граѓани и тоа што е посебно значајно кај двата пола. Тоа доведе до појава брачни врски да се воспоставуваат меѓу лица со слично образование, односно да се склучуваат се повеќе образовно хомогени бракови. Тоа донекаде имаше позитивно влијание

затоа што бракови склучени меѓу лица од оддалечени образовни групи се покажаа како помалку стабилни. Објаснување на таа појава е релативно едноставно. Колку образовните и со тоа и општите културни разлики се поголеми, потребно е знатно поголемо меѓусебно прилагодување, што е предуслов за брачна стабилизација. Но тоа прилагодување во такви ситуации оди потешко, што ја зголемува опасноста бракот да заврши со неуспех.

Покрај релативната изедначеност во поглед на образованието и склопување на вообичаени брачни комбинации, бракови со големи образовни разлики (разлики од неколку образовни групи) не се склучуваат (или сосема ретко) и од други причини. Имено таквите бракови не ги прифаќа непосредната околина, сметајќи дека на тој начин се нарушени одредени системи на вредности и одредени стандарди на однесување во однос на оние кои се сметаат за нормални при изборот на брачниот другар. Точно тоа пак, од друга страна, може да допринесе тие бракови и да не се одржат, со што нивното пропаѓање би било доказ за ставовите на одредена средина дека се нарушени нормите и за тоа треба да се внимава кога се склопува бракот. Дали поради ставовите на средината, или пак заради се поголемата изедначеност според образованието факт е дека веќе во голема мерка преовладуваат бракови каде двата брачни другари имаат исто образование или разликата не изнесува повеќе од една група (на пр. факултетски образован сопруг – а сопругата со средна школа). Таквите брачни комбинации (образовно хомогени) се постабилни од хетерогените, што има за последица и кај оние со повисоко образование да се постабилни, отколку кога би се склучувале меѓу лица со големи разлики во образованието. Меѓутоа и кога се склучуваат бракови во кои постојат об-

разовни разлики, обично жените се со пониско образование. Тоа за нив значи дека преку бракот ја промениле социјалната положба на вертикалната скала во општеството, што ќе се обидат преку бракот и да ја зачуваат.

Иако е констатирано дека образованието (а тоа се покажа и од анализата на податоците) игра значајна улога на стабилност на брачната заедница, а со тоа има влијание и на стапката на разводи на бракот, сепак треба да се биде внимателен при донесувањето заклучоци, зошто како што веќе истакнавме на овој феномен делуваат бројни механизми и фактори, со различен интензитет и насока, а на оваа општествена појава не е занемарливо, иако тешко мерливо влијанието од психичка природа.

VI.3. Психосоцијални детерминанти на разводите на бракот

Покрај досега анализираните фактори кои влијаат дестабилизирачки на бракот и на овој или оној начин водат кон брачна дисолуција, неодминливо се наметнува потребата од анализа на социо-психолошките фактори и нивното влијание во спомнатата насока.

Во таа смисла најпрво треба да се истакнат промените што ги претрпе бракот во својот историски развој. Во светски рамки, па и во нашата земја се одвиваше некаде побрза, некаде побавна трансформација на доминантните форми на брак и семејство и на семејната организација воопшто од патријархален тип кон оној кој во современата литература се нарекува современо, демократско, егалитарно и слично семејство. Како пропратна појава на таа трансформација се појави пораст на бројот на разводи во сите цивилизирани земји. Значи процесот на трансформација беше следен од процеси на дезинтеграција, што подразбира такви промени, условени од различни економски, социјални и слични фактори, до одредени пореметувања и нејзино расчленување, а често и до распаѓање и процеси на дезорганизација, каде биолошката група се разбива на своите елементи, повторно под влијание на разни фактори, меѓу кои особено место има индивидуализмот. Значи разводот беше последица на тие процеси од кои што

беше зафатено семејството, зошто со разводот не се распаѓа само бракот, туку и семејството.

Покрај спомнатите процеси да се истакне дека друга карактеристика на современото семејство е неговата малудетност. Тоа претставува сериозна опасност за нормална биолошка репродукција. Ако се земе предвид фактот дека често родителите и кога постојат сериозни причини не се разведуваат заради љубовта кон децата, тогаш помалудетноста ќе претставува послаба бариера за развод.

Освен тоа настанаа значајни промени во односите меѓу половите кои битно влијаат на промена на општата емоционална атмосфера во семејството и доведоа до низа проблеми во односите меѓу брачните другари. Иако во основа прихvatливи и оправдани напорите на жената за афирмирање на сопствената личност и нејзино вклучување во сите сфери од општествениот живот (во кој долго беше изолирана), но и во приватната сфера (емоционалниот и сексуалниот) често не се разбрани на вистинскиот начин и донесува низа проблеми на брачната заедница. Во нашата земја која беше долго време под силно влијание на патријархалната традиционална идеологија, според која половите не се третираат рамноправно, нормално е да се очекува мажите потешко да се прилагодуваат на новата ситуација во семејството. Иако жените очекуваат мажите да ги усогласат своите однесувања со новата ситуација, тоа често не се случува, што кај жените создава незадоволство и конфликт, а често води и до развод. Нетреба посебно да се докажува дека интерперсоналните односи, кои сопрузите ги практикуваат, ги детерминираат и низа други односи како што се дали се задоволни со партнерот и со животот воопшто, какви ќе

им бидат односите со децата, па се дотоа дали бракот ќе се одржи или ќе се разведе.

Би требало да ги истакнеме и сознанијата до кои дошле некои автори дека до конфликти во интерперсоналните односи доаѓа и околу борбата за лидерство во семејството.⁸⁵ Познато е дека во патријархалното семејство несомнен лидер и со особена моќ, која најчесто извираше и од неговата економска положба, беше мажот. Но со промената на материјалната положба на жената и нејзината економска независност, започнува процес на преобразба на улогите и борба околу семејниот авторитет, односно борба за лидерство и моќ. Во нашето општество сеуште не се избришани предрасудите спрема жената. Мажот почесто беше вработен, земаше поголема плата, уживаше поголем углед, заземаше најголем број раководни места и сл. Тоа му даваше можност за особен авторитет и лидерство. Со подобрување на општествената положба на жената и се поголемата рамноправност на половите, во се, па и во семејниот живот, во повеќе бракови тоа партнерите не можеа да го прифатат, туку и натаму сакаа да се задржи стариот систем на извесна доминација која постоела порано, особено партнерите од машкиот пол. Меѓутоа повеќе не може да се одржи систем на односи во кој едниот партнер ќе се чувствува нерамноправен, дури и искористуван. Едниот да ги вложува сите свои духовни и физички способности за обавување на неопходните работи во семејството, а едниот да се чувствува како гостин. Тоа често резултира со недоразбирање и конфликти, зошто тешко е да се разбере и понатаму да се одржува традиционалната поделба на трудот во рамките на се-

⁸⁵⁾ Antik M.: *Nehumani odnosi u braku*, Sociologija 4, Beograd, 1983 g. исто така и Дорно, сп. труд, стр.61

мејството. Посебно кога на жената всушност и доаѓа да има две работни времиња. Едното да ги обави своите работни обврски на работното место и уште едно, околу секојдневните работи во семејството. Ситуацијата во која сопругата се чувствува нерамноправна постои, во се поголем број на бракови. Протестите на индивидуален и на колективен план (феминистичките движења) доведоа жената се повеќе да бара изедначување во обавувањето на домашните работи, а решението да го бара во промена на меѓусопружничките односи и ставови. Ако брачниот партнер не е подготвен за такви „попусти“ настануваат сериозни конфликти.

За разлика од минатото кога изборот на брачниот другар не му припаѓаше на брачните партнери, туку му беше наметнат, кај современиот човек ситуацијата е изменета, така што во најголемиот број на случаи изборот го врши самиот. Меѓутоа, тоа пак има за последица тој самиот да ги снесува и последиците за погрешниот избор. Може да се случи очекувањата на сопругот да не се реализираат, односно бракот да не ги оствари своите очекувања. Тогаш настанува пораст на разводите. Заради тоа кај современите бракови причините од емотивна природа, интелектуално и полово несогласување добиваат посебно значење и тие се побројни во најголемиот број на развиени земји. Тоа значи дека од порано познатите, да ги наречеме класични причини за развод на бракот, кои објективно можеа да се констатираат (прељуба, неподнослив заеднички живот поради закана за живот, немањето деца, тешки навреди и сл.) имаат се помало и занемарувачко значење. Наместо нив како причини се појавуваат сложени состојби од психичка и полова неускладеност. Така на пример поранешната причина прељуба, се појавува во модифицирана форма. Имено

заради полова несогласност меѓу партнерите таа може да биде присутна, но не директно како бракоразводна причина, туку како несогласност во карактерите, нетрпеливост, непријателство и сл.

Меѓу социо-психолошките фактори кои влијаат на стапката на разводи на бракот секако свое влијание имаат и годините во кои се стапува во брак, односно брачната зрелост, образовната хомогамија и хетерогамија, мотивите од кои се влегло во брачната заедница, присуството на неврози и други психички пореметувања и сл. Последниов вид причини посебно доаѓа до израз во градовите заради темпото на живот и неможноста на нервниот систем на нив да се прилагоди. Тоа има за последица чести расправи, кавги во бракот, кои често завршуваат со развод.

1. Зрелоста за стапување во брак

Според досегашните сознанија како еден од основните услови за успешен и перспективен брак е зрелоста на брачните партнери. Под зрелост се подразбира одреден степен на физиолошка, интелектуална и емоционална развиеност. Овие конституенти на личноста не се развиваат паралелно. Прво се постигнува физичка зрелост, потоа интелектуална и на крај емоционална зрелост. Во минатото, во услови на доминација на семејства од патријархален тип, за зрелоста за стапување во брак одлучувал таткото или старешината на заедницата (онаму каде постоеле). Тогаш и не се водело сметка за вистинската зрелост, туку потребата од работна сила наметнувала често да се склучуваат рани бракови. Денеска остатоци од такви односи има повеќе на село и таму се пораспространети бракови меѓу лица коишто

не ја достигнале потребната возраст за стапување во брак. Момчињата се женат пред да отидат во војска, а жената треба да го замени како работна сила во куќата. Надзор над невестата вршат домашните, а мотивот за склучување на таквите бракови очигледно се од економска природа. Рани бракови постојат и во урбаните подрачја, но тие се поретки. За нас тие бракови се од значење, оти се покажува дека се понестабилни од другите, односно кај нив разводите се почести. Тоа најчесто од причина што кај нив не се постигнати сите важни услови за брачна хармонија. Најчесто е присутен само емоционалниот елемент, но тој без другите значајни услови не може заедницата да ја направи стабилна и хармонична.

Потребно е да се истакне дека и законодавецот пропишува одредена брачна зрелост која треба да се стекне, како би можеле лицата од обата пола да склопат брак. Таа граница кај нас изнесува за двата пола 18 години, со што не е исклучена можноста во брак да стапат и лица под таа возраст, но само во определени околности и ако постојат причини кои треба да ги оцени овластен државен орган. Според нашиот законодавец навршените осумнаесет години се некоја граница кога лицата се ментално и душевно зрели за склопување на брак.

Во други земји зависно од традицијата на оделни етнички групи се сретнуваат различни возрасти кои ја одредуваат границата на зрелоста. Според Шеријатот границата е 15 г., во други земји е 17, а најчесто 18 год,⁸⁶ но се сретнуваат и земји каде владее католичкото канонско право, зрелоста да се постигнува со 14 год за жените

⁸⁶⁾ Хаџи Василев М.: Брачна зрелост и малолетство како брачна пречка, Правен факултет, Скопје, 1970 г.

и 16 за мажите. Кај нас брачната зрелост е изедначена со годините кога се постигнува деловна способност, еднакво и за машките и за женските лица, односно кога се здобиваат со одредена психичка зрелост и телесна способност самостојно да се вклучат во општествениот живот, па и да склопат брак.

Меѓутоа на нашиве простори присутна била и поинаква практика. Имено имало случаи жената да биде постара од мажот, што се објаснува со потребата од работна сила, да се добие возрасна работничка. Но обичајното право ги лимитирало и горните граници. Најчесто горни граници за стапување во брак биле 20 – 25 г. за мажите и 20 г. за девојките. Во цела Македонија се почитувала таквата практика. Целибатот бил осудуван од јавното мнение особено кај девојките кои ќе ја стасале брачната возраст и не стапиле во брак. Нив ги исмејувале и се подбивале со погрдни имиња.

Интересно е да се истакне уште и тоа дека во Македонија се почитувало склопување на брак според старешинство – возраст. Непочитување на тоа правило се сметало за грев и срам за семејството. Кога ќе се случело помал брат или сестра да избрза тој можело да биде презрен, затоа што јавното мнение ќе сметало дека постариот има некои скриени мани. За да се жени помладиот, требало да побара согласност од постарите членови на семејството и од постариот брат и да плати одредена компензација. За синовите можело да се допушти одредено прекршување на обичајот, но за ќерките скоро никогаш. Ако помладата се омажела (како бегалка најчесто) тоа било без дозвола и благослов од родителите, а имало и други негативни последици.

Стапувањето во брак на порана возраст крие во себе опасност брачната заедница да не може да одговори на своите цели. Најчесто младите економски не се обезбедени, зависат од родителите и таквата состојба создава значајни проблеми. Заради тоа ваквите бракови се нестабилни. Додатен елемент би можел да биде уште тој што значителен број од нив се склучени поради бременост на девојката. Тоа значи дека постоела одредена принуда да стапат во брак и можеби партнерот и не би бил најпогодната личност со кој би стапиле во брак. Освен тоа кај нив има малку време да се прилагодат еден на друг и подобро да ги запознаат своите карактеристики, да си ги истакнат еден на друг своите барања од бракот, пред да ги преземат обврските и грижата околу децата. Како резултат на ова не е чудно што во првите години од бракот бројот на разводи кај оние што се венчале помлади од 20 години е поголем од оние кои се венчале подоцна. Значи ако се венчаат помлади поголеми се шансите за развод. Секако тоа не значи дека ваквите бракови не можат да успеат. Со одредена помош на родителите, социјалните установи и слично тие успеваат, иако се сретнуваат сразмерно со поголеми тешкотии.

Во колкава мерка општите правилности за староста на брачните другари, односно возраста при стапувањето во брак се потврдуваат во нашата Република? Да ли раните бракови се по правило неуспешни односно што е поголема возраста при стапување во брак тој да биде поуспешен? Најпрво треба да се констатира дека границата на просечната старост како кај мажите, така и кај жените при стапувањето во брак расте. Според статистичките податоци на РСЗ и мажите и жените во најголем процент стапуваат во брак меѓу 20 и 24 година, со таа разлика што под дваесетата година бројот на жени што

влегле во брак е повеќе од шет пати поголем од бројот на мажи. Така на пример во периодот меѓу 1985 – 89 година на возраст од 15–19 години стапиле 3874 мажи и 22.643 жени. Значајно е уште и тоа дека повеќе од една четвртина од склопените бракови кај жените биле помлади од 20 години, додека кај мажите тоа било случај со секој дваесетти младожениец. По години тоа учество на половите изгледа вака: во 1985 година биле склопени 16335 бракови во кои влегле 4510 жени помлади од 20 години или 27,6% и 802 или 4,9% мажи, во 1986 во 16326 бракови склопени, влегле жени помлади од 20 г. 4466 или 27,35% и 798 мажи или 4,8%, во 1987 се склопени 16799 во кои влегле 4690 жени помлади од 20 г. или 27,91% и 4,9% мажи, во 1988 во 16380 бракови влегле 4627 жени помлади од 20 г. или 28,2% и 786 или 4,79% мажи и во 1989 година се склучиле 15842 брака во кои влегле жени помлади од 20 г 4350 или 27,42% и 660 мажи или 4,15%. Во сите овие години најголем процент бракови според возраста се склопени помеѓу 20 и 24 г., а доста е високо учеството и на лица меѓу 25 и 29 години. Но кај оваа возрасна група значајно е поголемо учеството на мажите отколку на жените. Бројот на бракови склопени од мажи и жени постари од 30 години е помал иако не и потполно занемарлив. Дури тој кај мажите е сеуште висок, а значајно намалување се појавува после 35 година.

Што се однесува до разведените бракови во споменатиов период и учеството на мажи и жени помлади од 20 години е следен: во 1985 год. имало 817 разводи од кои мажи помлади од 20 години 9 (1,1%) а жени 36 (4,3%), во 1986 имало 1117 разводи од кои имало 3 мажи помлади од 20 г или 0,3%. а жени 52 (5,1%), во 1987 г. 811 разводи од кои мажи помлади од 20 г. 7 (0,8%) а жени 32 (3,9) во 1988

861 разведен брак од кои учеството на мажи помлади од 20 г. е 3 (0,3%) а кај жените 34 (3,9%) и во 1989 год, се разведени 951 брак а учеството на мажи помлади од 20 г. е 3 (0,3%) а кај жените 43 или 4,5%. Како што се гледа разводите на рани бракови стагнираат. Ако го земеме предвид фактот дека бројот на разводи во кои мажот е помлад од 20 години се намалува (од 1,1% до 0,3%, додека кај жените бројката е сеуште значајна, тоа покажува дека жените се почеста жртва на раните бракови, односно почесто непромислено влетуваат во брак и почесто се разведуваат. Во 1985⁸⁷ година разведени бракови на мажите од 20 до 24 год. има 108 (13,2%), а кај жените 219 (26,8%), мажи од 25 – 29 год. 232 (28,3%), кај жените 204 (25,0%), од 30 до 34 г. кај мажите 195 (23,8%), кај жените 161 (19,7%), над 35 години кај мажите 272 или 33,2% а кај жените 197 (24,1%). Од овие податоци, а слични се и за другите години може да се констатираат неколку работи. Најпрво дека не се критични за развод само првите години од бракот, туку и зрелите години можат да претставуваат години на сериозна криза, особено за мажите, бидејќи една третина од мажите се разведуваат во тој период. За жените констатиравме дека порано се мажат, но и порано се разведуваат. Секако треба да се додаде и вообичаената практика кај нас жената да биде помлада од мажот. Но во секој случај од податоците произлегува дека жените просечно се разведуваат помлади од мажите. Дали на тоа влијае, тоа што го тврдат некои стручњаци, дека девојките се нешто порано физички созреани и спремни за брак, ние во оваа прилика не можеме да тврдиме, ниту колкаво е пак тоа влијание, та женските порано влегуваат во брак. Но секако држи

⁸⁷⁾ Податоците се земени од Стат. год. на Р. Македонија за 1990 г.

констатацијата дека за успешен брак не е доволна само физичка созреаност, туку психолошка, емотивна па да речеме и општествена созреаност да би се одговорило на сите барања и одговорности кои ги наметнува бракот.

Според промените што настануваат во општествениот живот реално е да се очекува дека младите подоцна ќе склучуваат брак, главно заради продолженото школување и тешкотиите околу вработувањето. Тоа ја одложува нивната економска самостојност и обезбедувањето неопходни средства за самостоен живот. Оние пак што нема да ја дочекаат полната зрелост ризикуваат со женењето да бидат потполно економски зависни од родителите, но со тоа ја немаат и другата самостојност и одговорност во бракот, а видовме дека тоа имаше негативни реперкусии на односите во брачната заедница. Но во секој случај стапката на разводи опаѓа кога расте возраста на партнерите.⁸⁸ Мажите оженети во 21 г. се разведуваат шест пати почесто од оние мажи оженети во 31 и подоцна. Зрелата возраст за влегување во брак е поповолна за среќен живот, пред се и затоа што не се влегува непромислено во бракот. Може да се претпостави дека со повисоко образование ќе пораснат и аспирациите и очекувањата од бракот, та можно е поволноста од повисока возраст на таков начин да влијае во обратна насока. Денешните зголемени стапки на бракоразводи некои ги објаснуваат токму на таа основа дека се зголемени барањата на поединци во поглед на брачниот живот, но и како израз на поголеми тешкотии во брачното прилагодување.

⁸⁸⁾ Супек Р.: Избор брачног друга, РАД, Београд, 1958 г.

И според резултатите од нашето истражување се покажува дека возраста игра значајна улога на стапката односно бројот на разводи.

Табела бр.18

	М	Ж	ВК
1. Од 15 – 19 г.	11 (9,6%)	42 (36,2%)	53 (23%)
2. 20 – 24 г.	56 (49,1%)	53 (45,7%)	109 (47,4%)
3. 25 – 29 г.	38 (33,3%)	14 (12,1%)	52 (22,6%)
4. над 30 г.	9 (7,9%)	7 (6,0%)	16 (7,0%)

Според податоците од табелата бр.(16) евидентно е дека разводите кај оние што стапиле во брак на помала возраст се побројни. Особено паѓа во очи високиот процент на разводи кај жените кои стапиле во брак до 19 г. возраст (36,2%), односно скоро четири пати повеќе од мажите (9.6%). Освен тоа мошне е голема и бројката на разводи кај другата возрасна категорија (од 20 –24). Кај оваа возрасна група учеството на припадниците од машки пол е нешто поголемо, а разликата кај следната возрасна категорија е уште поголема, во корист на мажите (33,3:12,1). Оваа разлика вероватно може да се објасни со фактот што жените порано влегуваат во брак отколку мажите, односно мажите се женат на поголема возраст. Интересни се исказите на испитаниците која возраст самите ја сметаат за најпогодна за склучување на брак. Скоро сите изјавуваат дека би била подобра некоја повисока возраст отколку што самите стапиле во брак.

Табела бр. 19

Која возраст ја сметате како најпогодна за стапување во брак?

	М	Ж	ВК
1. 18 – 20 г	4 (3.5%)	22 (19.0%)	26 (11.3%)
2. 21 – 23	11 (9.6%)	32 (27.6%)	43 (18.7%)
3. 24 – 26	64 (56.1%)	55 (47.4%)	119 (51.7%)
4. 27 – 30	32 (28.1%)	7 (6.0%)	39 (17.0%)
5. повеќе од 30	3 (2.6%)	–	3 (1.3%)

Според резултатите од табелата 17 во која се изнесени ставовите на нашите испитаници за тоа која возраст тие ја сметаат како најпогодна за стапување во брак се покажува дека за припадниците од двата пола најприфатлива е возраста од 24 до 26 години. За неа се изјасниле 56,1% од мажите и 45,4% од жените. Може да се забележи една правилност. Мажите по правило сметаат и се изјаснуваат дека брак треба да се склучи на поголема возраст (барем за три години) од жените. Од ставовите кај жените посебно е интересен податокот што скоро една петтина се изјасниле дека најпогодна возраст е од 18 до 20 години. Како е можно да се објасни ваков став (скоро четири пати поголем процент отколку кај мажите)? Според моја оценка се работи за со традицијата вкоренети ставови дека 18 години се доволна и најповолна возраст за мажење и дека женските деца не мора да стекнуваат највисоко образование, зошто инаку ако имаат амбиции да се стекнат со највисоко образование, тогаш спомнатата возраст е многу ниска. Интересно е и тоа дека скоро да нема ставови дека за жените е погодна возраст поголема од 26 години. Таа возраст се сов-

паѓа со традиционалните стојалишта дека девојките треба да се омажат до таа возраст, а после ги третираат како уседелици.

Табела 18

Најпогодни години за стапување во брак според возраста

	15 - 19	20 - 24	25 - 29	30 - 34	35 - 39	40 - 44	45 - 49	50 и пов.
1. 18 - 20	2 0,9%	7 3,0%	8 3,5%	3 1,3%	3 1,3%	3 1,3%		
2.. 21 - 23	1 0,4%	8 3,5%	11 4,8%	8 3,5%	8 3,5%	4 1,7%	3 1,3%	
3. 24 - 26		10 4,3%	26 11,3%	33 14,3%	31 13,5%	15 6,5%	4 1,7%	
4. 27 - 30			11 4,8%	14 6,1%	7 3,0%	5 2,2%		2 0,9%
5. над 30 г					1 0,4%		1 0,4%	1 0,4%

Интересно ќе биде да ги погледаме резултатите која возраст за влегување во брак ја сметаат како најпогодна испитаниците од различна возраст. Испитаниците од најмладата возрасна категорија сметаат дека најпогодно време е од 18 до 23 година. Кај другите возрасти доаѓа до поместување кон повисока возраст, така што испитаниците од 20 до 24 години сметаат дека најпогодна возраст е 24 до 26 год. Исти резултати се забележуваат, најголем процент се изјасниле дека најпогодна возраст за влегување во брак е 24 до 26 година и кај другите возрасни категории. Дали и во нашата република ќе се рашири тенденцијата што е присутна во високо развиените земји раните бракови да пораснат со сигурност не може да се тврди, но фактот што најмладите сметаат дека до 20 година е најпогодно да се стапи во брак кон тоа упатува. За поискусните се чини дека е нормално да

сметаат дека е подобро да се стапи во брак на поголема возраст, сметајќи дека е подобро да се остварат одредени претпоставки како бракот би бил стабилна и хармонична заедница. Поголемата возраст овозможува стекнување повисоко образование, можност за вработување и сл. Луѓето од поголема возраст дошле до сознание дека за успешност во бракот меѓу другото се неопходни и такви претпоставки, исто така како што можеле емпириски да констатираат дека браковите склопени на поголема возраст, меѓу посозреани партнери имат поголема перспектива.

Сметаме дека е значајно да се погледа уште влијанието на образованието на ставовите кое време е најпогодно за склучување на брак. Познато е дека за да се стекне одредено образование е неопходно одредена возраст, а дури и тоа дека самото образование ќе влијае на ставовите. Во табелата 19 се наоѓаат податоци за ставовите кое време го сметаат за најпогодно за склопување брачна врска спрема образованието.

Табела 21

Најпогодни години за склучување брак според образованието

	без образов.	4-7 одд.	8 одд.	уч. за КВ и ВКВ	сред. образ. гимназија	вишо образовани е	високо образовани е
1. 18 - 20	5 2,2%	2 0,9%	13 5,7%		5 2,2%	1 0,4%	
2. 21 - 23	1 0,4%	3 1,3%	13 5,7%	4 1,7%	17 7,4%	2 0,9%	3 1,3%
3. 24 - 26	2 0,9%	3 1,3%	32 13,9%	11 4,8%	55 23,9%	5 2,2%	11 4,8%
4. 27 - 30		1 0,4%	2 0,9%	4 1,7%	15 6,5%	6 2,6%	11 4,8%
5. 30 и пов.			1 0,4%		2 0,9%		

Целта на ова истражување беше да се согледа дали постои разлика во ставовите на нашите испитаници одредена од нивното образование. Според добиените податоци е евидентно дека оние кои имаат пониско образование сметаат дека најпогодно време за брак е на помлади години, а оние кои имаат повисоко образование сметаат дека е подобро браковите да се склучуваат на поголема возраст, кога партнерите се повозрасни и позрели. Така меѓу лицата без образование најголемиот дел се определува за најраната допуштена возраст за стапување во брак од 18 до 20 години. Од лицата со пониско образование интересен е податокот дека меѓу оние кои завршиле осмо одделение најголемиот процент се определиле дека најпогодна е возраста од 24 до 26 години. Но и покрај неа тие во значаен број се определуваат за помладите дозволени години за влегување во брак. Кај лицата со највисоко образование скоро да нема определување за најмладите години кога е допуштена можноста за влегување во брак. Тие најповолни ги сметаат годините после 24, што претставува еден индикатор дека во брак може да се влезе со повисоко образование, со решени некои други егзистенцијални проблеми и сл. Тоа дава можност браковите да се постабилни.

Би било интересно да се погледнат разликите во ставовите помеѓу машките и женските по ова прашање, по местото на живеење и според некои други белези. Но тоа ќе го направиме во некоја друга прилика.

2. Должината на познавање пред стапување во брак

Во минатото не можело да стане збор за должината на познавање пред стапување во брак и на тој начин партнерите да се запознаат со своите основни ставови по најзначајните животни проблеми, запознавање на карактерот и воопшто да оценат дали ќе може да се воспостават складни меѓусебни односи. Тоа било невозможно бидејќи изборот на брачниот другар не го вршеле младите, туку нивните родители. Изборот се вршел спрема нивната оценка дали избраникот одговара на семејниот интерес од економски и социјален аспект. За емоциите на младите не се водело сметка, туку на преден план се истакнувале нивните должности. Најраширен став кај народот бил дека бракот е „брачен јарем“ за мажите, а додека за жените претставувал „носење свој крст до смртта“. Луѓето не го сметале бракот дека треба да им овозможи животни задоволства и радости, прашањето за љубов и заљубеност или воопшто не се поставувало или било многу ретко.⁸⁹ Изменетите општествени околности во голема мерка ја модифицираа ваквата практика. Поголемиот степен на човекови права и слободи во човековиот живот, па и во семејната сфера доведе прашањето за изборот на брачниот другар да биде мошне значајно прашање за идните сопружници и да се заснива на сосема други елементи во споредба со минатото. Во таа смисла нужно се наметнува потреба и од подобро меѓусебно запознавање, како уште во почетокот би се одбегнале некои несакани проблеми. Размислувајќи за стапување во брак младите не би требало денеска да се обзираат

⁸⁹⁾ Супек Р.: спомнат труд

на желбите и мислењата на околината. Бракот претставува премногу сериозен животен потфат и не би требало одлуката за тоа да му се препушта на други, туку одговорноста секој мора сам да си ја сноси. И навистина во тој поглед се направени значајни промени. Веќе спомнавме дека денеска младите подоцна стапуваат во брак, пред се заради продолженото школување, а не како порано на 16 или 18 години, туку на 25 и на повеќе години. Тоа пак е време на полна психофизичка зрелост, но и можност да се направат првите чекори кон обезбедување на услови за самостоен семеен живот. Покрај тоа девојките и момчињата имаат можност и подобро меѓусебно да се запознаат, како бракот не би претставувал добивка на лутрија, „мачка во вреќа“. Најдобро е младите да се убедени дека си одговараат еден на друг, дека конечно го пронашле човекот со кој ќе обезбедат долготрајна среќа и задоволство во животот.

Меѓутоа мора да се истакне дека досега не е утврдено колкаво треба да биде времето што е потребно за меѓусебно запознавање, како бракот би бил успешен. Во одредени ситуации можно е временската димензија многу малку да биде значајна, ако се постигнати некои други барања меѓу партнерите. Но сепак е неопходен извесен период на предбрачен стаж, период во кој партнерите подобро меѓусебно би се запознале, би ги запознале своите мани и добродетели, да не би ја одново „откривале Америка“ откако ќе стапат во брак, и на тој начин да се превенираат идните можни несогласувања и конфликти, кои често за многумина се пресудни.

Колкаво било времето од првата врска до стапувањето во брак на нашите испитаници? Дали и денеска се сретнува случаи да

се стапи во брак, без претходно да се познаваат партнерите? На овие прашања се дадени одговори во табелата 22.

Табела бр. 22

Колку долго се познавате пред да стапите во брак?

	м	ж	вк
1. не се познававме	26 (22,8%)	29 (25,0%)	55 (23,9%)
2. до 3 месеци	19 (16,7%)	23 (19,8%)	42 (18,3%)
3. до 6 месеци	15 (13,2%)	20 (17,2%)	35 (15,2%)
4. до 1 година	16 (14,0%)	13 (11,2%)	29 (12,6%)
5. 1 до 2 год	17 (14,9%)	11 (12,9%)	32 (13,2%)
6. пов. од две г.	21 (18,4%)	16 (13,8%)	37 (16,1%)

Изненадувачки се резултатите изнесени во табелата бр 22 дека и денеска значаен број сопружници стапуват во брак без претходно да се познаваат. Според резултатите од оваа табела една четвртина стапиле во брак без да се познаваат, а со тоа и да имаат увид во психофизичката и друга состојба на својот избраник. Освен тоа значаен е и бројот на лица кои се познавале сосема кратко пред стапувањето во брак. Повеќе од 61% од женските и половина од мажите се познавале до шест месеци или воопшто не се познавале. Секако не мора да биде неопходно љубовната врска да се роди уште во ученичките клупи, па да после извесен период се претвори во успешен брак, односно да поминат во предбрачен стаж 5–6 години. (Има и такви случаи кои и после толку долго познавање подоцна се разочарувале во бракот, и откриле дека не се еден за друг). Меѓутоа се чини дека подолгото познанство овозможува да ги согледаат подобро сите особини на партнерот, а не само она што во прво време ги привлело кај него. Освен тоа во бракот се појавуваат и низа нови проблеми за

решавање, кои порано во текот на познанството воопшто немало потреба за нив да се размислува. Сметам дека личниот афинитет е одлучувачки за склопување на бракот, услов без кој не може да се склучи бракот, без кој нема складен емоционален однос, без кој нема хармоничен брак. Но покрај почетниот импулс и првичната психофизичка привлечност за хармонични односи потребно е и подлабоко и посестрано запознавање, а за тоа е неопходна поголема временска дистанца во која ќе биде можно потрезвено и порационално да се согледа личноста на партнерот заедно со некои други околности во која мерка може да се очекува дека брачната врска ќе биде перспективна. Успешен и хармоничен брак не е некоја случајна судбинска среќа, како што ни нехармоничниот не е некоја случајна несреќа. Навистина случајно оние кои пред бракот не се познавале, може и да им се насмевне среќата, да сретнат партнер според своите очекувања, но таквите случаи се исклучително ретки денеска. Повеќе може да се рече дека за успешен брак е потребен длабок емоционален однос, но и реални социјални и економски елементи. Ако тие се присутни и ако партнерите се социјално и емоционално зрели личности кои ќе можат да го понесат товарот на проблемите кои ги наметнува брачната заедница, кои своите лични интереси ќе ги подредат на заедничките, се создадени услови за создавање на хармоничен брак. Секако не може да се тврди дека ќе бидат избегнати сите конфликти, но тие не би биле од таков карактер кои би ја разнишале од темел брачната заедница, туку некои од нив можат да имаат и стабилизирачки карактер.

Објективно оценување на елементите од физико-биолошка природа, интелектуалната подударност и комплементарност на темпераментот е можно само со подолготрајно познавање. Меѓутоа

како што е истакнато должината на времето не мора да биде пресудно, туку карактерот на воспоставените односи за време на познавањето. Овдека е потребно да се истакне дека должината на времето на познавање може да ја елиминира камуфлажата што поединци ја прават за кратко време, настојувајќи да се прикажат во најповолно светло. Подолгото познанство партнерите ги доведува во различни ситуации и искушенија кога мора да бидат симнати сите маски и личноста да се открие во сета своја светлина, односно да се прикаже личноста онаква каква вистински е, а не каква сака за кратко време да се прикаже. Лажниот морал по се се чини не е во интерес на брачната среќа. Значи покрај должината на познавањето од големо значење е какви односи ќе се воспостават пред бракот, дали ќе има навестувања дека можат да се воспостават релативно коректни односи, или пак недоразбирањата попримаат таков карактер, што тешко ќе биде да се очекува во перспектива нивна промена кон подобри. Какви биле предбрачните односи на нашите испитаници покажано е на табелата бр. 23.

Табела бр. 23

Како ви беа односите пред да стапите во брак?

	м	ж	вк
1. складни	51 (44,7)	48 (41,)	99 (43,0)
2. имаше повр. недоразбирања	27 (23,7)	32 (27,6)	59 (25,7)
3. често се препиравме	26 (22,8)	28 (24,1)	54 (23,9)
4. не се познававме	26 (22,8)	28 (24,1)	54 (23,9)

Можеби изненадува релативно високиот процент на испитаници кои одговориле дека односите пред бракот им биле складни

(43,0%). Меѓутоа ако се земат во обзир резултатите од претходната табела, дека тие имале релативно кратко познанство пред да стапат во брак, кога како што констатиравме постои тенденција за прикажување во најдобро светло, тогаш е јасно дека складноста била само маска, која набргу по стапувањето во брак била отфрлена и биле прикажани во вистинското светло. Практично се случило тоа што морало да се случи. Подолго време не можат да се прикриваат маните што вешто биле прикривани во периодот на првата заљубеност. Освен тоа мора да се подвлече дека ни човекот со своето однесување не е нешто трајно и непроменливо. Можни се и промени во ставовите, па она што во прво време привлекувало и му давало посебен карактер на односите, подоцна ја изгубило таквата функција. Елементот што посебно привлекувал може да нема повеќе таква привлечна сила како некогаш. Или пак во бракот и заедничкиот живот тие внесле помалку од колку што заедничкиот живот со сите проблеми што ги носи, од нив ги барал.

Внимание привлекуваат и релативно значајниот процент на испитаници (нешто повеќе од една четвртина) кои изјавиле дека имало повремени недоразбирања. Сметаме дека нивниот интензитет бил од поблага природа, та мислеле дека се нормална појава во периодот на меѓусебно усогласување и дека постепено ќе исчезнуваат. Меѓутоа дали времето било кратко посебно да се види природата на недоразбирањата, или недоволната искреност према себе и спрема партнерот, или подоцна непотврдените очекувања, во секој случај извесните најави дека недоразбирањата постојат, не се сфатени сериозно и тие подоцна со стапувањето во брак не само што не престанале, туку се продлабочиле до потполно разорување на брачната заедница. Иако кај таа група наши испитаници постоела можеби и оправдана надеж дека проб-

лемите подоцна ќе се надминат, кај една друга група наши испитаници очигледно за таква размисла не можело да стане збор. Како поинаку да се протолкува состојбата кога партнерите решиле да стапат во брак и покрај тоа што уште во предбрачниот живот честите кавги биле постојано присутни? Ако во таквите врски уште од најраниот период не се појавило нешто што ќе укажува на среќа и задоволство, тешко е да се поверува дека во подоцнешниот живот, во заедничкиот живот во кој ќе треба да се решаваат потешки и посложени проблеми, многу ќе се усреќат. Кај таквите парови љубовта не одумрела, туку напосто таа не била ни појавена. Некој чуден сплет на околности повлияел да се воспостави таквата врска, а тиа дали заради незрелоста или заради влијанието на некој друг фактор несфатиле дека нетреба да стапат во брак со тоа лице. Ако се постапи поинаку не само што не постои искреност спрема партнерот, а неискреноста кога тогаш ќе излезе на видело, туку ќе си наштетат и самите на себеси. Ако после извесен период постојат такви елементи кои на партнерот не му се допаѓаат, кога пропаѓа надежта дека ќе се поправи, прилагоди, ќе ги согледа своите недостатоци, ќе го измени своето однесување и сл., тогаш постои голема вероватност дека таквата врска ќе заврши со неуспех. Ако во предбрачната врска има чести кавги и незадоволства тогаш постои малку надеж дека ситуацијата ќе се подобри и во бракот ќе настанат такви промени што ситуацијата потполно ќе ја пресвртат кон среќа, задоволство и хармонија. Таквиот брак укажува дека непромислено се влегло во него и скоро од почетокот бил осуден на неуспех.

За една четвртина од нашите испитаници бракот бил извлекување среќка на лотарија, со очекување дека токму таа ќе ја донесе главната премија. Овој пат очигледно среќата не им се насме-

ала. Можеби при следниот избор, поучени од првиот брачен неуспех, ќе постапат поинаку.

Во секој случај може да се заклучи дека должината на познавањето пред стапување во брак претставувал значаен фактор кој подоцна може да има сериозни последици врз стабилноста на брачната заедница. Набрзина донесена одлука за стапување во брак, без сериозно да се размисли и да се запознаат добро меѓусебно во секој поглед партнерите, може да влијае негативно и да биде причина, кога ќе откријат дека по повеќе основи не си припаѓаат, да донесат одлука за развод.

По некој пат во такви бракови се влегува по наговор на родителите или некои други пријатели, а не затоа што се родила взаемна желба да се стапи во брак. Тоа е сосема погрешна одлука. Одлуката за стапување во брак треба да се донесе потполно самостојно, не потпирајќи се на ничие нислење. Секого треба да го водат сопствениот разум и чувства. Тоа произлегува од фактотот што самите партнери потоа ќе ги сносат и последиците на таквата одлука. Иако родителите со најдобри намери делат совети за избор на партнер, сепак треба и самите да се свесни дека тие се вплеткуваат во животот на своите деца, а одговорноста потоа ја препуштаат на нив. Ако вистински ги сакаат своите деца не треба да им се наметнуват во изборот со кого да засноваат брачна заедница. Ако изборот не е личен, со полно доверие и љубов, тогаш најмалку што треба да се направи е да се причека со одлуката за влегување во брак. Сосема се мали шансите подоцна нешто битно да се промени и да се реализираат некои големи очекувања.

3. Мотивите за склучување на бракот и разводите на бракот

Несомнено е дека за стабилноста на брачната заедница од големо значење се мотивите поради кои таа е заснована. Тие уште од самиот почеток можат да ја постават на „здрави нозе“, или пак да ја прават лабилна и неспособна да ги решава проблемите што ќе искр-снуваат пред неа.

Кога станува збор за мотивите поради кои се склопува брачната заедница треба да се истакне дека промените во општествениот живот доведоа и до промени и еволуција на мотивите во однос на традиционалното и кај современото семејство. Кај традиционалното семејство доминантни беа оние мотиви кои во голема мерка произлегуваа од системот на вредности на соодветното општество, како и од оние кои се во врска со функциите кои семејството требаше да ги остварува. Така посебно беа нагласени мотивите за добивање деца, односно потомство, а со тоа помош и одмена, како и грижа за постарите, кога самите не ќе бидат за тоа во можност. Бидејќи родителите имаа пресудна улога при склопувањето на брачната врска, не станувало збор за љубов, симпатии и меѓусебно разбирање, зошто најчесто партнерите меѓусебно не се познавалле, односно ќе се запознаеле на денот на свадбата. Секако родителите воделе сметка за одредени елементи младенците еден на друг да си одговараат. Така најпрво се водело сметка младите да произлегуваат од семејство со иста или блиска материјална положба и општествен углед. Освен тоа таквите бракови биле изедначени и по некои други карактеристики (образование,

место на живеење и сл), што таквите заедници ги правело релативно стабилни. Младиот домаќин силно бил врзан за авторитетот на таткото, но и на мајката. Тоа произлегува од фактот што мажот во случај на спор меѓу свекрвата и снаата најчесто ја подржувал мајката. Со распаѓањето на патријархалните односи мажот се поврзува со жената и заедно со неа ја води борбата за еманципација.⁹⁰ Тоа ќе резултира со постепено распаѓање на патријархалните односи, но и со извесно разнишување на стабилноста на брачните заедници. Скоро на сите општествени заедници со промената на патријархалните односи и нивната постепена замена со современи (демократски, егалитарни) дојде до значаен пораст на разводите на бракот. Секако причините за таа појава не се наоѓаат само во промената на односите, но и тие се доста значајни. Меѓутоа во овој случај нас не интересираат изменетите мотиви за склопување на брачната заедница. Имено во сите современи брачни заедници настанаа значајни промени во повеќе насоки, па и во мотивите на која основа тие се склопуваат. Дури во споредба со порано може да се каже дека она што порано било главен мотив, денеска има периферна функција, а дека она што порано било сосема малку значајно, сега добива во значење. Порано, бидејќи жената се носела во куќата на родителите, пред се морало да се почитува нивната желба. Дури иако изгледа несфатливо, ќерката полесно можела да се спротивстави на родителските желби, од синот. Тој морал да се помири со нивниот избор, односно не се противел, од проста причина што веќе била создадена навика да се зема за жена онаа што ќе му ја одберат. А родителите, покрај веќе спомнатите мотиви воде сметка

⁹⁰⁾ Ёрлих В.: Југословенска породица у трансформации, Либер, Загреб, 1971 г. стр.86

уште за имотната состојба, да добијат способна снаа, семејството да е на добар глас и да е здрава и убава, но последните мотиви биле и помалку вреднувани.

Радикален пресврт во мотивите е настанат во современите општества. Најпрвин треба да се истакне дека сега улогата на родителите во изборот е значително намалена, додека сосема други мотиви имаат добиено приоритет. Секако тука посебно место, односно одлучувачки станува личниот афинитет. Без сомнение и треба тој да е посебен услов за склопување на секој брак. Тоа е сериозна поволна претпоставка за складни емоционални и сексуални односи, кои претставуваат мошне значајна основа на бракот и без кои нема хармоничен брак. Тука не се мисли само на првичниот импулс, туку за една комплексна ситуација кога партнерите во голема мерка се меѓусебно запознати и меѓу себе се привлекуваат како психички така и физички. Ако постои неслагање по било која од овие основи (психички или телесно) порано или подоцна ќе се појави дисхармонија. Со време незадоволството ќе се зголемува и можноста од распад е голема.

Значи љубовта, меѓусебната симпатија и пријателство стануваат доминантни мотиви за склучување на брачната заедница, но сеуште потполно не исчезнуваат ни некои други мотиви, кои се повеќе остаток од минатото. Тоа се забележува и од одговорите на нашите испитаници дадени во табелата бр. 24.

Табела бр. 24

Кои беа мотивите да стапите во брак?

	М	Ж	ВК
1. Љубовта	74 (64,9)	79 (68,1)	153 (66,5)
2. Матер. положба на партнерот	2 (1,8)	2 (1,7)	4 (1,7)
3. добриот глас на семејството	3 (2,6)	3 (2,6)	6 (2,6)
4. желбата на родителите	18 (15,8)	12 (10,3)	30 (13,0)
5. самаотијата	8 (7,0)	5 (4,3)	13 (5,7)
6. друго	9 (7,9)	15 (12,9)	24 (10,4)

Според резултатите на претходната табела две третини од сите испитаници во брачната врска стапиле поради љубов. Земено одделно овој мотив е нешто поизразит кај жените, отколку кај мажите. Зошто толкав број бракови кои започнале од љубов, со надеж дека таа вечно ќе трае, западнале во криза и се распаднале? Директен одговор на ова прашање не е можен. Можни одговори би биле дека иако постоела љубов брачната врска била дефициентна со други социоекономски подлоги кои би ја направиле трајна. Многу често материјалната зависност од родителите и на тој начин неминовноста од нивно мешање во нивните односи, што и во најповолен случај може да им нанесе непоправлива штета на брачните односи. Делувањето на други фактори може да ја поткопа и најголемата љубов, особено ако се работи и за недоволно созреани и несамостојни личности. Во такви ситуации меѓу партнерите не може да се развие трајна и длабока емоционална врска. Ако уште се придодадат и некои други елементи како што е неспособноста за меѓусебно прилагодување, развиен егоизам, спремноста да се носат со проблемите и одговорностите, постепените конфликти ќе го разорат бракот.

Доказ за сеуште докрај нераскинати врски со патријархалноста претставуваат и во современи услови бројните бракови кои ги договориле родителите, или пак на некој начин нивната желба била пресудна. Меѓутоа ако порано браковите биле постабилни кога ги договарале родителите, индивидуализмот не бил завладеан потполно со луѓето, децата примале сугестии и браковите биле стабилни но тоа било последица на целата општествена клима. Во современи услови тоа би можело да претставува анахаронизам. Но и покрај тоа во современи услови браковите и кога ги договараат родителите не се така трајни како порано, туку напротив, значајна е бројката на бракови кои ги договориле родителите, а кои се развеле. Според резултатите од ова истражување кај 15,8% од мажите и кај 10,3% од жените пресудно било тоа што им го наметнале родителите. Овдека се интересни два факти. Прво тоа што според овие резултати жените како побрзо да се еманципирале од родителската зависност и кај нив како лица каде емоциите доаѓаат повеќе до израз, почесто како мотив се појавува љубовта, отколку кај мажите. Второ сметаме дека денеска сосема е поинаков општествениот амбиент, односно во значителна мерка се променети општествените односи, што условува делувањето на овој мотив да го нема истото дејство како порано. Развиениот индивидуализам доведе до поставување на поинакви цели од брачната заедница, односно индивидуалната среќа и задоволство се истакнуваат на преден план. Тоа условува, без оглед на силата на мотивот од кој се склопила брачната заедница, при неможноста да се реализираат фундаментални цели на заедницата таа да почне да се разнишува, а не ретко и да заврши со потполн фијаско.

Ако во минатото добриот глас на семејството играл многу позначајна улога во склопувањето на брачната заедница, тоа во современи услови игра се помала улога. Потврда за тоа наоѓаме и во нашето истражување каде само 2,6% на преден план го истакнале тој мотив како одлучувачки за склопување на брачната заедница. Меѓутоа од друга страна тоа значи дека тој мотив сеуште во потполност не се изгубил и веројатно и во иднина, посебно во помалите места каде луѓето подобро се познаваат, ќе има одредена улога.

Значајно е да се истакне дека во современи услови и самотијата, која е повеќе последица на изолираноста во новите урбани центри за живеење, е присутна со значајна бројка (7,0% кај мажите и 4,3% кај жените). Би можело да се очекува во иднина осаменоста да е почеста појава, но не како мотив за стапување во брак. Напротив претпоставуваме дека како мотив и во таквите случаи ќе се појават љубовта и разбирањето.

Освен спомнатите мотиви за стапување во брачна заедница, според резултатите добиени од ова истражување, постојат и други, кои не се специфицирани. Меѓу нив посебно место има несаканата бременост како причина за стапување во брак. Тоа упатува за заклучок дека таквото „принудно“ влегување во брак уште од самиот почеток таквата заедница ја поставало на лабава основа и разводот бил само финале на тоа.

Кога станува збор за врската меѓу мотивите за влегување во брак и бракоразводите очигледно е дека иако најголемиот број партнери влегле од љубов. Толкавиот број на разводи може да се толкува како израз на поголемите тешкотии во подоцнежното брачно прилагодување, но истовремено и како израз на поголемата

слобода за развод, како и зголемените барања на брачните партнери во поглед на меѓусебното живеење. Современиот живот, заедно со повисоките образовни и други квалификации ги зголемува и аспирациите, што влијае негативно на брачната стабилност, без оглед на мотивот од кој бракот е склопен. Инаку потребно е да се истакне и тоа дека љубовта е израз на привлечност по повеќе основи на две лица, но таа не е гаранција за среќен брак. Има доста среќни бракови кои започнале со обично пријателство, таа врска со времето се продлабочува и силно се поврзале, со што обезбедиле долг заеднички среќен живот.

Овдека можеби е потребно да се напомне уште и тоа дека еден број бракови се склопуваат после „љубов на прв поглед“. Ваквата љубов е последица на голема полова привлечност. Таа може да прерасне во вистинска љубов, но може и набргу да дојде до отрезнување после првичната опиеност, како резултат на одредени судири и недостатоци. Таа во основа е некритична, што значи веднаш не треба да се брза во брак. Ако таквата заљубеност е последица, односно произлегува од една особина на партнерот, (интелигентен, убав, еротски привлечен, богат, со висок углед и сл.) постои голема веројатност дека таквата врска ќе заврши лошо, односно нема убава перспектива. Првичните некритички ставови на заљубеност дека и другите особини ќе ги прилагоди кон своите, само ако е среќен со тоа што во тој момент е предмет на заљубеност и на силна привлечност, набрзина постанува неподносливо. Во таа смисла уште еднаш истакнуваме дека подолгото познавање пред бракот е значаен фактор на стабилност, односно не треба да се влегува набрзина, зошто и кога се влегува со „заљубеност на прв поглед“ врската може да заврши со развод.

4. Занимањето (професијата) на брачните другари и разводите на бракот

Меѓу факторите кои имаат одредено влијание на стабилноста на брачната заедница е и занимањето (професијата). Според досегашните истражувања се покажа дека оние бракови во кои сопругниците се од исто или слично занимање се постабилни. Тоа се објаснува како последица на низата заеднички интереси кои се јавуваат и бројните заеднички проблеми кои заеднички ќе се решаваат, што овозможува погодна атмосфера за брачен живот. Тоа значи дека партнерите во заедничкиот живот ќе се надополнуваат и соработуваат, а со тоа ќе се создава пријатна атмосфера, но постојат и занимања меѓу кои такви односи не можат да се воспостават и каде ризикот од нестабилност на брачната заедница е поголем.

Бидејќи видовме каква е општата дистрибуција на разводи според занимањето, овдека ќе ги погледаме резултатите според нашето истражување.

Табела 25

Разведени бракови според занимањето и полот

	М	Ж	ВК
1. земјоделец	4 (3,5)	1 (0,9)	5 (2,2)
2. работник	69 (60,5)	37 (31,9)	106 (46,1)
3. службеник	17 (14,8)	23 (19,8)	40 (17,4)
4. занаетчија	4 (3,5)	–	4 (1,7)
5. стручњ. и уметн.	15 (13,2)	20 (17,2)	35 (15,2)
6. домаќинки	–	27 (23,3)	27 (11,7)
7. пензионери	–	–	–
8. не работи	5 (4,4)	6 (5,2)	11 (4,8)
9. друго	–	2 (1,7)	2 (0,9)

Посматрано глобално податоците од претходната табела укажуваат на различита зачестеност на разводите кај поедини занимања. Тоа донекаде може да упати на различната брачна стабилност кај одредени категории занимања, а со тоа и кај лицата кои заземаат различита општествена положба. Во секој случај не може да се тврди со сигурност колку се средени брачните односи и колку се чувствуваат среќни и задоволни во брачната заедница и оние каде има помалку разводи. Но кај различните вертикални општествени групи постои различна наклонетост несредените брачни односи да се разрешуваат преку развод, односно исти причини не делуваат со ист интензитет кај различните слоеви да дојде до развод на бракот. И секојдневното искуство покажува (без да се прават посебни истражувања) дека и кога се склопуваат браковите, покрај личните особини и афинитети, одредена улога играат и одредени општествени фактори. Тоа посебно се однесува за разводот каде општествените фактори играат огромна улога, а меѓу нив и факторот занимање што е предмет на сегашната анализа.

Не треба посебно да се нагласува дека занимањето (професијата) е доста значајно социјално обележје. Бидејќи од занимањето во голема мерка зависи висината на доходот, а со тоа и општествениот углед, тоа значи дека во голема мерка ја одредува општествената положба на индивидуите, но и на посебните групи. Иако занимањето е мошне значаен фактор за социјалната стратификација, тоа сепак не е единствен фактор и показател за општествената положба. Но сепак заради големата улога што ја има тоа, како и заради тешкотијата да се собере искуствена евиденција за сите фактори кои

ја детерминираат општествената положба, ние сепак ќе го земеме како најзначаен фактор занимањето зошто од него во голема мера зависи слојната положба на поединци или групи што го условува и брачното однесување. Овдека исто така нема да стане збор за распределбата на бракови според одредени занимања.⁹¹ Неопходно е само да се укаже дека постои релативно висока професионална хомогамија, што веројатно е последица на различни фактори, меѓу кои се одделуваат сличноста на меѓусебните интереси, можноста за меѓусебно запознавање преку работење слична или иста работа, живеењето во исти еколошки реони од населбите и сл. Исто така потребно е да се истакне дека утврдувањето на зачестеноста на разводите според занимањето на разведените лица е од значаен интерес. Меѓутоа прецизни податоци за тоа не можат да се истакнат, меу другото и заради неусогласената статистичка евиденција на РСЗ според која се водат вработените според одредени занимања и оние кои го развеле бракот.

Досега е веќе истакнато дека општата стапка на разводи во Република Македонија е ниска (таа се добива кога ги споредуваме разведените бракови на 1000 лица). Со слична постапка направен е обид да се добие и специфичната стапка на разводи за одредени занимања. Специфичната стапка на разводи за поедини занимања е добиена кога вкупниот број разведени бракови од некоја група се земе половината од разведени бракови на мажи и жени од иста група. Постапувајќи така добивме дека во 1989 година општата стапка на разводи била 0,045. Специфичните стапки за некои занимања се пониски, а за некои повисоки од општата стапка. Така во пониските спаѓаат специ-

⁹¹⁾ За тоа види ја инспиративната статија на Милиќ В.: Склапање и развод брака према занимању, Статистичка ревија, Београд, 1957 г. бр. I, стр. 19–42

фичните стапки на индустриските работници и други слични занимања (0,02), земјоделците и сродни стручњаци и уметници (0,17), кај управен и друг административен персонал 0,20 и сл. Изненадува големиот број разводи на лица без занимање и тоа и за мажот и за жената. Тоа повеќе може да се доведе во врска со општата економска положба на семејството и проблемите кои настануваат на таа основа.

Друго прашање кое има социолошко значење во врска со влијанието на професијата на разводите на бракот е дали професионално хомогамни бракови се постабилни од хетерогамните или не. Досегашните истражувања⁹² покажаа дека распределбата на разводи според занимањето за одредени групи на занимања покажува дека е различна, односно дека постојат различни коефициенти на разводи. Според податоците на РСЗ за нашата Република, исто така се покажува дека во целина посматрано професионално хомогамните бракови имаа повисока стапка на разводи, со одредени исклучоци. Зошто е таква состојбата тешко е да се утврди само на основа на статистичката документација. Освен тоа треба вероватно да се земат во обзир и други обележја, како што се образованието, националноста, местото на живеење и сл. Во секој случај за некои занимања се покажа дека стабилноста на брачниот живот е поголема, а кај некои помала, па вероватно е дека и тоа влијае во одредени групи занимања хомогамните бракови од таа група да бидат помалку стабилни.

И во нашата Република се потврдуваат некои сознанија до кои е дојдено во други испитувања. Имено дека склопувањето бракови е тесно поврзано со занимањето, односно позачестено склопу-

⁹²⁾ Милиќ В.: исто таму

ваат бракови лица од исто занимање или од иста група занимања. Покрај тоа забележливо е дека кај некои професии разводите се многу поретки отколку кај други професии (на пр. браковите на земјоделците, кои пак најчесто склопуваат брак во рамките на својата група и се меѓу најстабилните). Но помалку разводи, односно стапки пониски од просечната, имаат и рударите и индустриските и сродни занимања и сл. Од друга страна има одредени занимања каде стапката на разводи е повисока од просекот. Меѓутоа правењето одредени компарации е отежнато, бидејќи класификациските шеми на занимања не се поклопуваат.

5. Брачната (не) толеранција и разводите на бракот

На основа на досегашните сознанија за разводите на бракот може да се констатира дека сите години од брачната заедница не се подеднакво критични да дојде до развод, односно разводите немаат постојан, туку периодичен карактер.⁹³ Така заради сериозниот испит што го полага бракот во првите години од неговото склучување тој е почест, особено првата година. Но исто така првите 5 до 7 години од бракот се години кога процентот на разведени бракови е доста висок. Се чини дека со секоја измината година понатаму се намалува и можноста да дојде до развод меѓу сопругниците.

Оние фази од брачниот живот, кога можноста да дојде до развод е поголема, ги нарекуваме критични фази. Во одредени периоди од различни причини се појавуваат повеќеvidни брачни кризи и разводот се појавува како ситуација кога брачната криза достигнала

⁹³⁾ Дорно И. В.: сп. труд стр.125

кулмунација. Меѓутоа секогаш делувањето на некој фактор не е од таков карактер веднаш да доведе до развод. Често се случува проблемот да постои. Потребно е само уште нешто, па „да би се преполнила чашата“.

Кои фактори би можеле да бидат од таков карактер? Тешко е да се идентификува еден кој би можел да има такво дестабилизирачко дејство. Во едно семејство може да доминира еден проблем, а во друго друг. Дури и еден проблем може на односите на едно семејство да нема скоро никакво влијание, а на друго да послужи како причина за развод. Така на пример може да се случи жената да биде преморена од работа на работното место и дома, а да нема помош од мажот, но односите меѓу сопрузите да останат добри, а во друг случај и при помал ангажман на жената, дури и со помош на мажот, тоа да биде сериозна причина за дестабилизација и развод. Тоа укажува дека во игра се појавуваат многубројни фактори. Во спомнатиов пример можно е жената да има таков карактер и поголема толеранција, та односите да се релативно добри. Во целокупната комплексност и сложеност сепак се истакнуваат некои фактори, кои имаа посебно дејство во одредена ситуација, на кои ќе укажам во натамошната анализа. Глобално земено тоа се фактори од општествено економска природа, но со делувањето на одредени психолошки механизми работата добива друг тек.

Според досегашните истражувања⁹⁴ најголемиот број на разводи се случуваат во првите пет години од бракот, при што посебно критична е првата година. Тоа е година за која Дорно⁹⁵ вели

⁹⁴⁾ Дорно И. В.: сп. труд, стр.128 види и Младеновиќ М.: Развод брака и узроци... (сп. труд) стр.158

⁹⁵⁾ Дорно исто таму

дека „проблеми непостојат, а разводи има многу“. Проблемите, смета тој, не се појавиле со сета своја сила, но сепак одредени проблеми се наметнуваат уште веднаш. Тој како посебни ги издвојува оние кои се однесуваат на брачната рамноправност меѓу мажот и жената, посебно нерамноправната поделба на домашните работи, дисхармонија во сексуалните односи, како и неможноста младите да се прилагодат еден на друг.

Какво е просечното траење на бракот во нашава Република ќе прикажеме на следната табела.

Табела бр. 26

Траење на бракот

	1985	1986	1987	1988	1989	вк.
разведени	817	1017	811	861	951	4457
траење на бракот 0 години	61 7,4%	81 7,9%	68 8,3%	63 7,3%	84 8,8%	357 8,0%
1. год.	112 13,7%	129 12,6%	101 12,4%	117 13,6%	113 11,8%	572 12,8%
2. год.	84 10,2%	101 9,9%	88 10,8%	106 12,3%	106 11,1%	485 0,9%
3. год.	77 9,42%	91 8,9%	82 10,1%	90 10,4%	79 8,3%	419 9,4%
4. год.	61 7,4%	81 7,9%	56 6,9%	78 9,0%	59 6,2%	335 7,5%
5. до 9 г.	218 26,7%	242 23,7%	183 22,6%	172 19,9%	204 21,4%	1019 22,8%
10 до 14 г.	114 14,0%	114 11,2%	103 12,7%	108 12,5%	133 13,9%	572 12,8%
15 и пов.	178 21,7%	178 17,5%	130 16,0%	127 14,7%	173 18,8%	786 17,6%

Извор: РСЗ 1990 Ст. годишник

Од податоците за периодот од 1985 до 1989 се гледа дека во Република Македонија се разведени вкупно 4457 бракови, од кои една петтина (20,8%) не траела ниту една година или траела само една година. Ако ги собереме сите разведени бракови кои траеле до 4 години ќе добиеме дека скоро половината (48,6%) од разведените бракови траеле до 4. г. (Во досегашните истражувања постоеше поинаква класификација на годините на трајност на бракот. Бидејќи зачестеноста до 5 г. беше поголема тие се земаа одвоено, а потоа се групираа. Во најновата статистичка евиденција се групираат веќе од 5 до 9 год. Тоа донекаде ја отежнува можноста за компарации). Во подоцнежните години од заедничкиот живот се намалува зачестеноста од разводи, но сепак со различна динамика. Така меѓу 5 и 9 година се разведени нешто помалку од една четвртина, од 10 до 14 една осмина и тн.

Интересно е да се даде одговор зошто браковите до една, односно до пет години траење се понестабилни, односно зачестеноста на разводите е поголема. Се чини дека социо-психолошки фактори лежат во основа на оваа појава. Според моја оценка посебно влијание имаат следниве:

– Првите години од заедничкиот живот бараат од младиот брачен пар посебни напори во снаоѓањето во секојдневниот живот, ако го напуштат родителското семејство и живеат самостојно. До склучувањето на бракот младите живееле речиси безгрижно, зошто родителите за се решавале. Тие не морале ниту посебно да се менуваат и прилагодуваат, зошто на таков живот биле подучувани од мали нозе. Со стапувањето во брак веќе е потребно да се прилагодуваат на партнерот, кој најчесто е подготвуван да цени други вредности и

обичаи, да почитува различен ред и уредност во домот, различен однос кон животот и работата и сл. Освен тоа младите не се подготвени во доволна мерка, токму со тоа што родителите се грижеле за се, за самостоен живот. Значи различното воспитание и неспремноста за самостоен живот претставуваат значајна пречка за воспоставување хармонични односи уште од почетокот на бракот.

– Можност во брачната врска да се влегло нагло и непромислено под влијание на емоциите. Тоа некои го сметаат дека е последица на тоа што престанала љубовта. По се изгледа вистинска љубов и не постоела, така што првите проблеми што се појавиле и на таа основа и првите конфликтни ситуации не биле во состојба да ги решат и во самото решение да почувствуваат радост и задоволство. За такво решавање на проблеми веќе рековме дека младите не се подготвуваат на адекватен начин, ниту во родителското семејство, ниту во училиштата. Секако моделот на однесување од родителското семејство има несомнено влијание на младите. Жената во голема мерка ќе ја копира мајката, а мажот таткото. Тоа како закономерност се пројавува насекаде. Примерите на однесување играат голема улога во воспитанието. Ако во родителското семејство младите биле подучувани на трпеливост, соработка, другарство, почитување на личноста на другиот партнер и слично, младите можат да ги прифатат. Во спротивно бракот може да се сфати како нешто поминливо, нешто каде индивидуалниот егоизам може да дојде до полн израз, а тоа би биле силни причини за развод. Во таа смисла инфантилноста и егоизмот можат да играат сериозна улога. Вистинската љубов не ни постоела.

– Позачестено како причина за брзото раскинување на брачната врска се наведува несогласувањето на карактерите, што не-

кои автори ги навело да ги третираат ваквите разводи како „разводи без причина“. Според Дорно⁹⁶ 21% од браковите се разведуват поради оваа причина – несогласување на карактерите. Желбата да се разведат ретко се појавува кај двајцата партнери едновременно. Кога се јавува кај двајцата би можело да се третира како причина сериозните карактерни несогласувања со едниот партнер да се разрешат. Но често се случува едниот партнер да сака да се разведе, а другиот не пристанува на тоа. Љубовта ретко умира истовремено кај двајцата партнери. Но доволно е само едната страна да ја обвини другата дека е полна со недостатоци и разводот да се побара. На првичните недоразбирања, кои можат да бидат и од оваа причина – несогласување на карактерите – значајно можат да влијаат и родителите на младите. Тие зависно од која страна се (синот и ќерката) им даваат некои совети, но со тоа самите се вовлекуваат во конфликтот. Тие можат да се и катализатор, но со мешањето и да ги влошат односите.

Според резултатите од ова истражување, бидејќи за причините за развод не можаат да се најдат посебни податоци во званичната статистика, несогласувањето на карактерот игра значајна улога како причина за развод на бракот. Ако во бракот нормално би било брачните другари да живеат во слога и взаемна љубов, заедничка помош во совладувањето на секојдневните проблеми и пријатни услови за подигање и воспитување на своите деца, од низа субјективни причини доаѓа до недоразбирање, нетрпеливост па и чести кавги, правејќи го заедничкиот живот тежок и неподнослив. Со тоа брачните односи трајно се нарушуваат и тоа е причина за развод на брак. Меѓутоа според

⁹⁶⁾ Дорно исто таму

податоците од судот несогласувањето на карактерите и на таа основа настанатиот тежок и неподнослив живот, е причина за околу четири петтини од разводите на бракот. Таквата бројка се чини не е вистинита, туку е резултат на околноста што на таков начин полесно се разведува бракот, без да се навлегува во суштината на проблемот кој од брачните другари бил виновен за разводот. Кривичката потешко се докажува, може да му нанесе одредена повреда на честа и достоинството на партнерот и затоа судиите посебно не инсистираат на кривичката, туку ваквата општа формулација ја прифаќаат како доволна за развод. Тоа може да се прифати бидејќи без оглед што друго влијаело на влошувањето на односите, фактички бракот престанал да биде заедница во која владее љубов и разбирање и каде единствен лек за надминување на таквата состојба е тој да се разведе.

За да дојде до развод, како што е веќе истакнато најчесто делуваат повеќе причини, често во различни комбинации. Меѓу факторите што ги истакнале самите испитаници како значајни за разводот, се наведува и лошиот и неподнослив карактер на својот партнер, што животот го правело тежок и неподнослив. Според податоците 46,1% испитаници наведуваат дека лошиот карактер бил причина за развод, при што мажите тоа го истакнуваат во поголем процент. Имено 51,8 % од сите разведени мажи ја навеле таа причина како основна, додека 40,5% од жените ја навеле неа како посебно значајна. Секако не може да се претпостави дека карактерите на мажите се подобри та жените се жалат на нив во помал обем, туку веројатно некои други особини кај мажите играле поголема улога од колку лошиот карактер, та заради тоа тој процент е помал кај жените. Партнерите кога бараат развод самите ја оценуваат тежината на причините поради кои брачни-

от живот станал тежок и неподнослив. Меѓутоа ниту судот, ниту било кој друг фактор, освен самиот партнер не може да оцени дека другиот партнер има толку лош карактер. Најчесто субјектината проценка е пресудна. Но таа зависи и од карактерните особини што ги има другиот брачен другар. Тие можат во извесна смисла да се надополнуваат, но можат да бидат и спротивни и можноста за кооперација битно да биде намалена. Во таа смисла во бракот е нужна одредена толеранција меѓу партнерите, зошто тешко е да се претпостави дека секојпат ќе се пронајдат меѓусебно толку комплементарни карактери, што заедницата ќе ја направат складна. Меѓутоа толеранцијата има свои граници и во одредени случаи и кога таа е присутна, делувањето на некој друг фактор е посилно отколку што партнерот може да толерира такво однесување.

Опишааните фактори во општи црти до посебен израз доаѓаат кај младите брачни парови, односно посилно влијаат кај нив во првите години од заедничкиот живот и водат кон развод. Тешкотиите со кои се сретнуваат младите брачни парови заради нивната незрелост и неспремност, значи се под влијание пред се на психолошки фактори, како што е незрелоста за стапување во брак.⁹⁷ Може да се подвлече дека незрелоста не се состои само во тоа што млади луѓе влегуваат во брак, туку што семејството и училиштето во потребен обем не ги подготвуваат за семеен живот.

Покрај веќе спомнатите фактори во социолошката литература за младите бракови до пет години (за критичната фаза) се укажува и на други фактори. Меѓу другите се спомнуваат и нееднаквиот

⁹⁷⁾ Дорно сп. труд, стр.148

семеен статус на младите кои влегуваат во брак, со што се укажува на нееднаквиот семеен престиж што го поседувале, а што предизвикува дисхармонија во меѓусебните односи, како и сексуалната неусогласеност и појавата на љубомора.

Што се однесува на различниот семеен статус на партнерите, односно на различниот статус на семејството од кои потекнуваат не постои посебен начин тоа да се испита. Меѓутоа ние добивме податок во нашето истражување. На прашењето каква ви беше материјалната положба пред да стапите во брак во споредба со материјалната положба на вашиот брачен другар, повеќето од испитаниците одговориле дека немале иста материјална положба (51,3%). Сличен одговор дале и мажите (52,6%) и жените (50,4%). Тоа покажува дека уште од стартот младите се наоѓаат во ситуација да се прилагодуваат на нова состојба која може да биде подобра или полоша, зависно од кој аспект се посматра. Ако претходната материјална положба била полоша, адаптацијата може да биде полесна. Меѓутоа по се изгледа адаптацијата на полоша материјална положба е многу потешка, носи низа проблеми и конфликти, па и заострување на севкупните односи до развод.

Во врска со вкупните проблеми кои се појавуваат во почетокот од брачниот живот недвојбено влијание има и борбата за меѓусебниот статус на партнерите во рамките на новата заедница. Според досегашните традиционални концепции скоро да биде строго дефинирани улогите на мажот и жената и на тој начин и нивниот социјален статус. Изменетите околности во современи услови наметнува промена и на овој план. Вкупните општествени промени наметнаа жената да биде рамноправна. Но тоа се спротивставува на машките очекувања, делумно наследени и од постојниот родителски семеен модел, негови-

от збор да биде прв и последен во рамките на семејството. Оттука и борбата на жената за рамноправен статус се појавува како дестабилизирачки фактор. Доказ за тоа донекаде претставува и фактот што во современи услови се поголем е бројот на жени кои ја поведуваат иницијативата за развод. Според Дорно меѓу 2/3 и 3/4 бракот се разведува по иницијатива на жената со тоа што во првата критична фаза односот е поизедначен, а во втората 5–9 години до 85% браковите се разведуваат на иницијатива на жените.⁹⁸

Дали љубовта толку брзо исчезнала та само после толку кратко време партнерите донесуваат одлука за развод? По наша оценка вистинска љубов и не постоела. Можеби постоеле извесни елементи на одушевување од некои телесни или душевни својства на партнерот. Тоа може да биде неговата надворешност, неговото однесување, некоја посебна способност и сл. Но тоа се само сегменти од личносот, а не и комплетната личност. Та и љубовта спрема таа личност имала само некои елементи, а не комплетна љубов. Таа првична заљубеност треба натаму да овозможи да се развие потполна љубов после комплетното запознавање на партнерот. Но може да се случи првичното одушевување да запознаеме и некои негови особини кои не ни се допаѓаат и да се донесе заклучок дека не е таа личност за која сме мислеле дека е најдобриот избраник. Тогаш „љубовта на прв поглед“ нема да се развие туку ќе спласне. Може да се развие во рамнодушност, а може и потполно да згасне. Првите препреки кои ќе се појават во бракот ќе бидат пресилни да се решат и одлуката да се бара друга среќа најчесто пак набрзина се донесува.

⁹⁸⁾ Дорно сп. труд, стр.159

Покрај веќе истакнатиот проблем, кога не постоела здрава љубов која ќе се спротивстави на проблемите, кога не постојат длабоки чувства кај сопрузите, се покажува дека уште еден фактор со слична природа има одредено влијание набрзина да настане разочараност. Според резултатите од нашето истражување се истакнува проблемот за влегување во брак не заради постоење цврста љубов и други услови потребни за среќа во бракот, туку кога девојката ќе биде несакано бремена. Можеби и постоеле некои почетни чувства, симпатии, привлечност, но тие не се продлабочиле и од почетната нивна разубавеност, се навлегло нагло во проблеми, посебно оние кои ги носи со себе доаѓањето на свет на детето. Тогаш нормално тоа ќе го привлече вниманието на родителите, нужно мора да му се посвети посебно внимание и време, но тогаш помалку останува време да му се посвети на партнерот. Тоа често се јавува како главен проблем, кој не е посебно испитан. Меѓутоа индиректно на основа фактот дека во брак се влегло заради бременост, а кратко време после доаѓањето на свет на детето бракот се растура, може да се претпостави дека и проблемите околу детето само ги усложниле вкупните проблеми.

На уште еден проблем во овој период потребно е посебно да се укаже. Се работи за дисхармонија во интимните односи. Ако во минатото на овој план не му се посветувало доволно внимание во современи услови тој се појавува како сериозна причина за развод. Незадоволната жена или незадоволниот маж на овој план се појавува како силен дестабилизирачки фактор. Секако и овде треба да се подвлече дека тој не делува толку самостојно, туку во содејство на некој друг фактор. Така на пример одредени карактерни црти на партнерот може да влијаат потешко да се воспостави интимна блискост

со партнерот. На тоа може да влијае и непознавањето на основните психохигиенски знаења од ова подрачје, што може да се одрази на интимните односи меѓу сопрузите. Три фактори играат посебна улога на задоволството или незадоволството од интимните односи.⁹⁹ Тоа се импотенцијата кај мажите и фригидноста кај жените (делумно органска, но најчесто заради неадекватно или никакво сексуално воспитание), а што во голема мерка создава напнатост и фрустрации, постоењето на предрасуди, најчесто како последица на формираните ставови кон се што е поврзано со половиот живот кај човекот (а тука посебна улога одиграла црквата, која половиот живот и половите односи ги третира како грев) и како трет фактор чувството на срам (исто така последица на социјализацијата на човекот кога од мал му се укажува дека одредени делови од телото треба да бидат покриени и дека е срамота да се гледаат голи, па по асоцијација кај некои се појавува срам при сексуалните односи.

Индикативно е што во ова истражување на сексуална неусогласеност во нешто поголем обем се жалат (и за тоа е покрената постапка за развод) од страна на жените. Тоа покажува дека променетите услови на општествениот живот довеле и до промена на целите и функциите на семејството, но и дека во современи услови на оваа функција и се придава посебно значење. Потребно е да се истакне дека според резултатите на други истражувања и резултатите до кои дошле истражувачи од повеќе земји, се укажува дека голем е процентот на брачни парови каде е присутна дисхармонија во интимните односи. Според податоците на германскиот истражувач Нојберт,¹⁰⁰ а кој

⁹⁹⁾ Дорно спомнат труд, стр. 89

¹⁰⁰⁾ Податоците се наведени според Дорно (сп. труд, стр.105).

во неговото истражување се повикува на американски, англиски и германски истражувачи 60% од жените остануваат незадоволни на овој план во бракот.¹⁰¹ Таа бројка е многу поголема и позначајна од бројката што се појавува во нашето истражување. Според нашите резултати само 5,2% жени и 3,5% мажи се изјасниле дека ваков проблем бил особено истакнат. Дали оваа причина се појавува во истиот обем и као причина за развод не можеме сосема сигурно да тврдиме. Претпоставуваме дека и кај нас таа бројка е поголема, но од низа обзириспрема партнерот е истакната некоја друга причина како позначајна за развод. Во таа смисла се наведуваат уште љубомората и прељубата како причини за развод, а кои според наше уверување се наоѓаат во тесна врска дури и последица на сексуална дисхармонија.

Сексуалните односи не претставуваа единствена основа која ги поврзува сопрузите. Но ако не треба да се пренагласува нивната улога, таа не треба ниту да се потценува. Може само да се истакне дека таа функција во различни периоди од брачниот живот игра различна улога, што е последица на одредени биолошко-ограничавачки фактори. Дисхармонија во почетниот период може да доведе до развод, а во подоцнежниот период може да има одредено дестабилизирачко влијание, но тоа може да е незначително. Дури кај трети, посебно во подоцнежниот период од животот, може и воопшто да не се одрази на севкупните односи во брачната заедница. Тоа со други зборови значи дека во овој поглед во секој случај има доста неуспешни бра-

¹⁰¹⁾ Според М. Кошичек половата неусогласеност е честа појава. Тој истакнува дека 54% жени не чувствуваат физичка желба за мажот, 38% барањата од мажот за физички контакт ги сметаат за претерани, 82% жени се пасивни и не доживуваат сексуално задоволство и тн. Но според него иако на овој план има доста неуспешни бракови, се наидува на отпор спрема разводот, најчесто под плаштот на висока моралност. „Психолошки проблеми у нашој породици“, во зборникот „Положај и проблеми породице“ стр. 68.

кови. Но кај најголемиот број од нив се наидува на отпор спрема разводот, што е мотивирано од различни фактори кај мажите и кај жените. Најчесто и за едните и за другите е нивното сокривање заради високата моралност и обзира кон околината, посебно кон децата. Би можело да се претпостави дека одредена улога игра и тоа што се настојува да се зачува извесната животна удобност, извесни навики стекнати во домаќинството и неспремност да се соочат со новите предизвици и тешкотии што би се појавиле пред партнерите и после разводот.¹⁰²

На крајот да констатираме дека последица од сексуалните пречки во бракот, ако не се отклонат брзо или ако не можат да се отклонат, предодредуваат најчесто потполн неуспех на бракот. Под неуспех подразбираме не само формално разделување туку и состојба кога тој не е растурен, но не е во состојба да ги остварува своите функции. Но не ретко ваквите проблеми играат улога на непосредна причина за растурање (развод) на бракот.

6. Влијанието на љубомората на разводите

Љубомората е сложена појава која не се појавува само во врска со љубовните и сексуалните односи, иако со нив најчесто се поврзува.¹⁰³ Најчесто се изразува како закана дека ќе се изгуби објектот на љубов. Може да се појави во поблага форма, како сомнеж, но и како болна извесност на претстојно губење на партнерот. Поради различните форми некои автори сметаат дека не може со сигурност

¹⁰²⁾ Види Мојиќ А.: Полни живот у браку, РАД, Београд, 1959 г.

¹⁰³⁾ Види пошироко во зборникот „Љубав, секс и породица, Слобода, Београд, група автори, 1981 г.

да се утврди љубомората зошто се појавува и изразува во различни форми, како и заради тоа што таа се покажува во четири очи со партнерот и зошто луѓето ја кријат во себе и ја порекнуваат. Љубомората се крие зошто се доживува како чувство од кое треба да се срамиме и заради тоа потребно е да го скриеме. Таа и кога се појавува во најцивилизиран облик го покажува своето нагонско потекло и значи желба за задржување на својата сопственост. Најчесто се појавува како остаток од времето кога жената била економски и социјално зависна од мажот, но постои љубомора кај двата пола, која со извесни нијанси означува исто: партнерот да се зачува само за себе.

Љубомората по малку постои кај сите луѓе но се разликува според силината на доживувањето. Кога доживувањето на љубомора е интензивно, како чувство дека нешто е одземено, дека е нанесен страшен удар на партнерот, дека со тоа тој е осрамотен, омаловажен, отфрлен, беспомошен, помешано со револт и омраза може да претставува силен дестабилизирачки фактор на бракот, особено ако таквото чувство постојано се манифестира. Разумот кај цивилизираните луѓе во голема мерка влијае на односите спрема другите да не бидат оптоварени со емоции и нагонски тежненија. Но и покрај тоа љубомората се пројавува често драматично и поинтензивно во попримитивни средини, односно во средини каде сеуште докрај не се воспоставиле демократски односи меѓу партнерите. Меѓутоа секаде можат да се сретнат (па и во цивилизираните општества) лица кои се помалку настрани и искомплексирани во својот љубовен однос и кои имаат и сексуални проблеми. Кај нив љубомората е поинтензивна и таквите бракови најчесто претставуваат мачење за партнерите, но особено на оној кој е под сомнеж на љубомората. Тогаш љубомората

претставува најсилен проблем во бракот, силни пресметки се случуваат под нејзино влијание, а неретко страдаат и децата. Во такви случаи каде таа е постојано присутна, животот станува бесмислен и разводот се појавува како нужен епилог.

Колкаво е влијанието на овој фактор во разводите на бракот во нашата Република? Дали постои разлика во присуството на љубомора меѓу половите и дали на неа влијаат и некои други фактори, како на пример вероисповедта, образованието и сл.? Иако и досега се случувале разводи предизвикани од љубомора, се случувале и страшни злочини (најчесто при постоење на патолошка љубомора) на овој проблем во досегашните истражувања не му е укажано адекватно внимание. Заради тоа постои сериозна тешкотија резултатите до кои дојдовме во нашето истражување да ги споредиме со други кои го третираат овој проблем.

Според резултатите од на ова истражување се покажува дека љубомората е присутна и доста значаен фактор за развод на бракот. Таа како фактор за развод се појавува кај 36 испитаници или кај 15,7%. Интересно е што љубомората како фактор ја наведуваат 12 односно 10,5% мажи и 24 односно 20,7% жени. На прв поглед би изгледало дека жените се пољубоморни и заради тоа почесто бараат развод на бракот поради оваа причина. Меѓутоа вистината е поинаква. Тие најчесто наведуваат дека биле принудени да се разведат поради љубомората на мажот која била неподнослива. Со тоа се потврдува тезата дека таа е поприсутна кај мажите со начин на манифестирање како и на други места, односно се сомничи партнерот и на тој начин се пренагласува интересот тој да се задржи само за себе. Таквиот однос доведува љубовта која првично постоела да изчезнува зошто

партнерите наместо да ја негуваат, освежуваат и збогатуваат тие се оптеретуваат најчесто со чувства кои немаат ништо заедничко со љубовта. Кон партнерот што се љуби треба да се искажува почит, верба, искреност и сл. Најголема опасност за љубовта прети од себичноста која е изразена и преку љубомората. Таа е во суштина негација на љубовта, не дава шанса за адаптација во бракот зошто сите постапки можат погрешно да се протолкуваат. А ако не постои почит кон партнерот, не се уважуваат неговите желби и потреби, непотребно се сомничи за се и сешто не се создаваат услови во кои ќе се задоволат на адекватен начин потребите на двата партнери.

Веќе констатиравме дека љубомората постои во сите средини, но дека степенот на цивилизираност и дава посебен печат. Имено кај поцивилизираните луѓе се намалува тежината на љубовната драма и последиците што произлегуваат од тоа. Ние како индикатор за степенот на цивилизираност го зедеме степенот на образование. Сметавме дека пообразованите треба да покажуваат поинаков однос во оваа насока од оние со пониско образование, односно љубомората да биде поприсутна кај оние со пониско образование. Резултатите од нашето истражување се прикажани во табелата бр. 27.

Табела бр 27

Љубомората како причина за развод според образованието

	без обр.	4-7	8 одд	уч за кв	гимн	вишо	високо
не	8 (3,5%)	8 (3,5%)	50 (21,7%)	16 (7,0%)	76 (33,0%)	13(5,7%)	23 (10%)
да	—	1 (04%)	11 (4,8%)	3 (1,3%)	18 (7,8%)	1 (0,4%)	2 (0,9%)

Веќе и на прв поглед е забележливо дека љубомората е присутна кај лицата со пониско образование. Иако лицата со вишо и високо образование учествуваат со 17% од вкупната популација тие кај љубомората учествуваат знатно помалку (околу 3% од браковите кои се развеле заради љубомора се со вишо и високо образование). Од другите категории знатно поголемо учество имаат оние со завршена гимназија чие учество кај лицата што се развеле поради љубомора е 19,14%, а оние со завршено 8 одделение со 18,03% и т.н.

Имајќи предвид дека просечното образовно ниво се менува паралелно со општите општествени промени и со општата демократизација на образовниот систем може оправдано да се очекува дека браковите поради љубомора во перспектива нема да преживуваат посебно драматични моменти заради љубомора, односно љубовта нема да прераснува во љубомора. Секако никако не може да се тврди дека љубомората ќе исчезне потполно, зошто како што констатиравме порано таа е сложено чувство и не зависи само од еден фактор. Но земајќи ги предвид искуствата со другите поразвиени држави, каде дури стапката на диворцијалитет е поголема, разводите поради љубомора се намалуваат, а како причина се појавуваат други фактори кои ја смалуваат брачната толеранција и го прават неподнослив заедничкиот живот.

7. Присуство на лични девијации и разводите на бракот

Посебен проблем при разгледувањето на разводите на бракот претставуваат пореметувањата во брачната кохезија кои се настанати поради присуство на лични девијации кај некој од партнерите,

што во голема мерка ги оптоварува заедничките односи и често пати ги прави неподносливи и доведува до развод. За присуство на вакви девијации големо влијание има и долготрајната општествена криза и долготрајните конфликти кои од неа произлегуваат, а имаат свои реперкусии на семејната стабилност. Таквата општествена состојба предизвикува различни пореметувања во семејството, почнувајќи од зачестеност на појави на семејната патологија¹⁰⁴ (алкохолизам, наркоманија, проституција и сл.) што предизвикува семејна дезорганизација и го зголемува бројот на разводи. Меѓутоа современата општествена ситуација е покарактеристична со емоционалната нестабилност што ја носи со себе. Невротските пореметувања се покажува како една од позачестените причини за брачна дисхармонија и за развод на бракот. Познато е дека неврозите имаат општествен корен, односно општествено се условени. Невротичарите иако имаат нормална интелигенција и нормален физички склоп, не се способни, или им е намалена способноста, да воспостават хармонични односи, не се способни да се прилагодат и немаат толеранција на фрустрации. Сето тоа ја отежнува брачната комуникација и заедничкиот живот го прави неподнослив. Меѓутоа за делување на овој фактор може да се претпостави, а не и потполно да се објасни, за што недостасуваат податоци.

Алкохолизмот и разводите

Алкохолизмот и претераното пиење алкохол, како доста распространета социопатолошка појава, остава бројни последици скоро на сите сфери на општествениот живот, вклучувајќи го и семејниот.

¹⁰⁴⁾ Golubović Z.: Porodica kako qudska zaednica, Naprijed, Zagreb, 1981 g. str.155.

Меѓу позначајните последици што се истакнуваат во научната и стручната литература посебно се истакнуваат губењето на социјалниот статус, неможност успешно да се обавуваат професионалните обврски, пореметување на брачните и семејните односи, изолирање од општествените групи и барање контакти исклучиво со групи на алкохоличари, но исто така и бројни сообраќајни деликти, повреди на работа, како и вршење на кривични дела. Од сите овие спомнати последици за нас се особено значајни оние кои водат до нарушување на брачните и семејните односи, но и други последици кои директно или индиректно влијаат и на брачните и семејните односи, на нивната стабилност или на нивна дисхармонија.

Несомнено е дека постоењето на алкохоличар во семејството најтешко го погодува самото семејство. Според проценката на Ѓукановиќ¹⁰⁵ со однесувањето на еден алкохоличар се погодени 10 членови на семејството и најблиски роднини. Но посебно се истакнува дека посебно се погодени брачните односи и односите со децата. Според досегашните сознанија алкохолизмот е значајно поприсутен кај мажите и ние главно ќе зборуваме за машкиот алкохолизам. Но потребно е да истакнеме дека иако е помал бројот на жени алкохоличари, нивното присуство е евидентно, но често поскриено. Меѓутоа проблемот на жена-мајка алкохоличар е уште потешка за семејството, посебно за децата, бидејќи тие се повеќе поврзани со мајката. Освен тоа може да се претпостави дека брачните односи се во поголема мерка нарушени кога жената е алкохоличар, со оглед на раширениот општествен став утврден со традицијата, дека за жените тоа не се

¹⁰⁵⁾ Đukanović B.: Alkoholizam i porodica, Privredna štampa, Beograd, 1979 g. str.97 i natamu.

толерира. Тоа уште повеќе ја намалува мажовата толеранција спрема сопругата алкохоличар, отколку обратно. И во ова истражување главно се наведува машкиот алкохолизам како причина за развод и поради тоа главно ќе стане збор за него.

Проблемите што се појавуваат при постоење на алкохоличар во семејството како што е истакнато можат да се манифестираат и влијаат на семејните односи директно и индиректно. Меѓу факторите кои индиректно влијаат на диворцијалитетот е склоноста на алкохоличарите спрема расипничко трошење пари и нереален однос спрема секојдневните процеси на живеење. Бидејќи мажите вообичаено повеќе инклинираат кон претерано пиење и алкохолизам, а тие обично во сите поразвиени култури и повеќе заработуваат од жените, нивното претерано трошење може тешко да ги поремети семејните односи. Конфликтите најчесто избиваат околу недостигот на материјални средства и со тоа појава на бројни егзистенцијални проблеми. Кај поголеми семејства настапува процес на осиромашување, што најчесто е проследено со брачни и семејни конфликти. Материјалната ситуација се влошува и на тој начин што алкохоличарите често користат и боледување, најчесто продолжено, со што им се намалува семејниот буџет, од кој според некои истражувања алкохоличарите трошат за алкохол околу една третина.¹⁰⁸ Покрај тоа алкохоличарите имаат најголеми проблеми со работата. Алкохолизмот влијае на работната дисциплина, квалитетот на работата и извршувањето на работните обврски. Меѓутоа кај алкохоличарите е забележано големо отсуствување од работа, што постепено води кон професионална деградација во рабо-

¹⁰⁸) Đukanović B.: спомнатиот труд стр.101

тата, можност за губење на работата и зависност на семејството од различни општествени хуманитарни институции. Неуспехот во вршењето на работните обврски доведува и до чести промени на работното место, но најчесто од места кои бараат поголема квалификација, кон места кои бараат пониска квалификации, што значи имаме надолна професионална мобилност. Тоа исто така негативно влијае на општествената положба на семејството и дава можност за разни конфликти на таа основа. Никој не може да биде задоволен ако настапува економски пропадање, невработеност, па се до потполна општествена изолација.

Алкохолизмот претставува значаен фактор и за професионалните повреди. Повеќе емпириски истражувања, а и дипломски работи од наши студенти, укажуваат дека повредите на работа и несреќните случаи се знатно почести кај алкохоличарите и кај оние кои што многу пијат алкохол.¹⁰⁷

Разгледувајќи го проблемот на делувањето на алкохолизмот на брачните и семејните односи неодминливо се наметнува и неговото влијание на сексуалниот живот. Според досегашните сознанија недвосмислено е потврдено дека неговото влијание е негативно. Кај алкохоличарите се јавува сексуална немоќ.¹⁰⁸ Но тие за своите проблеми ги обвинуваат своите партнери во бракот дека ја изгубиле привлечноста. Жените (бидејќи почесто мажите се алкохоличари) не обрнуваат доволно внимание на својот изглед, не се трудат да бидат привлечни, дури со својот пасивен став делуваат одбивно. Таквиот нивни став кај алкохоличарите развива идеи за љубомора, познати како

¹⁰⁷⁾ Špadier-Đinić J.: Socijalna patologija, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988 g. str.169

¹⁰⁸⁾ Stojilković S.: Psihijatrija, Medicinska knjiga, Beograd, Zagreb, 1968 g. str.352

алкохолна параноја. Патолошката алкохолна љубомора нема објективна основа туку се заснива на сомнение дека сопругата не му е повеќе верна, заради што настануваат чести кавги, се внесува немир и непокојство како последица на сомничавоста. Сомничавоста понекогаш вистински се поткрепува со фактот што сопругата често го избегнува сексуалниот допир со мажот кој заради половата импотенција, само физички ја малтретира и ја мачи. Тој најчесто неа ја обвинува за својата полова неспособност дека ја изгубила привлечноста, што води кон суманути идеи за жениното неверство. Сакајќи да ги провери своите суманути идеи алкохоличарот ја контролира, да би нашол докази за неверство. Неможејќи да најде вистински докази преминува на физичко мачење да изнуди признание. Заради ваквите неподносливи малтретирања разводот се појавува како вистински лек. За сексуални проблеми во алкохоличарскиот брак укажуваат и други истражувања,¹⁰⁹ но за жал такви нема во нашата република. Во секој случај сите досегашни истражувања на овој проблем укажуваат дека сексуалниот живот е понижувачки и одвратен, дека често неможноста да се реализира сексуалниот чин се претвора во физичко насилство. Тоа е најчесто и директниот повод за развод на бракот. Напуштањето на брачниот другар, обидот за развод и разводот, се последните мерки кои во такви ситуации се преземаат. Тешките манифестации на физичко насилство се најсериозен повод, а доста често и главна причина за развод.¹¹⁰

За алкохоличарите, исто така се истакнува во литературата, карактеристично е промискуитетно однесување. Тоа исто така остава сериозни последици на планот на брачната стабилност. Прет-

¹⁰⁹⁾ Види Đukanović B. спомнат труд стр.102

¹¹⁰⁾ Види Đukanović B. спомнат труд стр.129

поставуваме дека дел од разводите заради љубомора се поттикнати и од вакво однесување.

Дека алкохолизмот претставува сериозен проблем кој има несомнено влијание на брачната стабилност, не постојат посебни истражувања во Македонија. Алкохолизмот како причина за развод не се третира ни во званичната статистика. Меѓутоа во ова истражување се покажува значајното влијание на алкохолизмот како причина за развод. Имено 15,7% од анкетираниите изјавиле дека алкохолот бил причина за развод.

Меѓутоа веќе истакнатата констатација дека тој претежно ги зафаќа мажите и дека особено ги погодува жените и децата и овдека се потврдува. Имено него како причина за развод го истакнуваат повеќе од една четвртина (26,7%) од анкетираниите жени. Мажите него го спомнуваат само во 3,5% случаи, но не се наведува дали се работи за алкохолизам на жената, или пак станале свесни за сопствената состојба, па заради тоа алкохолизмот го наведуваат како причина за развод. Во секој случај се работи за комплексна појава, на која во иднина треба да и се посвети поголемо внимание. Ние веќе укажавме на каков начин и преку какви форми тој може да влијае на брачната и семејната нестабилност. Неговото постоење влијае и на влошување на материјалната состојба, на влошување на емоционалните односи, физичко и психичко малтретирање, и т.н. Меѓутоа пак присуството на традиционални елементи во семејството и во овој случај може да влијае во насока на стабилизација. Ставот на неодобрување на разводот како начин на разрешување на брачните проблеми влијае на намалување на бројот на разводи, во споредба со можниот, поради присуство на оваа негативна појава.

На алкохолизмот како причина за пореметување на животот во семејството укажуваат и истражувањата на некои дипломци во своите дипломски работи. Така В. Спасовски¹¹¹ констатира дека семејствата каде мажот е алкохоличар се карактеризираат со длабока конфузија во сите видови на интеракција и комуникација, пореметување на семејните улоги и авторитети, сиромаштија, потполна социјална изолација, зголемување на невротичноста, пореметување на навиките и однесувањето и т.н. Според него станува збор за бројни пореметувања на семејството на алкохоличарот и состојба на специфична кризна ситуација, каде темелно се пореметени семејните функции, што доведува до постојани конфликти. Таквата ситуација во одредин момент ги надминува сите граници на толеранција и разводот е неминовен.

Според резултатите на спомнатата дипломска работа се дошло до сознание дека основни карактеристики на кризата во алкохолизираните семејства се разните облици на социопатско однесување, нагли промени во поведението на алкохоличарите, нивна склоност кон физичко насилство спрема жената и децата, често пати истерување на жената и децата од куќата од страна на мажот алкохоличар, напуштање на куќата од сопругот, обиди за развод поради таквите однесувања на алкохоличарот и развод. Освен тоа потврдени се сознанијата за појава на неоснована љубомора кај алкохоличарите, нивна затвореност во себе, непричинско напуштање на семејството и сл. Значајно е да се истакне дека кај алкохоличарите се напушта родителската улога од страна на алкохоличарот, се прикрива платата и најчесто целокупниот терет за издржување на семејството паѓа врз

¹¹¹⁾ На проблеми од ваков карактер посебно беше изработена дипломската работа од В. Спасовски, одбранета на Институтот за социјална работа во 1991 г.

жената, ако е вработена, роднините и пријателите или социјалните установи.

Испитувајќи ги девијантните манифестации во алкохоличарските семејства, а кои се во врска со нашиов предмет на интересирање, утврдено е дека најчести се: карањето и тепачката меѓу сопружниците, лишување на семејството од материјални средства од страна на алкохоличарот, престанок на грижа околу децата, неоснована љубомора и сл. Покрај спомнатите интересно е да се укаже уште на однесувањето на алкохоличарот кон децата. Често и спрема нив се користи со насилie, настануваат конфликти околу нивното воспитување со другиот сопруг и често со нив се манипулира, да би се придобила нивната љубов.

Во секој случај, констатира авторот на дипломскиот труд, семејниот живот бил пореметен кај сите 100 испитувани семејства, од кои 30% биле полесни случаи, а 70% потешки. Во повеќето од половината се појавени сериозни финансиски проблеми, во поголемиот период од траењето на бракот. Расипничкиот однос на алкохоличарот кон паричните сретства бил доминантна причина за финансиска криза, затоа што на алкохол се трошеле во просек повеќе од 30% од семејниот буџет. Интересен е уште податокот дека алкохоличарите со лоша економска состојба, далеку повеќе пари трошеле за алкохолни пијалоци во споредба со алкохоличарите од подобар економски статус, што оди во прилог на тезата дека алкохолизмот сразмерно повеќе економски ги загрозува посиромашните слоеви на општеството.

Покрај веќе истакнатите последици што ги остава алкохолизмот на семејството потребно е уште да се истакне и тоа дека можеби најтешки се последиците врз децата. Децата во семејствата

на алкохоличар растат без љубов и во постојан конфликт со него бидејќи тие најчесто се на страната на мајката. Поради ваквата состојба во семејството недостасуваат елементарни стандарди на воспитување, без сериозни поводи децата физички се казнуваат и малтретираат, а се наградуваат кога нема причина, но со манипулативна цел (да би се поткупила детската љубов и да се свртат против мајката). Освен тоа на децата малку време им се посветува, што често води тие да ја отфрлат и мајката, често обвинувајќи ја дека таа е виновна за алкохолизмот на таткото. Честите брачни конфликти во нив втеруваат несигурност и страв, што влијае негативно и на успехот во училиштето. Нивните врсници ги исмејуваат и избегнуваат, што уште повеќе ја усложнува неповолната ситуација за нивен развој.

И според други истражувања¹¹² алкохолизмот се појавува како значајна причина за развод на бракот. И во ова истражување алкохолизмот е главно „машки“, па заради тоа главно жените поднесуваат молба и на нивно барање се разведува бракот. Дополнително скоро во сите молби се наведуваат веќе класичните причини за развод, како постојаните физички и психички малтретирања, сексуалната неспособност или малтретирања во врска со тоа, економското пропаѓање, патолошка љубомора и сл.

Илустративен е за тоа случајот на бракот меѓу лицата ЗД и ВД. Тие во брак стапиле без подолго меѓусебно познавање. Се разведуваат бидејќи мажот е алкохоличар и според сопругата бивш затвореник. Жената смета дека била доволно трпелива и се надевала

¹¹²⁾ И во дипломската работа на Ќирковиќ Ст. за причините за развод на бракот во општината Чаир, Скопје, се укажува на алкохолизмот како значајна причина. Дипломската е одбранета на Институтот за социјална работа во 1990 г.

дека мажот ќе се излекува, меѓутоа тој на лекувањето не му пристапил сериозно, така што тоа не дало никаков ефект. Конфликтните ситуации се продлабочувале, пропратени со сцени на љубомора и физичко малтретирање. Пред да се разведат постојано се наоѓал во алкохолизирана состојба, со што потполно ги занемарил и семејството и работата. Сопругот смета дека причината за развод е тоа што сопругата го изневерува, но и покрај тоа тој би се помирил и би го зачувал бракот. Оправдување за тоа што пие наоѓа во однесувањето на неговата сопруга.

И во овој случај, како и во дурги социјални ситуации како да се помешани причината и последицата, и на крај тие произведуваат некоја сосема друга појава. Така во овој случај мажот ја обвинува жената за пиењето, таа го обвинува него зошто пие, а на крај како ефект се појавува разводот, зошто повеќе не е можно да се издржи во таква ситуација. Сите конфликти се последица на алкохолизмот, на тоа што мажот е алкохоличар. Но зошто е тој алкохоличар и каква е тука улогата на жената не е потребно да навлегуваме.

Овдека е потребно да се истакне дека ваквите бракови не можат да ги исполнат значајните задачи и да овозможат реализација на очекувањата од нив. Напротив во браковите каде што е присутен алкохолизмот постојат услови за лична деградација, за влошување на социјалниот статус, па се до потполн крах.

Интересно е уште да укажеме дека според податоците од ова истражување најголемиот број бракови кои се развеле поради алкохолизам се од македонска националност. Според мое уверување ваквата состојба може да се објасни ако се доведе во врска со вероисповедувањето. Имено муслиманската религија, на која и припаѓаат

голем дел од оние кои го развеле бракот, покрај доминантната христијанска, ја забранува употребата на алкохолот. Ако се додаде дека кај припадниците од оваа вероисповед и во поголема мерка се зачувани патријархалните односи и во тој склоп и односот кон алкохолот, тогаш е јасно зошто разводите поради алкохолизам се помалку значајно застапени кај албанската популација.

Веќе е истакнато дека алкохолизмот негативно влијае на економската состојба на семејството, односно ја влошува општествената положба на семејството, зошто значајни средства се трошат на алкохол. Но кај алкохоличарите со понизок општествен статус далеку повеќе ја влошува состојбата, отколку кај оние алкохоличари со подобар економски статус. Тоа пак има значајни реперкусии на остварувањето на вкупните функции на семејството. Ние оваа констатација можеме единствено да ја провериме преку споредување на образовното ниво и присуството на овој социјален проблем. Имено иако не е единствен индикатор за општествената положба, тој сепак во голема мерка влијае на неа.

Табела 25

Бракови разведени поради присуство на алкохолизам според образованието

	без обр.	4–7 одд	8 Одд	КВ и ВКВ	гимн.	вишо	високо
не	7 (3,0%)	8 (3,5%)	50 (21,7%)	17 (7,4%)	77 (33,5%)	14 (6,1%)	22 (9,6%)
да	1 (0,4%)	1 (0,4%)	11 (4,8%)	2 (0,9%)	17 (7,4%)	–	3 (3,1%)

Од табелата може да се забележи дека алкохолизмот како причина за развод е повеќе присутен кај семејствата со пониски

образовни квалификации (а според моја оценка и со понизок општествено – економски статус). Повеќе од една третина од разведените бракови заради алкохолизам припаѓаат на оние кои имаат завршено до осмо одделение, а околу една половина се лица кои завршиле средно образование. Сразмерно далеку помалку разводи поради алкохолизам има кај лицата со завршено вишо или високо образование. Тоа донекаде може да ја потврди тезата дека присуството на алкохолизам во семејството може да има директно и индиректно влијание на влошување на општествената положба на семејството и при услови кога и онака лошата материјална положба уште повеќе ја влошува, покрај присуството на ексцеси од различен вид, да доведе до развод на бракот. Лошата економска положба, засилена уште и со расипничкиот однос на алкохоличарите доведува, покрај моралната, емоционалната и до економска криза, зошто значајни средства се трошат за алкохол. Може уште да се претпостави дека кај оние со пониски квалификации може толеранцијата на работното место од претпоставените да биде и помала, та тоа уште повеќе да ја влошува положбата. Накратко може да се констатира дека врската меѓу алкохолот и разводите е и директна и индиректна.

VII. ПОСЛЕДИЦИ ОД РАЗВОДИТЕ НА БРАКОТ

(Некои социјални импликации)

Во оваа прилика сметам дека не е потребно да се анализираат сите последици што настануваат или што можат да настанат по разводот на бракот. Овдека само таксативно ќе бидат назначени видовите на последици што настануваат, а нивна подетална анализа не е предмет на проучување на овој труд и ги надминува неговите рамки.

1. Правни последици на разводот на бракот

Правните последици на разводот на бракот произлегуваат од законската регулатива на овие односи.¹¹³ Всушност со разводот на бракот доаѓа до промена на односите меѓу брачните другари од конкретен брак меѓу самите како и меѓу нив и нивните деца, доколку ги имаат. Потребно е да се истакне дека меѓу брачните другари и понатаму остануваат извесни меѓусебни права и обврски пред се како заеднички родители на децата од тој брак. Меѓутоа некои права и обврски престануваат. Тука се мисли пред се на престанок на некои лични

¹¹³⁾ Погледај збирка на прописи од семејното право, подготвено од д-р М. Хаџи Василев – Вардарски, а во издание на Службен весник на Македонија од 1978 г.

права и обврски, престанување на правото на наследство, иселување на едниот брачен другар од дотогаш заедничкиот стан и сл. Во оваа смисла важат, според законот, еднакви права и последици, односно законот не прави разлика за кој брачен другар се работи (маж или жена) поаѓајќи од фактот што законот брачните другари ги третира рамноправно. Тоа се други зборови значи дека иако тие се разведуваат како брачни другари, тие не можат да се разведат како родители на децата од тој брак. Тоа се два различни односи кои во бракот биле меѓусебно поврзани, а сега после разводот треба да се разделат. Имено нивниот родителски однос со разводот не може да се прекине или да престане, та заради тоа неопходна е соработка и после разводот, односно независно од тоа што ги прекинале брачните односи.

2. Последици од разводот на бракот врз брачните другари

Еден значаен проблем кој произлегува од разводот на бракот и чии последици се особено видливи е поврзан со економската положба на едниот брачен другар кај кого се со судската одлука доверени децата на понатамошно чување, воспитување и образование, или ако е невработен.

Бидејќи бракот претставувал и економска заедница, односно заеднички се решавале економските потреби и заеднички се придонесувало за нивно реализирање, со престанокот на бракот понагласено се поставува и се изострува економскиот проблем и тоа во две насоки. Најпрво тој се појавува како проблем во случај ако едниот брачен другар не е вработен, а во другиот случај се појавуваат посебни

тешкотии ако на едниот партнер му се доверат децата на понатамошно чување, што ја влошува неговата економска положба.

Во врска со проблемот на невработениот брачен другар последиците по неговата економска положба се особено видливи. Таа нужно се влошува и покрај тоа што судот најчесто определува одредена алиментација за невработениот брачен другар. Во наши услови тоа особено ги погодува жените. Нивната вработеност во општеството е помала, што се потврдува и според податоците од ова истражување. Имено како што е истакнато повеќе од двојно има невработени жени од мажи кои биле анкетирани, што донекаде ја отсликува и состојбата во општеството. Од вкупно 116 жени опфатени во истражувањето 45 или 38,8% биле невработени, во однос на 21 или 18,4% мажи. Ако се земе во обзир фактот дека алиментацијата нередовно се исплаќа, а често е потполно обезвреднета од инфлацијата, тогаш е јасно каква е материјалната положба на разведените жени кои не биле вработени. Кон ова треба да се додаде уште и фактот дека вработените жени имаат во просек помали плати од мажите (овдека не навлегуваме поради кои причини е тоа) сосема е евидентно дека последиците од разводот особено сериозно ќе се почувствуваат на овој план.

Меѓутоа економската положба на родителот (во наши услови тоа пак најчесто е жената) се влошува заради престојот на децата. Неговиот сразмерно помал личен доход и одредената (ниска) алиментација се недоволни за нормална егзистенција на семејството. Релативно ниската алиментација, која најчесто не се исплатува редовно, како би се казнил брачниот другар, претставува казна не само за него, туку и за децата. Бројни се случаите кога пак и минималната издршка родителот не ја дава, така што всушност се чувствува двојно

слободен: ослободен од родителските обврски и од заработувачката да ја дели со нив и да ја троши за други цели. Ова со други зборови значи дека после разводот на бракот брачниот другар – татко – е во далеку подобра положба од мајката, бидејќи е ослободен од обврската за издржување на семејството и задоволување на неговите секојдневни потреби, па може слободно да располага со својата заработувачка.

Од особено значење е уште еден проблем во врска со материјалната положба кој што се појавува после разводот барем кај едниот брачен другар. Се работи за најчесто нерешениот станбен статус на едниот од разведените брачни другари. Одамна, а посебно во последно време, се заострува прашањето околу решавањето на вкупните станбени прилики. Разводот на бракот на овој план остава несогледливи импликации за понатамошниот живот. Овој проблем повторно особено ја погодува жената, а бидејќи нејзе и се доделуваат и децата и тие го чувствуваат тој проблем. Во оваа смисла овој проблем се пројавува и како значаен општествен проблем и потребно е пошироката општествена заедница во границите на своите можности да му посвети посебно внимание, а особено е потребно тоа да го имаат предвид судовите во својата практика.

3. Последици од разводот на бракот врз децата

Повеќемина автори се чини со право укажуваат дека најголема и најзначајни (за жал најчесто неповолни) последици разводот на бракот остава врз децата.¹¹⁴ Веќе истакнавме дека и за децата

¹¹⁴⁾ Vidi Obradović J.: Djeca razvedenih roditelja: reakcija, prilagodba, emotivni, socijalni i kognitivni razvoj,

разводот претставува значајна загуба во материјална смисла. Меѓутоа во посебно тешка положба се наоѓаат децата од разведени родители заради загуба на едниот родител, а не ретко и на двата родители. Во такви случаи децата се препуштаат на влијанието на улицата, прифаќајќи ги сите негативности што ги носи таа. Тоа има за последица таквата состојба да доведе еден значаен дел од нив да станат малолетни престапници, токму поради затајувањето на еден значаен сегмент од социјалната контрола.

Меѓутоа покрај загубата (на едниот или двата родители) многу позначајно е она што претходи на разводот на бракот. Во најголем број случаи децата се сведоци на караници, конфликти, недоверба, физички пресметки и малтретирање, меѓусебно навредување и омаловажување и сл. Тоа остава длабоки траги на нивната психа, душевниот мир и психичкото здравје. Во одредени случаи доведува и до психички растројства.

Во одреден број случаи разведените родители и после разводот продолжуваат со нетрпеливост и караници, се натпреваруваат кој ќе ја освои љубовта на децата, се трудат на секој начин да го сатанизираат другиот брачен другар, да создадат престава за одбојност и целокупната вина за крахот на брачната заедница да му препишат нему, неводејќи сметка дека без оглед на се тој сепак му е родител и му е потребен на детето, да би имало на кого да се наслони и како објект на идентификација.

Поради се поголемиот број разводи со деца, односно се поголемата бројка на деца кои не живеат со своите родители се

Применјена психологија, Загреб, 1990 г. и Станић И.: Дефицијентне обителји и друштвена брига о дјеци, Социјална политика, Београд, бр.10, 1982 г.

истакнува се поголемата важност на овој проблем и се наметнуваат бројни прашања како за науката, така и за конкретната практика. Имено во Македонија нема посебни истражувања на кој начин разводот на бракот влијае на децата. Дали се менува нивното однесување и како се прилагодуваат на новиот начин на живот. Од досегашните парцијални проучувања¹¹⁵ можат да се извлечат основните претпоставки односно последици. Имено веќе истакнавме дека еден или двата родители го намалуваат својот ангажман околу децата, се до нивно потполно запоставување, што влијае на слабеење на емотивните врски и други последици.¹¹⁶ Секако дека треба да се истакне дека намалената ангажираност не води до исти последици кај сите деца, односно последиците ќе зависат од тоа како децата ги доживеале последиците од семејната криза и самиот развод. Имено нивната реакција зависи во голема мерка од ставот на околината (дали е реакцијата толерантна, што е почест случај со градовите, или пак е предмет на потсмев и шиканирање), возраста и со тоа и свесноста за длабината на кризата во која се наоѓало семејството и карактерот на конфликтите во него, како и дали тие биле разрешени или и понатаму продолжуваат, сега најчесто токму поради и околу децата, како да се придобие (или купи) нивната оданост и љубов.

Формалната судска пресуда го означува завршувањето на бракот, но со тоа не завршуваат сите односи помеѓу бившите брачни партнери. Меѓутоа значајно е да се истакне дека понатамошните односи меѓу партнерите, иако нужни, тие се ретко коректни. Најчесто

¹¹⁵⁾ Чаушевски К.: Современиот брак, разводот и последиците од разводот, Социјална политика, Скопје, бр.3/4, 1977 г.

¹¹⁶⁾ Во една ТВ емисија на 25.11.92 год. една штитеничка од дом изјави дека не сака ниту да ги види родителите

конфликтите продолжуваат од различни причини, а најчесто заради децата. Борбата околу нив и за нив започнува порано (пред формалниот развод), но таа не завршува со него. Според постојните сознанија мајките во 90% случаи се грижат за децата по разводот,¹¹⁷ но тие и покрај зголемениот ангажман околу нив, неможат да го компензираат недостатокот на другиот родител. Особено таквиот недостиг се чувствува кај машките деца, зошто живеејќи со мајката го губат моделот на социјализација, но често и контактот и емотивната врска со таткото.

На крајот останува уште да се истакне дека постојат и други последици кои се сретнуваат скоро насекаде, како што се траумите на децата и кај напуштениот брачен другар, намалувањето на животниот стандард и влошување на условите за живот и сл., но и последици кои одделни општествени заедници и средини ги наметнуваат пред се како стигма на оној кој е разведен. Тие посебно доаѓаат до израз во средини каде доминираат или се поприсутни патријархални односи, кои потполно не се надминати и во нашата Република.

Во секој случај разводот е неповолна околност на емоционален и на општествен план на развојот на децата. Прекумерниот и неразумен број на разводи, односно нивниот пораст ја чини таа положба скоро трагична, како што укажуваат некои автори.¹¹⁸

¹¹⁷⁾ Обрадовиќ Ј. спомнат труд

¹¹⁸⁾ Младеновиќ М.: Развод брака у социјалистичким земјама, Гледишта, Београд, бр.9/10, 1986 г.

ЗАКЛУЧОЦИ

На крајот како резиме на добиените резултати од спроведеното истражување за основните детерминанти на разводите на бракот во Република Македонија може да се констатира дека се добиени значајни сознанија за истражуваниот феномен. Од една страна дадена е дескрипција на состојбата со разводите на бракот во нашата заедница и компаративно согледување во однос на другите земји, а од друга страна дадена е и експликација за влијанието на основните фактори врз разводите на бракот. Бидејќи се работи за доста сложена проблематика, а не постојат други истражувања од ваков вид во нашата Република, одредени експликации се непотполни и затоа нивната вредност би требало да се провери во некое идно истражување.

Истражувањето овозможи да се согледаат и истакнат основните групи фактори кои влијаат врз разводите на бракот. Како позначајни ги истакнуваме следните:

1. Економски детерминанти на разводите на бракот, чие влијание на разводите е од повеќе аспекти. Во ова истражување се анализирани оние економски фактори кои имаат познатото влијание врз истражуваниот феномен. Во таа смисла се покажа дека е позначајно влијанието на материјалните услови за егзистенција, односно материјалната положба на семејството, начинот на решеноста на стамбе-

ното прашање, вработеноста или невработеноста на брачните партнери и влијанието на индустријализацијата, урбанизацијата и миграциите. Секој од овие фактори на свој начин влијае врз стабилноста на бракот и семејството и на таа основа и врз разводите на бракот.

2. Културни детерминанти на разводите на бракот, кои влијаат преку културната традиција манифестирана преку културните вредности, обичаи, цели, навики, религија и слично и преку културното ниво од кое потекнуваат сопружниците, пројавено преку нивното образовно ниво, влијанието на урбаната и руралната средина, етничката припадност на сопружниците и слично.

3. Психо-социјалните детерминанти на разводите на бракот, кои се манифестираат преку фактори врзани за личноста на сопрузите, како и преку определено општествено влијание врз брачната заедница. Меѓу психосоцијалните фактори посебно е утврдено влијанието врз истражуваниот феномен од следниве: зрелоста или незрелоста за стапување во брачна заедница, должината на познавање пред стапувањето во брачната заедница, кои биле мотивите за склучување на бракот, брачната (не) толеранција, присуството на љубомора, личните девијации (алкоголизмот) и влијанието на занимањето (професијата) врз разводите на бракот.

Потврдено е сознанието дека разводите на бракот имаат значајни социјални импликации, кои се манифестираат пред се врз децата, но и врз брачните партнери.

Преку резултатите од ова истражување согледано е значењето на одредени карактеристики што ја утврдуваат структурата на овој феномен како што се полот, возраста, образованието, занимањето, годините на брачен стаж, бројот на децата во бракот и слично.

Во истражувањето се согледани и утврдени и одредени врски и односи меѓу разводите на бракот и положбата на жената во општеството и семејството, односно нејзината општествена еманципација се наоѓа во позитивна корелација со разводите на бракот.

Преку резултатите од ова истражување согледана и утврдена е одредена промена кај населението во нашата Република во однос на ставовите околу разводите на бракот. Од состојба на цврста вкоренетост на негативен однос кон нив се забележува еволуција, детабуизација и ставови на одобрување во оние ситуации кога брачната заедница повеќе е неодржлива.

Резултатите кои се добиени на основа на ова истражување упатуваат кон заклучокот дека ваквите проучувања треба и понатаму да се продлабочуваат. Несомнено се потврди општествената условеност на оваа појава, односно нејзината поврзаност со општествените промени и нејзината зависност од одредени економски, културни и социопсихолошки фактори. Нивното влијание е во директна врска со испитуваната појава и имаат значајно влијание врз неа.

Општествените детерминанти на разводите на бракот укажуваат на потребата од нивно перманентно следење и заради преземање на одредени мерки од страна на соодветните општествени институции, како појавата не би добила несакани димензии. Здраво и стабилно семејство треба да биде цел на општеството, кое ќе создава здрави и среќни луѓе.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Атанасов Т.: Бракоразводните причини во идниот закон за бракот, Правна мисла, бр.1, Скопје, 1972 год.
- Ahtik M.: Nehumani odnosi u braku, Socijalogija br.4, Beograd, 1983 god.
- Alinčić M.: Pravna zaštita djece iz razvedenih brakova, Žena br.4, Zagreb, 1967 god.
- Bašić M.: Razoreni brakovi, Naše teme, br.2, Zagreb, 1958 god.
- Bosanac M.: Vanbračna porodica, Prosvjeta, Zagreb, 1978 god.
- Burić O.: Novi tip nepotpune porodice (Porodice čiji su hranioци otišli na rad u inostranstvo), Sociologija br.2, Beograd, 1973 god.
- Burić O. i sor.: Porodica i društveni sistem, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1980 god.
- Burić O.: Istraživanje porodice, braka i domaćinstva u Jugoslavii od 1966 - 1973 god. Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1973 god.
- Burić O. i Milić A.: Porodični autoritet, zadovoljstvo brakom i položaj supružnika u društveni sistem, Sociologija br.3, Beograd, 1966 god.
- Burić O.: Promene u porodici pod uticajem ženine zaposlenosti, Institut društvenih nauka, Beograd, 1968 god.
- Bakić V.: Porodično pravo u SFRJ, Savremena administracija, Beograd, 1988 god.
- Bergant M.: Porodica, brak, ljubav na raskrsnici, Novi vidici, Ljubljana, 1981 god.
- Bonač V.: Razvodi brakova u Jugoslavii, Socijalna politika, br.6 Beograd, 1956 god.
- Burić O.: Američka porodica kroz radove američkih sociologa, Gledišta, br.1, Beograd 1962 god.
- Bosanac M.: O nekim pitanjima socijalne funkcije braka, RAD, Beograd, 1971 god.
- Burić O.: Položaj žene u sistemu društvene moći u Jugoslavii, Sociologija br.2, Beograd, 1972 god.
- Bošnjović J.: Demografska crna jama, V. Masleša, Sarajevo, 1990 god.
- Богоев К.: Проблеми на демографскиот развој на СР Македонија, Зборник на трудови, МАНУ, 1985 год

- Боико В. В.: Малодетнаја семја, Социјално-психологически аспект, Мисл, Москва, 1988 год. (!!! рус.)
- Bogišić V.: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena, Zagreb, 1874 god.
- Велковски В.: Развод на бракот по заемна согласност на брачните другари, Правна мисла, бр.5, Скопје, 1974 год.
- Vučić M.: Zdravi odnosi u braku, RAD, Beograd, 1959 god.
- Vučić M.: Ljubav i ljubomora u braku, RAD, Beograd, 1962 god.
- Vuličević V.: O razvodu braka, Jugoslovenska advokatura br.4 Beograd, 1967 god.
- Vukov - Goldner M.: Pordica u krizi, Medicinska knjiga, Beograd - Zagreb, 1988 god.
- Golubović Z.: Porodica kao qudska zaednica, Naprijed, Zagreb, 1981 god.
- Golubović Z.: Torijsko hipotetički okvir za istraživanje promena u strukturi porodice, Sociologija br.3, Beograd, 1966 god.
- Golubovik Z.: Uvod u sociologiju porodice, Skripta, Filozofski fakultet, Beograd, 1968 god.
- Golubović - Pešić Z.: Sukob starog i novog u braku i porodici, RAD, Beograd, 1958 god.
- Golubović Z.: Moralni problemi u odnosima između muškarca i žene, RAD, Beograd, 1962 god.
- Galevska R.: Poremekena porodica i deca, RAD, Beograd, 1960 god.
- Гавако Б. И.: Студенческаја семја, Мисла, Москва, 1988 год. (руски)
- Георгиев А.: Специфични карактеристики на урбанизацијата во СР Македонија, Зборник на трудови, МАНУ, 1985 год.
- Glušćević V.: Socijalni uzroci razvoda braka u suvremenom društvu, Zbornik Pravnog fakulteta, Titograd, 1987 god.
- Groniewska D.: Rozwod - przyczyny i skutki, vo knjigata Samotne matki, Samotni ojcowie, J.W.Z, Warszawa, 1986 god.
- Dimitrijević J.: Uzroci razvoda braka, RAD, Beograd, 1957 god.
- Дорно И. В.: Современни брак проблеми и гармоничност, Педагогика, Москва, 1990 год. (руски)
- Dvorniković B.: Qubav, brak, patrijarhalizam i modernizam, vo knjigata „Karakterologija Jugoslovena“, G. Kon, Beograd, 1939 god.
- Drobnjaković B.: Etnologija naroda Jugoslavije, Naučna knjiga, Beograd, 1960 god.
- Look Japon, Divorce, Tokio, 1992 god.
- Димевски С.: Бракоразводите во кумановско пред 100 години, Нова Македонија од 14.07.1957 год.
- Dimković B.: Sacijalni položaj seoske žene, Položaj i problemi porodice, , Beograd,

- Dokanović T.: Porodica i tehnološki progres, Zbornik, Položaj i problemi porodice, Beograd, 1978 god.
- Đorđević B.: Savremena porodica i njena vaspitna uloga, Prosveta, Beograd, 1985 god.
- Đorđević J.: Žensko pitanje, Radnička štampa, Beograd, 1975 god.
- Đorđević T.: Razvod braka, Naš narodni život, Beograd, 1931 god.
- Đukanović B.: Alkoholizam i porodica, Privredna štampa, Beograd, 1979 god.
- Đurić V.: Neke promene u Jugoslovenskoj seoskoj i gradskoj porodici, Položaj i problemi porodice, FPN, Beograd, 1968 god.
- Енгелс Ф.: Потекло на семејството, приватната сопственост и државата, Култура, Скопје, 1989 год.
- Erdeljanović J. i Filipović M.: Uputstvo za ispitivanje narodnog života običaja i osobina u Južnoj Srbiji, SKA, Skopje, 1938 god.
- Erlih V.: Porodica u transformaciji, Liber, Zagreb, 1971 god.
- Erlih V.: U društvu sčovekom, Naprijed, Zagreb, 1968 god.
- Erlih V.: Kulturne tradicije u ruralnoj Jugoslavii, Sociologija, br.3 -4, Beograd, 1973 god.
- Ekerman N.: Psihodinamika porodičnog života, Grafički zavod, Titograd, 1966 god.
- Ehrenreich B.: Feminizam i konsolidovane klase, Pregled, 253 na Amerikanskata ambasada, Belgrad, 1991 god.
- Zečevik A.: Srednjoškolci i njihov odnos prema braku, Sociologija, br.1-2, Beograd, 1963 god.
- Zdravković M.: Posledice razvoda braka, RAD, Beograd, 1957 god.
- Zito G. V.: Population and its problems, New Jork, 1979 god.
- Иванов М. В., Кануба Н. А.: Брак у народов Централнои и Југовосточнои Европи, Наука, Москва, 1988 год.
- Jakšić S.: Porodica u sistemu vrednosti, Savremena administracija, Beograd, 1978 god.
- Jeftić R.: Socijalne i vaspitne posledice razvoda brakova, Socijalna politika br.3, Beograd, 1964 god.
- Jovanović Q.: Alkoholizam braka i porodice, Sociologija br.4, Beograd, 1965 god.
- Jakopson G.: The multiple crises of marital separation and divorce, Grune, Stratton, N. Jork, 1989.
- Jelić I.: O brakolomstvu steoriskog i praktičnog gledišta, izdanje knjižare Rajkovića i Lukovića, Beograd, 1928 god.
- Jojić - Milenković M.: Neuroze i bračna interakcija,

- Jojić - Milenković M i Kolarević S.: Vrsta bračnih konflikata i mogućnost njihove terapije, Institut za socijalna politika, Beograd, 1981 god. Psihologija, mart, Beograd, 1982 god.
- Kanger Y.: Adolescentni brakovi, Atanasios Psihojos, Atina, 1981 god.
- Kozakiević ... Mladite sprema razvodot
- Кљусев Н. Петревски Г. Андреевски В.: Измените во структурата на семејството и нивното значење за економскиот развој, Зборник на трудови, МАНУ, 1985 год.
- Kapetanović - Bunar E.: Život na dva kolosjeka, Svjetlost, Sarajevo, 1982 god.
- Kapor - Stanulović N.: Porodica i njena reproduktivna funkcija, Socijalna politika, br.11-12, Belgrad, 1987 god.
- Kovalev S. M.: Semja, vo Dijalektičeskii i istoričeskii materijalizm, Politizdat, Moskva, 1969 god.
- Košiček M.: Ličnost, emocije, sukobi, brak, alkoholizam, Privreda, Zagreb, 1963 god.
- Košiček M.: Mladi pred brakom, Svjetlost, Sarajevo, 1986 god.
- Košiček M.: Antiroditelji, Svjetlost, Sarajevo, 1983 god.
- Košiček M.: Psihološki problemi u našoj porodici, Zbornik, Položaj i problemi porodice, Beograd, 1978 god.
- Kostić A.: Seksualni život savremenog čoveka, Svjetlost, Sarajevo, 1969 god.
- Kostić C.: Oblici naših porodica, Glasnik Etnografskog instituta, Beograd, 1958 god.
- Lavos Š. i Kapor - Stanulović N.: Stavovi prema braku kod mladih pre sklapanja bračne zaednice, Sociologija br.1, Beograd, 1982 god.
- Mireille Delmas-Marty, Katherine Labruše-Rioy et Pierre Sirinelli.: Le mariage et le divorce, P.U.F. Paris, 1988 god (lat)
- Milić A, Berković E. Petrović R.: Domaćinstvo porodica i brak, Institut za sociološka istraživanja Fillzofskog fakulteta, Beograd, 1981 god.
- Milić A.: Rađawe moderne porodice, Sociološka hrestomatija, Zavod za udbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988 god.
- Milić A.: Klase i porodica, Radnička štampa, Beograd, 1978 god.
- Milosavljević M.: Transformacija ili kriza porodice, Gledišta br.3, Beograd, 1974 god.
- Mladenović M.: Razvod braka, Savremena administracija, Beograd, 1964 god.
- Mladenović M.: Naučni socijalizam o porodici u prelaznom periodu i Jugoslovenska praksa, Zbornik, Položaj i problemi porodice, Beograd
- Mladenović M.: Porodica i porodični odnosi, RAD, Beograd, 1963 god.
- Mojić A.: Polni život u braku, RAD, Beograd, 1959 god.
- Mladenović M.: Razvod braka i uzroci za razvod braka, RAD, Beograd, 1974 god.

- Mladenović M.: Od patrijarhalne do socijalističke porodice, Socijalna politika br.1, Beograd
- Mladenović M.: Neki problemi porodice u savremenom jugoslovenskom društvu, Žena br.1, Zagreb, 1967 god.
- Milić A.: Vaspitna funkcija porodice i odlazak radnika na rad u inostranstvo, promene u seoskoj i gradskoj porodici, Sociologija sela, br.2-4, Beograd, 1974 god.
- Milić V.: Sklapanje i razvod braka prema zanimanju, Statistička revija, Beograd, 1957 god.
- Milić V.: Sklapanje i razvod braka prema školskoj spremi, Sociologija br.1, Beograd, 1959 god.
- Mitev P. E.: Le sociologie face aux problemes de la jeuneše, Sofija, 1983 god.
- Mladenović M.: Uzroci povećanja razvoda u savremenom društvu, Socijalna politika, br.7-8, Beograd, 1962 god.
- Milić A.: Klase i porodica, Radnička štampa, Beograd, 1978 god.
- Mojčić A.: Psihička zrelost za brak, RAD, Beograd, 1957 god.
- Monteskie Š.: O duhu zakona (O ljubomori, o razvodu i raskinljivosti braka), Libertas, Beograd, 1989 god.
- Mladenović M.: Razvod braka u socijalističkim zemljama, Gledišta br.9-10, Beograd, 1986 god.
- Мурџева - Шкарић О.: Прилог кон прашањето за рамноправност во односите меѓу половите, Погледи бр.1, Скопје, 1983 год.
- Mandić P. Erceg V.: Problemi polnog razvoja i ponašanja mladih, Svjetlost, Sarajevo 1982 god.
- Mišel A.: Porodica i ekonomija, Sociologija, br.1-2, Beograd, 1980 god.
- Mladenović M.: Porodično pravo, Privredna štampa, Beograd, 1981 god.
- Mladenović M.: Porodica između usamljenosti i društvenosti, Savremena administracija, Beograd, 1976 god.
- Mladenović M.: Uzroci povećanja razvoda braka u savremenom društvu, Socijalna politika, br.7-8, Beograd, 1962 god.
- Mladenović M.: Osnovi sociologije porodice, Savremena administracija, Beograd, 1986 god.
- Mihovilović M.: Konflikti generacija roditelji - deca, Centar društvenih delatnosti ŠO Hrvatske, Zagreb, 1978 god.
- Mladenović D, Matić V, Klajn V, Kronja T, Jerotić V i Bogičević Đ.: Ljubav, seks, porodica, Sloboda, Beograd, 1981 god.

- Obradović J.: Determinante bračne nestabilnosti, Revija za sociologiju, br.3, Zagreb, 1988 god.
- Obradović J.: Djeca razvedenih roditelja: reakcija, prilagodba, emotivni, socijalni i kognitivni razvoj, Primijenjena psihologija, Zagreb, 1990 g.
- Obretković M.: Porodični odnosi, Naučna knjiga, Beograd, 1982 god.
- Oklobđija M. i Švob M.: Migracije i porodica, Revija za sociologiju, br.3, Zagreb, 1988 god.
- Papić Z.: Socijalističko i tradicionalno stanovište u odnosu polova, Marsistička misao, br.4, Beograd, 1981 god.
- Petrović D.: Alkoholizam i brak, RAD, Beograd, 1958 god.
- Petrović M.: Alkoholizam i porodica, u knjigata Alkoholizam i društvo, Beograd, 1961 god.
- Petrović R.: Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji, Institut za sociološka istraživanja Filozofski fakultet, Beograd, 1985 god.
- Petrović R.: Brak i porodica u skorijoj budućnosti, Položaj i problemi porodice, Institut za političke studije, FPN, Beograd, 1968 god.
- Petrović R.: Brak i društvena stratifikacija, Sociologija, br.1-2, Beograd, 1991 god.
- Petrović R.: Etnički mešoviti brakovi, Sociologija, br.3, Beograd, 1966 god.
- Петровска Б.: Облици на семејството во Полог, Годишен зборник на Филозофски факултет, Скопје, 1967 год.
- Petrovska B.: Žene iz SR Makedonije u ostvarivawu svoje emancipacije, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1984 god.
- Pfatova G.: Porodica u velikom gradu, Socijalna politika i socijalni rad, br.2, Beograd, 1986 god.
- Ponjavić Z.: Pojam sporazumnog razvoda braka, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br.5, 1987 god.
- Ribar V.: O braku i porodici, RAD, Beograd, 1959 god.
- Регенси од кадиски сицил, бр.4, од јуни 1636 и од 1652 год.
- Breznik D. Sentić M.: Promene u braku i porodici, Stanovništvo br.1-4, Beograd, 1978 god.
- Savić B.: Porodica i društvo, RAD, Beograd, 1958 god.
- Shearch .: Surviving divorce, British library, C.I.P., London 1983 god.
- Smiganić T.: Mijaci, Gorna Reka i Mavrovsko pole, Naseqa XX, štamparija „Rodoljub“, Beograd, 1925 god.
- Smiganić D. Mijušković M.: Drama braka i porodice, RAD, Beograd, 1965 god.
- Silajčić A.: Razvod braka kako društveni problem, Pregled br.12, Sarajevo, 1960 god.

- Silajjić A.: Borba žene za ravnopravnost kako uzrok za razvod braka, Anali, Sarajevo, 1971 god.
- Sentić M.: Karakteristika razvoja sklopljenih i razvedenih brakova u Jugoslavii, Stanovništvo br.4, Beograd, 1965 god.
- Sentić M. Breznik D.: Demografske promene u braku i porodici i njihove socijalne posledice, Stanovništvo br.1-4, Beograd, 1976 god.
- Silajjić A.: Razvod braka kako društveni problem, Pregled, Sarajevo, 1960 god.
- Silajjić A.: Razvojne tendencije naše porodice, sposebnim osvrtom na sudsku brakorazvodnu praksu, Svjetlost, Sarajevo, 1973 god.
- Skaberne B.: Porodični odnosi i omladinska delinkvencija, Porodica i socijalizacija mladih, Beograd, 1970 god.
- Sverdlov G. M.: O razvodu, Sovetskoe gosudarstvo i pravo, 1958, prema Strani pravni život, br.19, Beograd, 1959 god.
- Silajdić A.: Konceptija o razvodu braka, Reforma porodičnog zakonodavstva, RAD, Beograd, 1971 god.
- Синадиновски Ј. и сор.: Социјално патолошките појави во Скопје, Републички завод за социјални прашања, Скопје, 1974 год.
- Суџум Р.: Имовински односи брачних другова, ИСП, Београд, 1982 год.
- Shepard J.: Sociology, West Publishing company, New Jork, 1981 god.
- Станиќ И.: Дефицијентне обитељи и друштвена брига о дјеци, Социјална политика, Београд бр.10 1982 г.
- Станојчиќ И.: Тенденције развоја породице код нас, Наша стварност, бр.9, Београд, 1956 год.
- Stojanović S.: Etički aspekti braka i porodice danas, Naša stvarnost, br.10, Beograd, 1956 god.
- Supek R.: Izbor bračnog druga, RAD, Beograd, 1958 god.
- Соловјев А.: Кажњавање неверне жене у црногорском и византиском праву, Архив за Правне и друштвене науке, Београд, 1935 год.
- Снегаров И.: Историја на Охридската архиепископија, Македонски научен институт, Софија, 1931 год.
- Спировиќ Маневска Љ.: Концептот на спогодбениот бракоразвод во Југословенското право, Правна мисла, бр.1-2, Скопје, 1982 год.
- Спировиќ Маневска Љ.: Дилеми на современото семејство, Студентски збор, Скопје, 1981 год.
- Спировиќ Трпеновска Ј.: Семејството во светлината на актуелните општествени промени, Дијалог бр.1, Скопје, 1992 год.
- Stream H. S.: Izvanbračna veza, Naprijed, Zagreb, 1981 god.

- Todorović Ć.: Porodica i maloletničko prestupništvo, Žena br.5, Zagreb, 1969 god.
- Taljić N.: Ramnopravnost žene u odnosu na razvod braka, Godišnjak, Sarajevo, 1965 god.
- Tofler A.: Treći talas, Izdavački zavod „Jugoslavija“, Beograd, 1983 god.
- Ќурчиев А.: Миграционите движења и Трајни миграции на населението во СР Македонија, Зборник на трудови, МАНУ, Скопје, 1985 год.
- First - Dilić R.: Porodica i obitelj, kućanstvo i domakinstvo, Revija za sociologiju, br.2-3, Zagreb, 1976 god.
- Finžgar A.: Konceptijata na brakorazvodot vo Zakonikot za semejstvoto, Godišnik na Pravni fakultet, Skopje, 1969 - 1970 god.
- Fistel de Kulanje.: Antička država, Prosveta, Beograd, 1956 god.
- Filipović M.: Običai i verovanja u Skopskoj kotlini, Srpski etnološki zbornik, SKA, Beograd, 1939 god.
- Форд Џ.: Семејната заедница во СР Македонија, Историја, бр.2. од 1987 год.
- Филиповиќ М.: Дебарски Дримкол, Штампарија Јужна Србија, Скопје, 1939 год.
- Haralambos M.: Uvod u sociologiju, Globus, Zagreb, 1988 god.
- Хаџивасилев М.: Семејно право, Самоуправна практика, Скопје, 1987 год.
- Хаџивасилев М.: Брачна зрелост и малолетство како брачна пречка, Правен факултет, Скопје, 1969-70 год.
- Хаџипецова М.: Развод на бракот според обичајното право, Нова Македонија, 17.08.1959 год.
- Хаџивасењевиќ Ј.: Јужна стара Србија, Штампарија Давидовиќ, Београд, 1909 год.
- Huršid A.: Porodični život u islamu, Svjetlost, Sarajevo, 1978 god.
- Cuvillier A.: Manuel de sociologie, T.II, P.U.F., Paris, 1968 god.
- Čaldarović O.: Suvremeno društvo i urbanizacija, Školska knjiga, Zagreb, 1987 god.
- Čauševski K.: Sovremeniот брак, разводот i posledicite од разводот, Socijalna politika Skopje, br.3/4, 1977 g.
- Čubrilović V.: Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemqama, Zbornik, SANU, Beograd, 1974 god.
- Čeroni U.: Industrisko društvo i preobražaji porodice, Gledišta, br.8-9, Beograd, 1970 god
- Чулиновиќ Ф.: Народно право, Светлост, Београд, 1938 год.
- Шапкарев К.: Собрани дела, Том 4, Мисла, Скопје, 1976 год.
- Michel Andree: Sociologie de la famille et du mariage, P.U.F., Paris, 1972
- Bottomore T. B.: Sociology, George Allen, London, 1971

Fletcher R.: The family and marriage in Britain, Penguin Books, Victoria, Australia, 1962

Biesanz M. and J.: Introduction to sociology, New York, USA, 1978

Reece Mc Gee: Sociology, Holt Pinehort, Winston, New York, 1980

Lee Salk: So helfe ich meinem kind wenn ich mich Scheiden laße, Econ ratberger, Diseldorf, Deutschland, 1986

Harris Marvin: Culture, people and nature, Harper and Row, New York, 1980

Eshleman R. J.: The family, Allyn and Bacon, Inc, Boston, 1978